MBIA LIBRARIES OFFSITE
CU56492871
5755
Toldy Ferenc irodalm

THE LIBRARIES
COLUMBIA UNIVERSITY

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

TOLDY FERENC

IRODALMI ARCKÉPEI

S ÚJABB BESZÉDEI.

KIADTA

TÁRKÁNYI.

PESTEN, 1856.

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA.

Digitized by Google

895.29
T5755

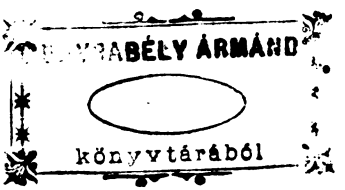

499201

Digitized by Google

HOFFM. ARCH. RS

ELŐSZÓ.

Az a javalás, melylyel Irodalmi Beszédeim első gyüjteménye ezelőtt kilenc évvel fogadtatott, bátorított ezen és hasonnemü újabb s többfelé elszórt dolgozataimból e kötetet összeállítani.

„Irodalmi Arcképeknek“ neveztem azokat. Mert rajta voltam iróinkról szóltomban nem csak mit tettek, számlálni elő; hanem a lelket is feltüntetni, mely őket munkálkodásaikban vezette. Többnyire a futó óra művei; s így vázlatok inkább, mint részletesen kifestett képek: de jobbára hosszas ismeretség emlékezeteiből kölcsönzött vonásokkal, mik — úgy biztatom magamat — jellemzők is, valók is.

Nem mind nagy nevek. De ország nem csak büszke alpeszekből, hanem közép magasságu dombok és síkokból is áll; város nem csak tornyok és

Digitized by Google

paloták, hanem közszerű házak és kunyhókból is: s annak és ennek ismerete az egészben van. Irodalmunkban nem sokan ragyogtak, de sokan munkálkodtak hasznosan : s a fénytelen de hasznos munka is ösmertetésre és hálára méltó.

Még is, épen a tárgyak, de kétségkivül a tárgyalás különbségei szerint is — mert alkalom és idő nem egyformán szolgáltak — különböző becsüek e képecskék : az egykori irodalomtörténész azonban mindegyikben fog találni adatokat és iránypontokat, miket tán csak e lapok őriznek meg; a hazafi olvasó pedig felismerni azon ikercsillagát az eszmének és érzésnek, mely, valamint minden Jónak, derüben s borúban, úgy szerzőnek is, hosszu pályáján, kalaúza és lelkesítője volt; s kell hogy mindnyájunké legyen és maradjon, ha mint magyarok meg akarunk élni.

Pest, april 19. 1856.

TOLDY FERENC.

Digitized by Google

IRODALMI ARCKÉPEK.

ELSŐ KÖNYV.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

TELEGDI MIKLÓS.

Hosszas halálos dermedtség tartotta elfogva a magyar romai egyházat a mohácsi veszedelem után. Püspökök szűkében, kik legnagyobb részt elestek, és épen ily szüken nyertek utódokat; papok szűkében, kik kiölettek vagy kihaltak, vagy az erővel is kitérített községek és véduraik intésére gyakran kénytelenül is kiléptek a régi egyházból; klastromok és iskolák szűkében, melyek nagy részt törökök és protestánsok által kiirtattak és szétüzettek; ujoncok nélkül, miután az új eszmék hatalma s a nagyok édesgetése az ellentáborba vonta a gondolkodó, a vallás által érdekelt, sokszor a külső jók után esengő, ifju nemzedéket; a haza felháborodott állapotában, melyben politikai pártok s a visszavonásból hasznot vonó török hódító lehetetlenné tette államnak és egyháznak úgy az anyagi erő alkalmazását mint a szelleminek kifejtését : még az Oláh Miklós szervező akaratának is a tizenhatodik század közepén túl nem sikerülhetett egyéb, mint az állapotnak részletes bár de tökéletlen felismerése, a meglevőnek némi összetartása, s a jövő helyreállitást lehetitő előkészületek; de melyet Oláh halála, és, miután utóda, Veranchich, államférfiú inkább és tudós mint az egyház restaurátorává termett főpap, kevés évi kormány után maga is elhalt, az érseki szék húzamos ürültsége követett.

Digitized by Google

Ily viszonyok közt vette át Telegdi Miklós, 1571-ben a Nagyszombatba szorúlt esztergami káptalan olvasó-kanonokja, majd nagyprépostja, az érseki megye kormányát, de azon hatalom és országos tekintély nélkül, mely egyedül a primátussal jár; s így ezentúl is egyedül szellemi szabad fegyverekhez utasítva. Mennyit lehessen ez úton tenni, azon hosszas idő alatt volt módja tapasztalni, midőn az akkor még tulnyomólag magyar Nagyszombatban, de közbevetőleg másutt is, és főleg az országgyülések és nyolcados itélőszékek alkalmával Pozsonyban, az isten igéjét szószékről hirdette. Engedett tehát tisztelői sürgetésének, és sajtó alá egyengette egyházi beszédeit, miknek első kötete, Rudolf király engedményéből a magyar kincstár költségén Bécsben 1577-ben meg is jelent. Ennek hatása meggyőzte Telegdit az irodalmi eszközök erejéről; s hogy ezentúl mind maga, mind mások ez úton könnyebben serénykedhessenek; miután azon idétt minden hazai nyomda protestáns kézen volt, megvette a bécsi jezsuiták elhagyatva állott nyomdáját, azt nagyszombati házában felállította, s itt következett 1578-ban már beszédei második, és miután 1579-ben a pécsi püspökséget elnyerte, melynek megyéje azonban, annak székhelyével együtt rég török hatalom alatt állott, 1580-ban harmadik kötetök.

Jelentékeny, Telegdi önnyilatkozata, melyet előszavában találunk, s mely szerint munkáját egyenesen a nem tudósoknak, sőt az együgyü népnek szánta. Közérthetőségre, népszerüségre törekedett tehát, s ez úton a katholikus hitélet gerjesztésére. Telegdi beszédei a homiliák neméhez tartoznak. Ő azokban nem valamely vezéreszmét tárgyal, rendszeres elrendeléssel s minden oldalróli fejtegetéssel; tárgyat neki mindenkor a nap evangélioma nyújt, ezt magyarázza tételről tételre, s e magyarázathoz függeszti észrevételeit, tanulságait; dispositiója tehát nem egy eszmének elágazásából indúl ki, hanem a szöveg részletei bi-

Digitized by Google

zonyos közös szempontokra vitelében áll, s így külső, a sokfélét áttekinthetővé tétel végett. Exegesise, céljához képest, nem dogmatikai, hanem paraenetikai, mihez képest a szövegnek nem értelmét, hanem vallási és erkölcsi jelentését adja; s ily magyarázataihoz köti oktatásait, mik az emberi élet nagy ismeröjét, de egyszersmind a gazdag tudományu theologust mutatják, ki minden nyomon talál hasonhelyeket az irásban, a szentatyáknál, sőt a heterodox iróknál is, mik tanait, intéseit, tekintélyökkel is támogassák, és saját gazdag szelleme kincseit neveljék. Benne nincsen meg Pázmány szenvedélyes ereje, causticus elmessége, párbajnoki remeklése, s azon lelkesség, mely minden tárgygyal az elme és szív mindennemü erejét el tudja foglalni; ő épít, míg ez viaskodik; ő a néphez száll le s rábeszéléssel él, míg emez tudósan értekezik, s a hit dolga vizsgálóját meggyőzni törekszik. Telegdi csendesebb, mérsékeltebb, a hitre hivatkozva igazságai hirdetésében nyugodt és méltóságos: míg amaz polemiáiban majd emésztő tüz s rohanó ár, majd ismét józan hidegség, melylyel megszorított ellenesét ízekre tépdeli. Telegdi azon eszközökre szorítkozik, miket neki a szenttudomány, a tapasztalás és emberismeret nyújt: míg amaz összes mérhetlen encyclopaediai tanultsága telszarvából halmozva önti erősségeit; de Telegdi szerény gazdálkodással alkotja meg arányos és átlátszó beszédeit, mikkel nem köt össze más igényt, mint a vallás erkölcsi elveinek a szívbe plántálását: míg amaz, tudományát ragyogtatva, a részletekben néha elmerülni látszik. Mi lenne így Telegdi mint moralizáló szónok, ha oly mértékben tudna az érzéshez szólni, melyben Pázmány az indulatok és képzelem felháboritásához, működtetéséhez ért?

Egészen más tehát Telegdi mint Pázmány, és saját nemében is nem oly nagy, mint ez a magáéban; de legnagyobb mégis a magáéban régibb szónokink közt, kik mind

Digitized by Google

az ellenfelekezetekhez tartoznak, s nagyobb ezeknél nem csak a hitszónok nyúgodt nemességével, hanem a teljes, arányos beszédszövéssel, s e bölcsen mérsékelt bőség mellett gondos, szabályos nyelvezetével s a kifejezés szerencsés megválasztásával, mely gyakran aesthetikai szépségre is emelkedik. Ha Pázmány a XVII. század bíboros Cicerója volt, Telegdi méltán a XVI. század Cato Censoriusának nevezhető.

Telegdi ehez képest a katholika újabb irodalomnak kezdője, s egyszersmind első classicusa. Mert a hitujítás kezdetében fellépett bibliafordítók, Komjáti, Pesti, Erdősi, születésök, neveltetésök és nyelvökkel inkább a középkorhoz tartoznak; mert az első irodalmi harc, mely a régi és új egyház között vívatott, a Dévai és Szegedi Gergelyé t. i., deák nyelven folyt; mert Draskovics György, a bibornok-érsek, fordításai Lactantiusból és lerinsi Vincéből csak névleg inditották meg a kath. irodalmat, miután a közönségbe soha be nem hatottak. Telegdi, tizenhat évi élő szónoklásával készített irodalmi fellépésének utat, munkái széltiben elterjedtek a nagyok, az egyháziak, s ezek utján a nép közt is; s általok nem csak egy új, öntudatosan kimivelt irodalmi nyelv előkészitője lett, melynek nyomain állitotta elő Pázmány a legfelsőbbet, mit a magyar próza a XVIII. századig előmutatni bír; hanem egyszersmind oly visszahatást idézett elő, mely ama százados viták megindulásaul tekinthető, mik annyi eszmét, tudományt és tollat hozva forgásba, egyházának, már elvesztett felsőségét visszaszerezték.

Első, Bornemisza Péter superintendens volt, ki Telegdi ellen felkölt, és „Fejtegetés" cimü iratában különösen ennek septvagesima-vasárnapi beszédét s a jó cselekedetek jutalmáról tanát támadta meg; melyre Telegdi „Felelete" 1580-ban következett be; majd azon (eddig ismeretlen volt) kisded vitairata, „melyben megbizonyittatik,

Digitized by Google

hogy a pápa nem Antikrisztus; de azok, a kik ütet annak nevezik, az Antikrisztus tagjai;" és 1581-ben: „Egynehány Jeles Okai, melyekért nem veheti és nem akarja venni Luther Mártonnak és az ő maradékinak tudományát." E három munka közöl az első a legnyomosabb; a más kettőben az ingerültség visszavádlásokra fakad, és sietőbb kézzel készülvék, hogysem tárgyaikat, mint szükséges volt, Telegdi szokott beható higgadtságával fejtegetnék. Ez utóbbiak ellen Dávid János, Calvin értelmén levő predikátor lépett fel egy elveszett munkájában, melyre azonban a megtámadt fél többé nem felelhetett. A nagy érdemü ember 1586. april 22., erőteljes férfikorában, mintegy ötvenedik évében, meghalt; s helyette Monoszlói András pozsonyi prépost vette fel a kesztyűt két évvel utóbb megjelent „Apologiá"-jában.

Nem utolsó érdeme Telegdinek az első katholika nyomda alapitásán kivül, melyet a káptalannak hagyván, az utóbb a jezsuitákra, s ez úton végre a magyar egyetemre szállt; azon szellemi és anyagi részvét, melylyel társát, Mosóci Zakariást, az első némileg teljes magyar törvénytár összeállitása és kiadásában segitette (1584); valamint egyéb vállalatok előmozditása is, milyen Egyedúti Gergely első kath. magyar naptára volt 1571-ben. Neki köszöni a magyar kath. egyház a maga első magyar Agendáriusát 1583.; sőt első magyar kátéját is Canisius után, mely még ifjukorában készült, de minden példányaiban nyom nélkül elveszett. Régibb irodalmunk barátai ismerik emlitett beszédei újabb kiadását is, melyet Telegdi János kalocsai érsek tett közzé Bécsben 1638.; s néhány egyes beszédeit Virágból s az én kiadásomból, mit azok kedvéért jegyzek fel, kik új líteraturánk e nevezetes emberével közelebbről kivánnak megismerkedni.

Digitized by Google

II.

GROF ZRINYI MIKLÓS.

„E lantot, koszorútlant bár VIOLÁja kezétől,
Mely Szigetet zengé s hősei áldozatát;
És e rettenetes szablyát, sok erősnek ölőjét,
Melyre „Ne bántsd a magyart! jelszavam írva vagyon,
Zrínyi hagyom neked, ó haza! és gondjaidba ajánlom:
Zrinyi az éneklő s a diadalmi vezér.“

Vörösmarty.

I.

Irói jeleseink csarnokában sok alak kötötte már le figyelmünket *), kik előtt majd hazafiúi büszke önérzettel, majd a kegyeletes emlékezet melegével, hol ismét a kora veszteség gyásza közt, s hálával és szeretettel állapodtunk meg; megujítottuk elménkben műveik, tetteik s hűségök emlékezetét, s kiknek szivében a hazafiság nem percnyi izgalom lüktetése, s az irodalom szeretete nem puszta negédlet: elővettük egynek is másnak is szellemi hagyományait, s buzdúltunk tüzöknél, gyarapodtunk eszmék s ismeretekben, nemesedtünk a szépnek érzésében s erősödtünk a haza iránti hűségben. S így kell; s ez egy valódi nemzeti irodalomnak, semmi által nem pótolható, éltető hatása. Oda lépünk most a nagyok legnagyobbiká-

*) Miután e cikket a Pesti Naplóban mások ily vázlatai előzték meg.

Digitized by Google

hoz, kiben a vezér és státusférfi, tudós és költő, hazafi és ember oly mértékben egyesült, hogy kérdés : nagy szíve s nemes önmegtagadása érdemli-e inkább tiszteletünket, kora magasságán álló eleven tudománya s kimívelt lángelméje-e csodálásunkat, vagy kedélye és jelleme szeretetünket? Vannak egyben vagy másban egyenlő érdemtársai históriánk hosszas folyamában : de e szép egyesülésben ő magára egyedül áll. Azért nincs iróink közt egy is, ki a maga egészletében oly vonzólag, ily szeretetre melegítőleg s hazafiúi érzésekben nevelőleg hatna reánk. Irásai nem irodalmi régiségek, történeti nevezetességek pusztán : hanem folyton virágzó élőfa, melynek törzsöke mohos ugyan két századnak rajta keresztül ment avító s ujító szelétől, de örökké fris lombjai árnyékában éltető levegőt, s a költészet legnemesebb illatát szíva mulathatunk most is. Ilyenül ohajtanám minden magyar által tekintetni e műveket, s mint ilyeket felvéve látni minden igaz magyarnak, sőt minden magyar nőnek is, bármely kisded könyvtárába. Minden eszme és érzés, mely a magyarnak, mint keresztyénnek, honpolgárnak és embernek szent és drága, dicsőitését leli azokban : a vallás és erény, az önfeláldozó honszeretet s nemes tettek dicsősége, a hűség és szerelem; s mind ez a tündér költészet bájfényében, a forró szív melegében.

Zrínyi öszves munkái két osztályra szakadnak : költőiekre és prózaiakra. Emezek tárgyait a hadivezér teendői, a haza hadi állapotjai, javaslatok és buzditások teszik, mik életében úgy látszik csak kéziratilag forogtak a hazafiak kezén, s egyen kivül, mely a múlt század elején jelent meg, mind csak épen az imént láttak világot. Rólok ezek folytán egy szak-avatott társ fog szólani. A költőiek még a szerző életében, s az újabb időkben négyszer jöttek ki, s elegyes versekből s egy hőskölteményből, a híres Zrínyiászból, állanak. Nem tagadhatni, ez az epos valóságos iránykölteméný; költője arra, hogy azt megírja, gyakorlati

Digitized by Google

szándék által indíttatott. T. i. szivének legforróbb kívánsága, éltének fő feladása Magyarországnak török iga alóli felmentése volt. Ezt beszélik tettei, ezt kiáltják hangosan prózai remek irásai: erre buzdít a Zrínyiász, midőn a szigeti hős és társai elszánt halálát dicsőíti, s a hazafiúi elszántságot közvetlenül isten által jutalmaztatja; erre minden sor, melyből azon intés szól ki: csak elszánt akarat, s a haza felszabadítható. De így minden szépműnek van iránya, mert vagy bizonyos eszme felköltésével, vagy általános mívelő erejével egy a művön kivül fekvő gyakorlati célt is valósít. A többiben Zrínyi müve csak egy eszmétől, a szépnek törvényétől, függő.

Egy a történet szemei előtt véghez menő esemény, egy, bár a működő erkölcsi rúgók szerint nemes, sőt nagyszerű és fenséges esemény, de mely alárendelt és korlátolt hatással van valamely nemzet sorsára, sőt azt közvetlenül nem is érinti: lehet tárgya egy történeti eposznak, de tulajdonképi epopoeára nem alkalmatos, mely mindig a nép, vagy épen az emberiség létezését vagy sorsát megalapító nagy eseményt tárgyal, milyen rendszerint csak azon időben fordúl elő, midőn a monda s történet még el nem vált egymástól; s mely nagyságánál fogva emberi hatalmat túlhaladni látszván, földöntuli erők befolyását teszen fel. Így a „csodálatos", lényeges eleme, éltető levegője leszen a valódi epopoeának. S íme a Zrínyiász eszméjében, melyet költője e szempontból fogalmazott, mutatkozik először is Zrínyi műalkotó öntudatos lángelméje. Isten maga vonja össze e zivatart Magyarország felett, büntetéseül az elfajúlt nemzetnek; de ott van Szigetben egy istenes és hazaszerető kisded csapat, mely a szent hitért és hazáért önfeláldozó készséggel küzd az ellenséges túlerővel, s mint megváltója nemzetének, mint engesztelője az ég méltó haragjának, elesik ugyan, de elesik, miután a pogány hadat számtalan vitézeitől s legjelesb vezéreitől megfosztotta,

Digitized by Google

miután magát a világhódító szultánt megölte, s ez által a hadjárat következményeit a kis Sziget romlására szorítván, a roppant és utólsó veszedelmet a hazától elháritotta : s e feláldozásaért a megengesztelt istentől közvetlenül a menny örömei közé magasztaltatik fel. Valamint ez eszme, úgy a Szulimán halálának, nem a történetre nézve esetékes betegségbőli bekövetkezése, hanem a szigeti hős által eszközlése oly lényeges, s a müvészet kivánalmaival oly szorosan összefüggő, hogy ezt is a költő műbölcsesége tanujeléül vehetjük. De e műbölcseség nem egyedül a conceptióban, hanem a szerkezetben is, t. i. a részek egymáshoz arányzása- és elrendelésében nyilatkozik; jellemei változatosak, határozott egyéni élettel birók, s egymást csoportozás és ellentétezés által emelők; a leirások élethük s mind a maga népe s az ellenség gondolkozását s élet- és harcmódját ismerő férfit, mind a gazdag képzelmű költőt tanusítók. Ekkép, míg az egész költemény történeti emlékezéseinkkel s nemzeti érzésünkkel a legbensőbben össze van forrva, s másfelül a müitésznek nem csak javalását, de a kor széptani fejlettségéhez mérve, csodálását is kiérdemli : nem méltó-e minden igaz érzésü és mivelt magyartól várnunk, hogy a kifejezés avultságain és gyengéin túlemelkedve, sőt magának a kifejezésnek számos sajátságos szépségeit éldelni tanúlva, e valóban nemzeti művet képzése eszközei, irodalmi örömei közé sorozza?

Ámbár pedig a költő szeretetre méltó egyénisége az előadás tárgyilagossága dacára gyakor helyeken elétör, s nem csak elmélkedés, de érzések kifejezésében is nyilatkozik : egészen új és saját oldalával lyrai költeményeiben ismerkedünk meg, hol idegen költői alakokba rejtezve, viharos szerelme kínjait oly hathatósan, oly elragadó s ismét elbájoló, édes erővel énekli, hogy ha őt amott, műve egészét tekintve, első eposköltőnknek kell elismernünk : mint lyricust e kevés után is, mi tőle világot látott, általában a

Digitized by Google

legkitünőbbek mellé rangozhatjuk, ide értve a külföldéit is.

És így Zrínyi sem házi könyvtárunkból, sem rendes képző eszközeink közől ki nem maradhat. Nekünk nem csak valóvá kell tennünk, mit ő méltó önérzetében így énekelt magáról :

Honnan Scythiábul kijütt magyar vitéz,
Merre vitézségét látta világ, nagy rész :
Azokrul helyekrül minden szem reám néz
Hírrel böcsülettel, valamíg világ lész.

hanem fel kell őt, azaz összes érzéseit, egész lelkületét magunkba vennünk : e szeretetét a nagynak, a jónak, az isteninek, a szépnek, melly műveiből hozzánk szól; fel e forró szeretetét a hazának, melyre vallása, erénye, melyre szivének minden lüktetése, éltének minden tette irányozva volt, s irányozva nem csak önfeláldozással, melyet dicsőség követ és díjaz meg, de önmegtagadással is, mely a mily hálátlan, oly fenséges s bennünket az istenséghez közel emelő erénye az emberi kebelnek. Fel kell magunkba vennünk e gyakorlati és tevékeny honszeretetet, melyet élete a csatamezőn, a tanácsteremben, a fejdelem szobájában s a toll munkáival hirdet, és költeménye dicsőít; fel ez önzetlen, igény nélküli honszeretetet, mely míg a lelketlen irígység ellenében mind visszavonúlni, mind bátran kiállani tudott, a hercegi kalapot magától elutasítá, s maradt, mivé isten és önmaga tette magát : nagy hazafi s nagy ember.

Tettei a történet lapjain említtetnek; szelleme műveiben él. Halljuk meg szózatát a jelenkor legnagyobb költője ajkairól : „E l a n t o t . . . Z r í n y i h a g y o m n e k e d, ó h a z a ! é s g o n d j a i d b a a j á n l o m !“ s éljünk a legnemesb örökséggel azon ügy váltságára, mely Zrínyi életének egyetlen iránya volt.

Digitized by Google

II. *)

Nagy emberek munkái kettős érdekkel bírnak: először tartalmuknál fogva, mely soha sem lehet jelentéktelen, oktatnak; másodszor önkénytelenül nyilvánítván saját világszemléletöket, gondolkodási és érzési módjokat, kulcsot nyújtanak tetteik s jellemök helyes felfogására. Hogy való képzetet nyerjünk felőlök, azontúl még személyeik hű képmásait kell szemlélhetnünk: s e sorok irója e kedvezményben is részesült. Keszthelyre vetődvén, meglátogatta a gróf Festetics-féle könyvtárt, hol a Zrínyi család tagjainak arcképei, a csáktornyai sírbolt régi képeiről másolva tartatnak fenn, s ugyan e miatt eredetiségöknél fogva hűséggel is vonzanak. A szigeti hős szakálos arca férfiasságot s elhatározottságot fejez ki; unokájaé meghatóbb: nemes, férfias szépségü, szakál s barkó nélküli arcán, melynek fehérsége hollófekete szemével, bajuszával és hajával kellemes ellentétet képez, egyszersmind müveltség és lelkesség mutatkozik. Hős, tudós és költő együtt áll előttünk, s elkapatva e hatástól önkénytelenül felkiálték Vörösmartyval:

„Zrínyi, dicsőségünk! végső daliája nemünknek!“

És e hatást munkáinak olvasása sem csökkenti, ha magunkat előadási nyelve korabeli sajátosságain túltenni képesek vagyunk. Zrínyi Miklós korában a classicai és középkori latin irodalmon kivül, még csak az olasz virágzott. Honunkban a latin nyelv levén az iskola és kormányzás nyelve, országos emberektől a latin vegyesen a magyarral használtatott. Zrínyi Miklós, kora müveltségének színvonalán állván, egyiránt volt beavatva a latin és olasz irodalomba, de előadásában kora fejlődésének fonákságait

*) E fejezetet kérésemre Szontagh Gusztáv barátom dolgozta, s mint kiegészítője a képnek innen el nem maradhatott.

Digitized by Google

és hiányait le nem rázhatta. Benne, korához aránylag, a nagy író tulajdonai egyről egyig mind megvoltak: ismeret, tehetség, magas érzület, az irály formái teljes birása, erő, hajlékonyság, lelkesedés és lengület; de mindezen tulajdonok a magyar nyelv akkor még nyers anyagának kezelhetlenségén megtörtek; ritkán képes gondolatait teljesen és híven kifejezni; gyakran a latin nyelvhez kénytelen folyamodni, mi jelenkorunk olvasóját, ki a külső héjon túl a velőhöz nem képes hatni, elidegeníti; de fájlalnók, ha az értelmesebbet is.

E rovat természete nem engedi, hogy Zrínyi prózai munkáinak egyenkénti részletes elemzésébe bocsátkozzunk; meg kell tehát általános jellemzésökkel elégednünk. Zrínyi, bán létére, országos, katonai és polgári ügyekkel foglalkodott; ahoz képest müvelte is magát; de végre a tett embere is lel üres órát, s Zrínyiben több ismeret, lángész s tevékenység volt, hogysem azokat henyélve tölthette volna; ilyenkor Tacitust olvasá, vagy Bonfinit, vagy a maga eszméit írta le, tudnivaló, hogy mindig országos dolgokról, mint látjuk hősi feladatával öszhangzókat, többnyire hadi dolgokat tárgyazókat, azonban minden igény nélkül, érezve, mikép nem a toll, hanem a kard, hivatása, s mint a berlichingeni Götz az irást fél henyélésnek tartva.

„Nem írom pennával
Fekete tintával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök híremet.“

Mind a mellett írt, mert nem hagyhatta; mint a fülemile nem hagyhatja éneklését, mert természete kivánja.

A mostani hadtudomány még akkor ki nem lévén képezve, s a görög-romai hadszabályok a fegyvernemek különbözése miatt Zrínyi korában alkalmazhatlanok lévén,

Digitized by Google

strategiát és taktikát, napjaink értelmében, nem írhatott; de írt oktatásokat vezérek számára, mikép kelljen magokat és teendőiket a háború különböző körülményeihez képest alkalmazni; s ez oktatások, nem változván tárgyok, napjainkban is szintoly igazak és helyesek, mint azon időben, melyben irattak; a mellett pedig irójok magas érzületénél fogva képesek minden fogékony keblet föllelkesíteni. A Zrínyi családnak, már birtokai fekvésénél s gyakrabban viselt horvát bánságánál fogva, örökös harc volt öröksége, a miért abban a hősi tulajdonok, kivált a hazafiúi önfeláldozás szelleme ritka mértékben fejlettek ki. E nemes önfeláldozásnak, úgy szólván, öröklött szelleme a mi Zrínyink munkái több helyeiből kisugárzik; ismételve kijelenti halni készségét, s a hazai történetben nem idegen olvasó nem veheti azt hidegen, mint puszta szót, hanem mély meghatottsággal, mert tudja, hogy e szót a Zrínyiek tettel szokták beváltani.

A ki Zrínyi munkáiban csak az irót hallja beszélni, nem a honfit, az magas keble sugallatait nem értheti. Minden gondolata, érzése, vágya, tette a hon körül forgott; ezt tartá szeme előtt az élet és irodalom pályáin, mint bán, mint iró és költő. Honszerelme, nemzeti büszkesége pedig sértve érzé magát a haza mélyen lealázott állapota által. Ennek nagy része a török kezében volt; maga Buda; s a többi részek, a kihirdetett béke dacára, berontások és rablásoknak kitéve. Ezt Zrínyi magas, büszke, tettre sovárgó szelleme nem tűrheté. Megmenteni a hazát, az ellenséget határaiból kiüzni, ha lehetne Európából, s Magyarhon régi dicsőségét újra felvirágoztatni: ez volt feje és szive minden mozzanatának vezéreszméje. A mi később, bár részben csak, történt, azt ő már a maga korában akará végbezvinni; azért irá talán öntudatlanúl hadi tractátusait, s öntudatosan Nebántsát, az ország költségén álló „derék hadat“ szándékozván felállítani, mely béke idején a rab-

Digitized by Google

lásokat gátolná, háborúban pedig középpontul szolgálna a nemzeti fölkelésnek. Történeti szempontból tekintve, a terv korainak mutatkozik: sem a kormány, sem a nemzet még akkor ennyire fel nem bátorodott, s ez oka Zrínyi elégületlenségének; ezért korholja a magyart, magát pedig szerencsétlennek vallja, hogy oly nyomorúlt tétlen időben él. Ki nem mondja ugyan, de sorai közt olvashatjuk, mikép e terv kivitelére magát tartja a meghivatott embernek; s méltán, midőn napjainkban ezt már a történetirók is, p. o. Engel, nyilván kimondják.

Honja s kedélye ily állapotában vigasztalást talált Bonfin olvasásában. Magyarhon, dicsősége tetőpontján! Ez volt történeti olvasmányainak előkelőleg szeretett szaka, s Mátyás, mint a nemzeti dicsőség jelképe, természetesen kedvence. Azonban minden előszeretete mellett Mátyás iránt, annak megbirálásában semmikép sem mutatkozik elfogúltnak. A siker embere lehet lelkesedett, sőt kell hogy legyen, máskép munkássága erélyben hiányt szenvedne, de soha sem ábrándozó; mert tettei csak az által érhetnek célt, hogy nem káprázó szemekkel fogja fel a dolgok állását, s esze, heves érzeménytől és képzelettől el nem ragadtatva, hidegen számolja fel eszközei elégségét a szándéklott célra. Különösen korholja Mátyást, hogy a nemzet erejét főleg nyugot, és nem, mint helyesbnek gondolá, keletnek fordítá; sőt még szerelmi kalandjait s poharak közt töltött víg estvéit is szemére lobbantja, bár tartózkodva; úgy vélekedvén, mikép országos embernek tetteit helytelen szintazon zsinórmérték szerint birálgatni, melylyel a becsületes házi apák életét mérni szoktuk.

Hasonló el nem fogúlt részrehajlatlanságot találunk Zrínyinél önmaga megitélésében, s aristokratiai és vallási meggyőződéseiben is. Előadván: mennyire szükséges, hogy a vezér magát mindig a körülményekhez szabja, s majd kifogyhatatlan türelmű Fabius Cunctator, majd me-

Digitized by Google

rész Nagy Sándor legyen; korholja magát, hogy nagyon „impetuosus." A születésre nézve azt mondja : szép dolog, ha valaki dicső eldődektől származik, de úgy hiszi, hogy e dicsőségnek meg is kell felelni, s nincs nyomorúltabb látvány a magas születésű lelki szegénynél. Vallási dolgokban, buzgó katholikus létére is, korához képest ritka felvilágosúltságot mutat, a türelemnek szószólója, s e tekintetben s az egyházi rendre nézve nézetei egyáltalában oly talpraesettek, hogy még a mi korunkban is minden státusférfiúnak becsületére szolgálnának.

A „szerencse" eszméjével sokat tépelődött, mint maga megvallja. Ebbeli gondolatait külön értekezésben írta le. Az ember, mint véges lény, természetesen korlátolt, sem ismeretre nem mindentudó, sem akaratra nem mindenható, és így a véletlennek, a sorsnak, vagy, ha akarjuk, a szerencsének van alávetve. Zrínyi átlátván, mikép ezen titokteljes hatalom legjobban tervezett szándékait is olykor tönkre tehetni, szövetségre akar vele lépni, azt magának lekötelezni. Jelmondata : Sors bona, nihil aliud. Mintha az öreg dessaui herceget hallanók imádkozni : „Seregeknek ura, légy segítségemre! vagy ha segíteni nem akarnál, légy legalább semleges, és ne segítsd gaz ellenségeinket : úgy, meglásd, oly becsületesen eldöngetem, hogy magadnak is örömed lesz benne."

Előadási modora kitüntetésére berekesztésül az Áfiomból iktatok ide egy helyet, mely az akkori nemességet, kivált az ifjuságot, jellemzi. Vízözön előtti időnket hozza emlékezetünkbe. Javulásban vagyunk, azért azt már most el lehet mondani, s ismételjük, hogy ezentúl se feledjük el :

„A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a nemességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik nemesség titulusával, mint a magyar,

Digitized by Google

maga (azaz : ámbár) annak bizonyitására, conservátiójára, tudja isten, semmit nem cselekszik; ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál, vagy, haugyan derekasan látni, hallani akarnak, az mint ők mondják, egy magyar úr udvarában beállanak és szerződnek. Ott mit tanúlnak? inni; mit többet? pompáskodni, egy mentét aranynyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval : esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Hej, mely különb vala amaz lacedaemoniai asszony, mikor a fiát, mely immár felnevekedett vala, felfegyverezvén jó módjával, egy paizst ada végtére neki ezen szókkal : aut cum hoc, aut in hoc, azaz : avagy ezt hozd haza tisztességesen, avagy ebben halva hozzanak becsülettel. Mi pedig nem igy, hanem ha udvarban nem megyen is az ifju : sem hadban, sem végekben (végvárakba), sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanúlni nem megyen ugyan, hanem vagy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetéből penig, hanem másokat nyomoritani kivánván, tanúl; vagy papságra adja magát, isten tudja micsoda indulatból. Az úrfiak szintén ilyek; az ital legnagyobb mesterség és katonaság; mentül aljasabb s roszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; aztán ha a húsz esztendőt alig érik is el, mindeniknek feleség kell : ha tizen volnának is egy familiából; senki nem tanúl tudományokat, senki nem lesz zarándokká (utazóvá), hogy láthasson, tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kivánják aztán a generálisságot! és ugyan ezeknek kell adnunk, mert ha nincs más jobb!"

„Ó egek! ó isten, miért hoztál ki minket Scythiából, holott ottan avagy nem bomlottunk volna meg ennyire az campániában, avagy ha bomlottunk volna is, nem látott volna ennyi világ minket magunk roszasága miatt veszn.i

Digitized by Google

De ha nincs haszon a panaszkodásban és a haszontalan való fohászkodásban, nyúljunk az remediumokhoz, ha vagyon; s vagyon is penig ha akarunk, mert noha az mi magunk népét, az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérded: kit kivánok s micsoda nemzetet akarok oltalmamra, azt mondom: a magyart kivánom. Miért? azért, mert ez legalkalmatosabb, legerősebb, leggyorsabb, és, ha akarja, legvitézebb nemzetség stb."

Digitized by Google

III.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN.

Egy nagy névhez értünk, mely közel másfél századig a legfőbbet jelentette, mit a magyar költészet előállított; a nyelvujitási háborúban egy felekezettől mint a szüz nyelv mestere, a mástól mint a nyelvujítók egyik őse dicsőíttetett: most pedig a változott ízlés mellett munkáival együtt irók és közönség által méltatlanúl feledve van: Gyöngyösi Istvánéhoz. Még is nem csak jeles, de időszakalkotó iróink közé kell Gyöngyösit számlálnunk, s mint ilyennek nem csak a történetben van helye, miután azon irodalmi tőkéhez is nyújtotta illetékét, melyet a mívelt nemzetek példájaként is folyvást gyümölcsöztetnünk kell, ha az irodalmi műveket nem mint egyes időszakaszok múló divatcikkelyeit, hanem mint a nemzet öszves értelmi élete vagyonát méltatjuk. Ily élő, nem avúló szellemi organismusnak tekintve pedig az irodalmat, azon irókat minmagunk szegényitése nélkül a forgalomból ki nem engedhetjük síklani, kik nem csak kitünőbb képviselői voltak a nemzet bizonyos koraiban a nemzet szemlélő, érző s termelő módjának, hanem ennél is többek: annak vezetői. Ezen eszme teszi alapját e „Csarnok"-nak; mely semmit sem akar kiveszni engedni az irodalom öszvegéből, mi tanulságos mint tény, s egyszersmind folyvást mívelő, vagy

Digitized by Google

csak gerjesztő is mint mű : s ez eszme szerint Gyöngyösit díszhely illeti jeles iróink csarnokában.

Mikor Gyöngyösi poetai játékait kezdte, a tizenhetedik századnak első felében még, a tizenhatodik század nyers, miveletlen, de az életteli szoros csereviszonyánál fogva valódi nemzeti és egyszersmind népies költészete már szinte kimúlt. Polgári és vallásos állapotok másfelé terelték a munkásságot, egyéb fogékonyságokat költöttek fel. A költészet, a míveltek, a tudósan iskolázott rendek körébe vonúlt. Ezekben támadt az a nagy ember, ki akkori történetünknek egyik, akkori irodalmunknak egyetlen, valódi nagysága : Zrínyi Miklós; de ő, mint mindazok, kik korukat megelőzik, vagy ezért, vagy elhanyagolt formái miatt, közérvényü nem lett. Az az iró még csak a várandóságok során állott, ki új lökést adand, s egy új költészettel új közönséget is alkotand. Megjött ez is : a Murányi Venus, Zrínyi halála évében, 1664-ben, megjelent. Gyöngyösi többi munkái is elkövetkeztek.

Az epochális irók rendszerint azzal válnak olyakká, hogy magok és koruk legpraegnánsabb productumai, jó s nem jó sajátságaik birtokában annak hü kifejezői levén, reformjaikra is kész lelkeket találnak elő, s így hatásuk mély, közérvényü és húzamos szokott lenni. Ilyen volt Gyöngyösi. Az ő idejében a költészet iskolai mesterséggé lett; a feladás : ezt az iskolai költészetet az élettel közvetíteni, vagy az életnek ismét feltámasztott költészetét az iskola törvényeivel kiengesztelni. S ezt tette ő. Két legfontosb műve, az említett Murányi Venus s a Porából megélemedett Phoenix, a jelenkortól kölcsönözte tárgyát : amaz a murányi híres eseményt, a Wesselényi és Szécsi Mária kalandos történetét; ez Kemény János erdélyi fejedelemnek szomorúan regényes viszontagságait beszélte el; a dolog minden szájon megfordúlt, s az egész világot érdekelték azon részletes felvilágositások, miket a nádor egykori

Digitized by Google

komornoka s a tudós alispán ebben is abban is adandott, s adott is. Gyöngyösi nem kevesbbé nyomozta a történeti valóságot legutolsó szálaig, mint egy lelkiismeretes történetiró fogta volna: s ez kellett a kornak; de Gyöngyösi azt azonfelül még az iskola összes classicai s nemclassicai készületével is fel tudta szerelni. Ez a második kellék volt, s a diadal teljes. Ő a historiai anyagot nem képezte által költői conceptióval, hanem megtartván azt tisztán, a Murányi Venusba mythosi machinát illesztett — Keményben már ezt se; de az elbeszélést szinte mythosi hasonlatokkal, képekkel, történeti párhuzamos visszaemlékezésekkel, leirásokkal, elmélkedésekkel szötte át: az egészen pedig egy a négyes stropha bő medrében kényelmesen, tisztán és simán folyó képes, virágos nyelv báját öntötte el. Így bánt ő, bár kevesebb csapongással, Charikliában is a maga tárgyával, melynek tulajdonkép nem szerzője, hanem átdolgozója, de oly átdolgozója volt, kinek kezén az eredetinek minden ízecskéje átment; így az inkább leiró mint elbeszélő, didaktikai Cupidóban, így a leiró-lyrai Rózsakoszorúban. Mindenütt sok beszédű, fényesen ecsetelő és correct; de hideg és mesterséges.

Még is Gyöngyösi István halhatatlan érdemmel bir költészetünk ujjá-születése körül. Addig az tisztán naturalismus volt; az előadásra semmi gond, nyelv és vers törvény és szabály nélkül a véletlennek, egy ösztönszerü homályos érzésnek, eredménye. Külsőségek; de szépmüvekben a külső anyag misége a lényeghez tartozik. Szabályos, kiképzett nyelv és verslejtés nélkül a költői müvészet nem lehet. Mivé lett volna Zrínyi, ha Gyöngyösi *után jő*? S a külső műanyag ez átképezése által lett Gyöngyösi az újabb magyar költészet jótevője. A nyelvet ő öntudatos szabályossággal, a mondatalkotást a költői beszédben őelőtte ismeretlen szép arányokkal kezelte; mind a szókötési formákban, mind a szókban választékosságot, újságot

Digitized by Google

s korához képest kényes ízlést tanusított. Munkái legtöbbjeit a régi choriambicus lejtésü, de jobbára igen tisztátalan négysoros stropha helyett, a Zrínyi által trochaicus ütegre vett tizenkéttagu négyesben írta : de csak ő adta meg ennek mind tiszta folyás, mind vágány által szabályosságát s szebb hangzását; s bár a rím, régi, minden elmélet nélküli jellemében tünik fel nála is, s legtöbbnyire a ragok és képzők öszhangzása által támad : legalább ezek egyeztetésében minden elődeinél nagyobb gondot árul el. Mind ezen tisztább, a költészet nyelvét a mindennapiason felülemelő dictio és technika, mind festői virtuozitása, melynek egyik fő hibájában, az áradozó bőségben, keresté azon kor főleg a költőiséget, mind — a mely nélkül csakugyan nincs — a tartalom érdekessége, tették őt a nemzet csodálkozása, irótársai és utódai követésének általános tárgyává, a magyar müköltészetnek pedig megalapitójává.

Ez Gyöngyösinek historiai érdeme. De az ő munkái nem mindenestől avúltak el reánk mint olvasókra nézve sem. Egyes valóban poetai szépségei mellett a tárgyas érdek a Murányi Venusban és Phoenixben, s némileg a Palinódiában is, oly élénk és állandó, hogy, míg egy újabb, a Dugonicsénál helyesb kritikai elvekre alapított öszves kiadása irodalmi szükségeink közé tartozik, az imént emlitett három münek egy, jegyzésekkel felvilágositott kézi kiadása közforgásu irodalmi tőkénk csonkulása nélkül tovább nem nélkülözhető.

Digitized by Google

IV.

REVAI MIKLÓS „A NAGY".

Hiveim sorában nem volt még nagyobb,
És oh mikor lesz annyi, mint Te voltál,
Pankratiasta férfi, Révaim!
Akár a Téjósz és az Umbria
Költőivel mertél versent szaladni,
Akár a nyelv törvényeit szabád meg,
Akár az álom bódult kórjait,
Egy új Prométheusz, látni kényszerítéd!
De a Párca sírbe vitt már téged is!
Ki lép ürült nyomodba?....
„Sylvester" Kazinczy Ferencnél,
Tövisek és Virágok.

Ki lép ürült nyomodba?

Mutassátok nekem a nemzetet, mely annyiszor hangoztathatta korán elenyészett remények sírjánál, sokat igért, s pályájok derekán vagy épen kezdetén elszólított jelesei ravatala fölött az elkeseredett kebelnek e kétkedő sohajtását? Az Ányosok és Daykák, Szentjóbiak és Kármánok, Csokonaiak és Petőfiek ifjuságok legvirítóbb szakában tűntek le a fénynyel megfutni kezdett pályáról: s ki lépett ürült nyomaikba? Kisfaludy Károly és Kölcsey pótolatlanúl hamvadnak kora sírjokban; Gévay és Jászay után évek múlva is szomorúan tekint a történelem Múzája! Ki lépett ürült nyomaikba? S ki lépett egy hosszasb, de soha nem elég hosszu élet — félben hagyott pályád déli pontja után a tieidbe, pankratiasta férfi Révai? Fél század

Digitized by Google

múlva is büszkeséggel, de egyszersmind keserüséggel vegyült fájdalomban emlegeti nagy nevedet a hazafi! mert a ki az általad hagyott ürességet betöltse, mind eddig meg nem érkezett.

Révai Miklós örökké felejthetetlen név költészetünk történetében édes dalaival; irodalmunkében mint hatalmas eszközlő és izgató; s örökké élő és ható szellem, hajló kora munkáiban, mint nyelvtudományunk valódi megalkotója: hármas ember élte három szakában.

Mily jelenet volt Révai ujjászületésünk első éveiben! Nevendéke a classica literaturának, korán versenyt kezdett futni azokkal, kik a régiek nyomdokain akarák regenerálni költészetünket. Elvétett életválasztása tudatában ideges, tulérzékeny, magán uralkodni nem tudó, s azért a hideg világgal mindig surlódó és küszködő lelke elegiailag hangolva, Ovidnál és Propercnél találta meg a szavakat, melyekben keserveit kiöntve enyhülést talált. Gazdagabb mint Rájnis, melegebb mint Baróti, azon triászban, melyet velök alkotott, nem csak időre, hanem költőiségre is első volt; s mert nem csak a formának, hanem az érzésnek, a képzelemnek, az ízlésnek is embere: nem merevenen azon formákhoz ragaszkodó, mik iskolája zászlóján kihirdetve, hanem a szépet minden formában megtaláló és visszaadó. Azért Biona nem kevesbbé szép, s a visszatérő koronához intézett fájdalmas örömkifakadása nem kevesbbé hathatós, alexandrínjeiben, mint dalai édesek a francia és német lyrikától kölcsönzött dallamos szchémákban. Pedig nem kell felednünk, hogy, mikor ő „Énekeit" 1787 előtt készitette, Faludin kivül neki más előde még nem volt; s így ő dalköltészetünk első bajnokai közé tartozott. Megkisérlette utóbb az Iliászon, mennyire bír nyelvünk vetélkedni az ioni költővel, és futtában oda vetett kisérlete nem csak nyelvre haladta meg társainak virgiliusi dolgozásait, hanem éreztette, hogy ő érti is érzi is

Digitized by Google

Homert, s hogy megjöend a nap, midőn utódai büszke szerencsével fognak megvívni a költők atyjával.

De Révai első volt, ki irodalmunknak mint egésznek éltető erejét felismerve, annak burjántól eltakart nemesb gyümölcseit új életre kivánta hozni. Így született meg a „Költeményes Gyüjtemény" eszméje, melyben élő írókon kivül Balassa és Rimai, Beniczky és Zrínyi, Gyöngyösi és Faludi munkáit kivánta kiadni, s ekép újra közforgalomba hozni azokat. És amazok közől Orczy, Barcsay és saját költői munkái csakugyan megjelentek (1787—9), ezek közől azonban az egy Faludiéi, még pedig majd minden prózai irásai is : a többiek, valamint a regények, színmüvek s egyéb költői munkák, mik által egyszersmind a nagy közönségben is olvasási kedvet és szükséget reménylt költeni : a gyanusitások által sértett s a részvét csökkenésével cserben hagyott férfi elfáradásával elmaradtak. Sikeresebek lettek, bár csak halála után sokkal, egy magyar tudós társaság létesitésére célzott izgatásai. Nem azért vette ő által Ráth Mátyás lelépte után (1784) a pozsonyi Hírmondó irását, hogy a közönséget hírekkel tartsa, hanem hogy módja legyen ahoz a nyelvről, nemzetiségről, irodalomról hetenként szólni, költögetni azt álmából, felengeszteni hidegvérüségét. S jöttek a tudvalevő végzések egy szomszéd mivelt nyelvnek iskolába s az állami életbe behozatása iránt. Az egyszerü piarista Révai a császár elibe lépett, s keble szent tüzével a magyarnak kimivelésére felállitandó akademiáról szólt neki, s adta be irott folyamodását és tervezetét. Még jóakarói is gáncsolták heves lépését, féltve az ügyet a politikai téren járatlan szerzetes bátor tüzétől, de — magok nem tettek semmit. Az ügy nem jutott tárgyalás alá. Ekkor vonúlt vissza a reményevesztett, irígyei által, kik a hírlapirást köntösével összeférhetlennek követelék, elkeseritett, s lelketlen kiadójától a díj minimumára szállított hazafi e pályáról; s fáradozott

Digitized by Google

a Költeményes Gyüjtemény körül, melyről már beszéltem, s iskolai nyelvtanító könyvecskék körül : midőn 1790-ben a kesergő nemzetet a korona diadalmenete új életre és reményekre költötte. Révai felsikoltott ama halhatatlan öröménekében, mely a nemzet érzéseinek oly hü kifejezést adott; s midőn az I. Leopold országgyülése Budán megnyilék, oda sietett az akademia körül izgatni. A „Hadi Történetek" áldozatra kész kiadói segedelmével kiadta Bessenyei György tudós-társasági Jó Szándékát, osztogattatta azt az országgyülés tagjai közt, összejárta annak nagy és kis urait, izgatott, esdeklett, lelkesített; seregenként küldözte mindenfelé leveleit, a derék Eszterházy József által megnyerte az ügynek a leendő nádort, ömaga a helytartó tanács tagjait, s annyira vitte, hogy a helytartóság közvetlenül vele tárgyalásba bocsátkoznék, míg az ügyet hivatalosan az országgyüléshez tevén által, azt ekép országos és nemzeti jelleművé emelte. Révai most saját 1784-ki tervét, miután azt más tudósok és barátjai közt forogtatta s véleményeiket meghallgatta, újra dolgozva kiadta, a rendek azt a rendszeres küldöttségek tárgyai közé sorolták, s bár a francia háborúk s egyéb okoknál fogva, míg ő élt, nem létesülhetett; de miután időről időre új- meg újra felmerült az országgyülés szőnyegén, s az irók részéről is folytonos fejtegetés és buzdítás tárgya vala, jóval a buzgó indítványozó halála után, de valahára még is, életbe lépett az ő általa országos tárgy méltóságára emelt eszme, s áll az intézet, mint Révai szellemi hagyománya, s mint legméltóbb emléke egyszersmind az érte annyit tett és annyit szenvedett hazafinak, ki :

. . . az álom bódult kórjait,
Egy új Prométheusz, látni kényszeríté —

és győzött.

Bár ő e győzödelmet nem látta : az nem hidegítette

Digitized by Google

el buzgó törekvéseit; hanem még buzgóbban, sőt ezentúl már kirekesztőleg, a nyelv törvényei kifejtésének élt. Ez az a tér, melyen Révai teljes nagyságában fénylik: s fénylik annál nagyobb érdemmel, mert nem a tudomány magasán állott csak, hanem azt megelőzte. Tíz és több évvel halála után lettek Humboldt Vilmos igazán a philosophiai, Bopp az összehasonlító, Grimm Jakab a historiai nyelvtudomány megalkotói: Révai már a múlt század utolsó tizedében írta meg időszak-alkotó commentáriusait a régi halotti beszédre, melyek mind a három irányban meglepő tiszta és új nézeteket, s mély belátást az emberi szellemnek a nyelvek alkotásában nyilatkozó munkásságába tanusítanak. A magyar nyelvet is ő nem mint egy adott kor és néptöredék empiricus tényét tekintette, hanem úgy, mint élő organismust, melynek nem csak anatomiája, hanem physiologiája is van, mely külön fokozatos fejlődési szakokon ment által, s hogy életét megértsük, e fejlődéseken végig kisérendő, de — valamint a hasonlító természettudomány teszen — folytonos tekintettel a rokon organismusokra: tehát a rokon nyelvekre. Ő felismerte a finn nyelvekkeli rokonságát a miénknek, s a ha a sémi osztály nyelveivel is hasonlítja folyvást, sőt ezeket a magyarnak felderítésére is használja, ezt azon, korában még szinte általános, nézet nyomán tette egy közös ősnyelvről, melyben minden osztálybeli nyelvek eredete találkozik: a honnan végre mindnyájan bizonyos közösséggel birnának nem csak az anyagban, hanem életidegeikben is. Bármikép álljon ez elv kérdése, mely időrül időre megtámadókat, s ismét új védőket lelt: annak alkalmazásában Révai, elfogúlva kora nézeteiben, a szükségesnél, sőt szabadnál tovább ment ugyan; de még akkor a nyelvek helyes osztályozása nem létezett, s nem valának a külön osztályok elválasztó jellemei meghatározva: mert azon nyelv, mely a mívelt europai nyelvek közös anyja, a sanskrit, Jones

Digitized by Google

által lelkesen megvizsgáltatott ugyan már, de eredményei Európába még át nem hatottak. „Antiquitásait“ nagy nyelvtana követte, s e művei által kimutatta a magyar nyelvtudomány forrásait és módszerét mindenkorra. El tért ugyan egyes, többnyire másodrendű, kérdésekben nyelvészetünk eddig is tőle, s fog még több-ben, midőn metaphysikai speculátiók, elfogúlt purismus, félszeg rokonsági nézetek végre valahára hátrálva az új tudomány elől, mely csak mintegy negyven év óta lett azzá, ez köztünk is beható tanulmány tárgyává leszen : de hogy ő nyelvvizsgálatunkat ál irányaitól elterelve, észszerű elvekre vezette vissza; hogy azt Verseghynek s a debreceniek megcsontosító empirismusa ellen élte nyugalmának feláldozásával is megoltalmazta : ez érdem őt halhatatlanná, nemzetét pedig iránta örökre lekötelezetté teszi. — Ennek érzetében méltán így vigasztalhatta magát keserüségei közt : „Ego vero, in hac temporum iniquitate abunde me solor recti studii conscientia : et, si mihi praesens aetas non usquequaque favet, cineres saltem meos venerabitur grata posteritas. Serum est hoc praemium, sed certissimum, et non obnoxium invidiae.“

Megérintettem érdemeit a nagy embernek, de nem szenvedéseit, melyeken ez érdemeket vásárlotta. Az irígység tövisei, a megbántott hiuságok boszúi, a jó ügyérti fáradságos és önmegtagadó küzdések, betegségei, nélkülözései, sőt koronkénti ínsége, egy kevesbbé buzgó és nagy lelket vagy kifárasztanak idő előtt, vagy — körül sem vesznek. Őt ki nem fárasztották — de idő előtt kiölték. Nagyszerű öröksége, mit hagyott, a büszkeség érzése mellett azon nagy fájdalommal is látogatott meg bennünket, hogy annyi évek után még folyton kétkedő sóhajtással kérdhetjük : Kilép ürült nyomodba?

Digitized by Google

V.

VIRÁG BENEDEK,

„A NEMZETI LÉLEK TÜZES ÉBRESZTŐJE.“ *)

Ma telik be harmincharmadik éve, hogy két ifju barát elfogúlt szívvel, tisztelettel lépett be egy hetvenes agghoz, kinek buzdító énekei tették velök azon szent fogadást, hogy, ha isten is úgy akarja, egész életök azon magas célnak leszen szentelve: a nemzet csínosodását, a nemzet irodalmi dicsőségét előmozdítani. A fiatal lelkü aggastyán egy csókkal szentelte fel a két tanítványt. „Emlékezzetek e napra, — monda — melyen a Múzák szolgálatába fogadtalak; és ha bármely bajai az életnek, melyet még nem ismertek, egykor elcsüggesztenének, vagy a szerencse bármely hivogató kilátásai csalogatnának, ne feledjétek, hogy mivel tartoztok a köz édesanyának, s maradjatok hívei érzésben és tettel! Emlékezzetek, mit igértetek nekem! Számon kérem hüségteket.“

A két barát megtartotta a tett fogadást: egyike, az Apotheosis éneklője, dísze lett a magyar lantnak, dalai minden magyar kebelben hangzanak; másika tett, a mit tehetett; az aggastyán buzdító szózatai elevenen, mint ifjuságában, hangzanak vissza kebelén most is, s a legnehezebb napokban ernyedni nem hagyák. Elhatározó óra volt

*) Iratott dec. 31. 1853.

Digitized by Google

az reá nézve, s ím ma a hála kötelességét teljesíti, midőn ifjuságának bátorítója emlékezetét e sorokkal ünnepli. A szent öreg pedig ki volna más mint — Virág Benedek!

Az irodalom a múlt század nyolcadik tizedében ocsúlt fel hosszas álmából. Adományzott férfiak tolongtak az új oltáron rakni le áldozataikat, s a szent tűz magasan lobogott. De hiányzott még az eszméletes hazafiság fenkölt éneklője, az os magna sonaturum! Jött az is: Virág lantja megzendült, s a honszeretet tüzével s czüst csengésével eltöltvén a hazát, tiszta öntudatra költötte a nemzetet.

A kik irodalmunknak, s különösen költészetünknek történetét nem tudják, a nemzeti lélek fölgerjedése s az országos élet buzgóbb nyilatkozása egyik főbb tényezőjét nem ismerik. Az irodalom tisztázta az eszméket, a költészet szította a nemes tüzet; mindkettőnek a kor constellátiói hatalmasan segítették elő sikerét, de érdemét azzal le nem szállitották. Minden tényezőnek kell fogékonyság, hogy azzá lehessen, s kell constellátió, hogy eredményezzen: de nála nélkül a fogékonyság táplálatlanul elhal, vagy iránytalanúl tévedez. A kettőnek találkozása szül új kort; nálunk az irodalom megszülte azt, bár nem küzdés nélkül.

De a nemzet az eredménynek örvendeztében hálátlanúl elfeledte az eredmény szülő anyját. Azért, midőn e lapok *) az irodalom bajnokait vezetik koronként a nemzet emlékezete elibe, nem csak tanítanak, hanem hálatartozást is rónak le az érdemnek.

Virág Benedek e bajnokok közt első sorban áll.

Elődjei neki is voltak. A természetben nincsen szökés; nincs a szellemek országában sem. Bessenyei, Ányos,

*) A „Pesti Napló," melyben ez a vízlat megjelent.

Digitized by Google

Szabó Dávid és Révai nélkül nem lesz Virág, mint Virág nélkül nem Berzsenyi, s e nélkül annyi más nem. De azon haladás megmérhetésére, melyet lyrai költészetünk, különösen az ódában; melyet a verses technika; melyet a nyelv Virág által tett, épen elődeivel kell őt egybe állítanunk: a lépés egy teremtő lélek nagy és szabályzó lépése volt. Alig egy pár ódával előzte meg őt példaadólag Révai; Szabó Dávidéi már nagyobb részt az aggastyán féltékeny versenyzései voltak egy ifjabb, hathatósan feltörekvő szellemmel. De Szabó csak nyelvész; Révai inkább a kecsnek érzékével bírt: a fenségé Virágnak adatott, s így ő a philosophiai s a herosi óda teremtője lett.

A ki ma olvassa e műveket, miután Berzsenyi e nemet a legmagasabb polcra emelte, sejteni sem fogja mikép ragadták el azok a kort mint költői, mennyit lenditettek a nyelven mint nyelv-művek; s mióta a hazafiúi költészet hosszas nyílt csatát vívott mindennemű ellenséges elemekkel, sejteni sem fogja e tartózkodva elé-elétörő hangok mily felrázó hatást gyakorlottak a keblekre, s egy-egy bátor szava a költőnek mint járta be a hazát jelige és vezérszózat gyanánt, bár, hasonlólag a villanyfolyamhoz, láthatlanúl és titkon. De épen azért az irodalmi virágzó korok megindítóit soha sem szabad pusztán széptani, de kell szükségkép historiai szempontból is megitélni, és méltatni az akadályokat, mik leküzdendők voltak. A költőnek egy kor kezdetén mindenek előtt és felett kifejező eszközével, a nyelvvel, van küzdelme, s e küzdésben jobbára erejének legnemesebb része felemésztetik. Mennyi gondolat-, érzés, képnek kelle Virágnál elveszni e küzdésben, miután annyi megmaradt: míg a nyelv kifejlett korában a kész formákkal kész eszmecsirák és képek tolakodnak a kevésbbé adományzottnak is tolla alá. S e külső nehézségek, okai, hogy ily korban a hathatósabb erők is más erőkhöz támaszkodnak, mintegy megvetett háttal annál

Digitized by Google

szerencsésben vívandók a fő nehézséggel, mely a nyelvben s ismét a nyelvben van. Virág Horácból indúlt ki, de nem mert Horác, választásának embere volt, hanem mert lelki rokona. A forma, s egy-egy lelkébe átment gondolat emlékeztet a romai dalnokra : de a forró hazafiság, ez életbölcseség, e philosophusi nyugalom és derültség, s minden erkölcsi és érzületi szigor mellett e higgadt és jóakaró világnézet úgy magáé Virágé, mint teste és vérmérséklete övé volt. Virág tehát eredeti költő volt, mint volt Horác maga, ki úgy használta a görögöket, mint őt Virág és mindkettőt Berzsenyi.

Virág a hazaszeretet és erény éneklője volt. A hadi és polgári érdem, a valódiság minden hiú fény irányában, a szabadság hűséggel párosúlva, dicsőitésének fő tárgyai. A hírt és jónevet, mely nemes munkásság által szereztetik, épen úgy állitotta föl legfelsőbb földi jó gyanánt, mikép a lelketlenséget, honfiatlanságot, meghasonlást korholta ódáiban, gúnynyal ostromolta epistoláiban.

A két fő forma, melyekben mozgott, az óda s a költői levél volt.

Amott, különösen hősi ódáiban, komoly, emelkedett, sententiosus, lyrai szökellésü, nem ritkán fellengző ; nyelve választékos, folyó, de kevesbbé képes és sajátlan, mint az ódáé lehet, sőt helyenként prózailag ellapuló, mint az izlés kezdetében a legnagyobb szellemeké is; ellenben rhythmusa mindig zengzetes, teljes, gyakran a hegyomlás erejével rohanó. Ez ódák közől többek külön lapokon nyomtatva szerte járták be a hazát, s közönségesen ismertettek már, midőn először jelentek meg összegyűjtve. Annál csendesebb és bájosabb, philosophiai ódái menetele : egy ezüst tó, melyen a nap sugaraiban ártatlan rovarok táncolva röpdösnek. Régibb epistolái tartalmas, nyájas, néha gúnyos terményei a pedestris Múzának ; az ujabbak, mik poetai munkái második gyüjteményében állanak,

Digitized by Google

gyakran oly tárgyakkal is bíbelődők, melyek a nagyon józan tárgyalásnál fogva minden költői érdem nélkül vannak. Többnyire valóságos levelek, mik a levéliró és levélvevő kölcsönös viszonya s száz apró körülmény ismerete nélkül helyenként érthetlenekké is válnak, s a mennyiben értjük, kedvesek, de csak mint életrajzi adatok. Hunyadi Lászlója, mely nem egyéb mint Bessenyei darabjának jambusos átdolgozása, és Apológjai oly időben jelentek már meg (1817—19), midőn a senarius Berzsenyi és Kazinczy szabályos járdalásu quinariusa által tökéletesen népszerűtlenné lett, s azért ép oly kevéssé hatottak, mint „Magyar lantja" (1826), melyben a zsoltárokat hanyatlott kora erőtlenségével szelid léptü trochaeusokban, részint philosophiai ódái formájában adta. E szerint Virág költői virágzása csakugyan poetai munkái első kiadása idejébe (1799.) teendő. Minden, mi utóbb következett, az ősz hervatag színét mutatta. De ez ősz egy nemes gyümölcsöt hozott még: Horác minden munkáit, Horácot, kivel ő e húzamos társalkodás után egészen összeforrt, kibe utóbb saját lénye beolvadt. Már 1801-ben adta annak „Poetikáját", még csak prózában, de bévezetéssel, magyarázatokkal; utóbb egyes füzetekben (Poeták, Poemák, Thalia, Euridice, 1804—14) epistolákat, sermókat, míg végre a Levelek 1815, a Satirák 1820, az Ódák 1824, mindannyi külön kötetben teljesen elkövetkeztek. E munka által Virág homályt vont minden elődeire, kik a romai költőt részben vagy egészen adták, mind hűségre, kinél Horácot senki inkább nem értette s nem é r e z t e mint ő, mind szépségre; s bár a sebesen haladó idők e fordítást sok részben elavították, szerencsésb utódját még mind e napig várjuk.

Virág működése nem szorítkozott a költészetre. A prózának is ő, bár mind eddig azon néhány biráló által, kiket számlálunk, nem eléggé méltattatott, bajnoka volt. Míg Báróczi Sándor és Kazinczy Ferenc az új literaturák

Digitized by Google

nyomán igyekeztek nyelvünknek választékos csínt és saloni forgékonyságot adni, addig Virág igen üdvösen egy más oldalát mívelte a magyar stílnek: azt, mely a régi nyelvből indúlva, s romai példányokon szépülve, classicitás után törekedett. Senki sem üdvezelte hőbben Révai Miklós történeti nyelvészete nagyszerű eredményeit mint Virág, és senki sem előzte meg Virágot a nagy nyeremények irodalmi alkalmazásában. Az ő Laeliusa és Cátója Ciceróból (1802,3.) e nyelvbeli classicitás első példányai voltak. Correctio, a legarányosabb mondat-alkotás, romai hangzatosság s azon nemes velős egyszerüség, mely nem borítja el haszontalan ékeivel a gondolatot, hanem fátyol gyanánt takarja be, melyen át annak formái annál vonzóbban kivehetők: ilyen e nevezetes két nyelvmű, melyekkel prózánk bizonyos időszaka tulajdonkép kezdődik. S néhány apróbb prózai darabok mellőztével ím Virág Benedek prózai fő munkájához érkeztem, mely halhatatlanságának egyik fő címe: történeti művéhez.

A „Magyar Századok" (II kötet, 1808—16.) úgy is mint történeti mű, úgy is mint nemzeti mű, irodalmunk egyik legnevezetesbike. Forráskészlete a hazai eszközökre szorítkozék: Virágnak sem magán könyvtára, sem terjedt nyelvismerete, németül is csak nehezen olvasott; a historiai alkotó szellem az, mely a Magyar Századokat oly becsesekké teszi. Plastikai alakitással vezeti elénkbe a nemzet történeteit az ország megvételétől Zsigmond halálaig, s a tömött velős előadás nagy számát a tényeknek úgy állítja össze, s úgy itéli meg, hogy hívebb képét nyerjük általa a nemzetnek, a koroknak s egyes szereplőknek, mint más sokkal bővebb irókból. Virág philosophus történetiró, ki a tettekből azok szellemét olvassa ki, kinek kritikája e szellem kitüntetésében munkás inkább, mint az adatok körül. Felfogása nem a régiségbuvár holt, hanem a philosophus eleven felfogása. S nemzeties mindenütt. A króni-

Digitized by Google

kák, az ország és egyház törvénykönyvei, az okmányok és levelek, teljes hitelű források neki, az irókból kétkedve merít. Virág 1752-ben született, pap volt és szerzetes; de a Magyar Századok irója nem kevesbbé független álláspontot vesz az egyházi és világi oligarchiától, mint a históriát csináló historicusoktól. Ő csak egy igazságot ismer, s ezt bátran ki is mondja. Hogy kimondja, az az ő érdeme; hogy azt mi is olvashatjuk, az egy szintoly felvilágosodott, hazafias és bátor egyházi férfiú érdeme, mint ő volt, Madarasi püspöké. Virág gyakran szólaltatja meg forrásait, s a mennyiben ezáltal szövegének egyenlő folyamát koronként megszakasztja, annyiban másfelül tárgyilagosabbá teszi azt és elevenebbé. A nyelv még nem állt ott, midőn Virág e munkáját dolgozta, hogy legkedveltebb történetiróját Tacitust követhette volna formáiban: mégis Virág minden eddigi történetiróink közt nekünk leginkább Tacitusunk mind szigorú érzületére, mind e komoly, egyenes nyíltságra nézve, melylyel korait és embereit bírálja. Szándéka volt művét a mohácsi napig folytatni; abban halála gátolta meg, mely hetvennyolcadik évében vetett véget életének, s ezzel soha nem szűnő csendes munkásságának.

Ennyit tett, s ez volt Virág Benedek. S nem mondtam el, a nyájas, aggkorában is nemzetiség és irodalomért ifjúi tűzzel lángoló férfiú mily gyermekded, jóakaró, egy valódi bölcshez és szenthez illő életű volt; mint gerjesztette s bátorította mindazokat, kik budai szegény lakába bucsút jártak, s mint tanítgatta és segítgette őket — de el kell mondanom, hogy e nemes élet, mely félszázadon által csak a hazának világított, mennyi nélkülözések, mennyi szenvedések közt tengette napjait. Szerzetének eltöröltetésével (1786.) mint világi pap s királyi oktató tanított a székesfejérvári középtanodában, s tanítványai legkedvesbike, utóbb jótevő barátja Reseta János, még most

Digitized by Google

is emlegeti azon buzgóságot és tüzet, melylyel tanított, s a deák költészet mellett a nemzetit is meg igyekezett kedveltetni az ifju nemzedékkel. De elbetegesedvén, 1794-ben nyugalomba lépett, s Pestre, innen évvel utóbb Budára költözött, hol mind halálaig csak az irodalomnak élt. Nyugdíja 300 frt volt. Tudjuk, e pénz mint szállott le a francia háborúk ínséges idején becsének egy ötödére, utóbb még harmadfelére : s e néhány forint tette Virág egyedüli biztos jövedelmét egész életén által. Pyber Benedek és Kondé Benedek némely könyveit nyomatták ki költségeiken : övé az eladásból befolyt kisded summák voltak. Szolgát soha- sem tartott; télen kályhája sokszor hetekig nem fülvén, „párducába" burkolva, meredt kézzel irogatta halhatatlan müveit. Egy-egy öl fa, egy-egy hordócska életadó bor volt Maecenásai időnkénti ajándéka, néha gyöngéden hozzá lopott pénz — s itt Horvát Istvánt áldva kell említenem. Reggeliét, ha volt, maga főzögette, s történt, hogy vasárnap reggel mise után kerülvén hozzá, bútortalan konyhája üresen-tiszta tüzhelyén osztozott velem csokoládéjával, melyet bögrécskéjéből váltva hörpölgettünk! Ó mely fájdalmasak nekem ez emlékezések : soha nem változó derültsége mellett fel nem fogtam akkor e cseppek becsét! Szobája butorzatát a 1810-diki tüz óta, mely könyveit, irásait, munkái példányait, köztök a Magyar Századok szinte egész első kiadását, s a mi még volt, elhamvasztá, fenyüfa nyoszolya, ily láda, ily könyvpolc, és ily fiókos asztalkája körül három szalmaszék tette; ha látogatói voltak, a negyedik a nyoszolyán ült. A konyhaajtó elibe támasztott fahasáb — a leveleiben is itt-ott enyelgve említett „custos" — ada jelt a belépőkről. És e szegény lakban mily nagy voltál te nekünk és dicső, szent öreg! és maradsz a sírig.

1830. évi január 23-dikán éjjel az alatta lakók szokatlan zuhanást hallottak. A szokott reggeli órában ajtaja nem nyílt meg. Feltöretett : Virág élet nélkül a földön fe-

Digitized by Google

küdt. Ürményi Józsefné temettette el. Roppant sokaság követte a krisztinavárosi sírkertig, hol Reseta kőkereszttel jegyzette meg nyugodalma helyét. Ekkor tudtuk, menynyi ember ismerte, mennyi tisztelte a megvonúlt, szinte lappangott bölcset, s a gyásznap egyszersmind új reménynek napja lett. Horvát István pedig e sorokkal fejezé be nekrologját: „Virág nevére mindenkor meg fognak rezzenni az alacson lelküek; mí pedig éltünk végső percentéseig mindég azt fogjuk a halhatatlan érdemű férfiúról mondani, hogy nála hívebb jobbágyot, buzgóbb hazafit, tisztább eszű tudóst, ártatlanabb, szelídebb és nemesebb lelkü embert soha sem esmértünk.“

Fogja-e valaki munkái új kiadásával szellemét köztünk ismét felkölteni és munkássá tenni? Azok nem csak a maga, de minden koroknak intőleg s buzdítólag szólanak.

Digitized by Google

VI.

A KÉT BUDAI.

Nobile par fratrum.

Legott e század elején két nemes testvérrel találkozunk irodalmunkban, kik nem csak névre, de érzésben, irányra és választott szakra nézve szintén egyek, s egy osztatlan dicsőség részesei : Budai Ferenc, és Budai Ézsajás. Az ő érdemök iránt a magyar nyelvü történetirásban, mely a gyakran igen helyes érzetü közönségnél méltó elismertetésben részesült kezdet óta, kevesbbé igazságosak voltak a történetirók, mivelhogy Ferencnek historiai lexikonában hiányzik a kútfők idézése, Ézsajás története pedig aránylag rövid arra, hogy három mérsékelt terjü kötetben, kézirati források használata nélkül, a tudománynak gazdagodást igérjen. S mi mégis tartózkodás nélkül jobb történetiróink közé sorozzuk öket. Nem tagadjuk, hogy a tudományos készletröli számadás könnyíti az előadás alapjának megitélését; az eltérő nézetek elsorolása az olvasó önitéletének nyit tért és anyagot, s mellesleg a készülő történetbarátot be is hagyja tekinteni a történetiró mű-

Digitized by Google

helyébe, s őt gyakorlatilag vezeti be a mesterség eszközei és módja eltanulásába; míg másfelül magát a történelmi igazságot a nézet és vélemény fokáról a bizonyosságéra emeli fel: a miért oly historia, melynek sem forrásaiban, sem a feldolgozásban azon gond még nem jutott, milyen által az újabb nagy nemzeteké az evidentia oly magas fokára emeltetett, ez a kritikai számadás másoké felett első szükségei közé számlálja. Igaz; s mégis maga a historia nem a készletben, hanem annak felhasználásában van; s a görög és romai, az angol és francia történetirókra nem tekintünk lenézéssel, a miért forrást nem idéztek; míg hozzá kezdünk szokni a magunkéi felett minden nyomon kételkedni, hol előadásuknak urát nem adják — mi tán nem is csoda oly irodalomban, mely a történetnyomozás körül oly elfogúlt itészetet tanusít, újabb időkben kivált, mint a miénk.

Budai Ferenc munkája, melyre itt vonatkozunk, „Magyarország polgári historiájára való Lexikona", három jókora kötetben, a birodalom kezdetétől a XVI. század végeig feltűnt historiai személyekről, nem ugyan életrajzokat ad, mit senem igér, senem adhat, hanem összeállít mindent, legyen az sok vagy kevés, mit a forrásokban talál; s így azon kivül hogy a családok és egyének történetének hálára méltólag megveti alapját, azon nemét kezdte meg a különszerü historiának, mely részletességével mély tekintetet nyit az események okai és módjába, s egyszersmind a költőnek kész tárgyakat nyújt, mi habár a historicusra nézve mellékes, de az irodalomra általán nem csekély jelentékü dolog. Érintém, Budai Ferenc nem idézi kútfőit, és pedig, mint maga mondja, azért nem, mert ez által a munka terjedelme tetemesen nőtt volna, mi akkor, midőn az készült, a kiadást nehezítette, vagy szinte lehetetlenné tette volna: de a történetiróinkban jártas figyelmes olvasó fel fogja ismerni a forrásokat és módot, melyek-

Digitized by Google

ből s miképen merített a szerző. Ugyanis nem másod harmad kézből veszi ő, hanem közvetlenül történetünk kútfőszerü emlékeiből a tényeket, ovatos itészettel függesztve össze azokat s választva meg az eltérő előadásoknál a hihetőt a kétestől, s kiemelve az eltéréseket, a kétest, ott hol határozott itéletre magát feljogosúltnak nem érzi. Előadása tisztán tárgyilagos, okoskodások s ékesgetések nélkül, s annál hitelesb, a mennyivel egyszerübb, nyugodtabb, s egyedül a tárgyas igazság kitüntetésére törekvő. E szerint Budai Lexikona nem csak a közönség kedvelésére volt méltó, melyet oly kitünő mértékben bírt, s a mennyiben koronként nagy áron kapható, bír most is; de kiszámíthatlan hatást gyakorlott helyes történeti ismék elterjedésére s főleg a történeti érzék költése s ápolására a csak magyarúl olvasó közönségnél, s oly időben, midőn történetirásunk deák tanárok kezeiből — különben lelkes és hazafiúi buzgóságu — német tudósainkéba látszott átmenni. Végre hálára méltó, bár gyakran be nem vallott, utasító és segédeszköz lett történettudósaink kezében is, mely mind maig sem pótolva, sem fájdalom folytatva nincs.

Ifjabb testvére s tanítványa Ézsajás, Ferenc munkájának gondos kiadója, pályájának is valódi folytatója lett. A debreceni főtanodának, múlt századi legragyogóbb szakában, növendéke, a göttingi egyetemnél Heyne, Schlözer, Spittler, Meiners alatt a philologiai és historiai criticismusba avatva, maga is, dísze nem csak, de majd reformátora lett az időközben hamar s meglehetősen alászállt collegiumnak, nem csak a tanítás rendszerét és módját, hanem nyelvét s nemzeti irányát tekintve is. Ha Budai Ézsajás egyebet nem tett volna is, mint ezt, s a mit a classicismus, az irodalmi studium s a nemzeti nyelvnek egy oly tekintélyes és népes főiskolában a magasb tudományokba is behozatalával tett, mi által összes magyar tudományosságunknak új s hathatós lendületet adott: az ő

Digitized by Google

neve halhatatlan lesz vala irodalmunk történetében. De ő ezenkivül, bátyja nyomaiba hágva, a hazai történetnek is valóságos népszerüsitője lett. Első munkái, a „Közönséges Historia“ (1800. 1811.) s „A régi tudós világ Historiája“ (1802, s ebből a Régi Római Irók Élete 1814.), mik összefüggésben Konstantinápoly elestéig terjednek, a nagy tudományu s önálló kritikai főt mutatták, bár amabban az ethnographiai módszer ma már egyáltaljában nem elégit ki, ebben pedig a gondosan megválasztott adatok gazdagsága a műbiráló tárgyalás hiányát nem pótolhatja; de mindkettő előhírnöke volt egy figyelemre méltó dolgozatnak a hazai történet körül, mely 1805. 08. és 11-ben (s újra 1811. 12, s ismét 33.) „Magyarország Historiája“ cím alatt készült meg.

Midőn Budai Ézsajás ez utóbbi munkájával fellépett, a magyar nyelvü történetirás még pólyáiban feküdt. Szekéré és Szajczé sem kritika, sem előadás tekintetében figyelmet nem érdemeltek; Kulcsáré fordítás volt. Budai Ézsajás forrásokból dolgozott, s benne gondos, elfogulatlan vizsgálattal, helyes válogatással és higgadt itélettel járt el, mik a szabályos tárgyalás mellett munkáját legjobb kézikönyveink sorába helyezték; s bár a protestáns álláspont, melynél fogva a hitujítást aránytalan bőséggel adta elő, azt felekezetes munkának nézeti sokak által: azon nyugalom és méltánynál fogva, mely a nagy érdekü tárgy előadását bélyegzi, egyetemes becsét nem szállitja le. Ezzel kezdődik tehát újabb időkben a valódi „magyar“ történetirás, melynek nem sokára Virág Benedek, iránymunkájával új életet, gyakorlati jelentéket adott.

És igy, bár történetünk a legközelebbi időkben, s részint a jelenben, Horváth Mihály, Jászay Pál, és Szalay László munkáik által szélesebb és mélyebb alapon, többszerü, gazdagabb és biztosb kiképzést nyert: Budai Ézsajás historiája is a történetiró figyelmét mind maig megér-

Digitized by Google

demli; Ferenc lexikona pedig irodalmunk classicai műve marad, bár azon nyelviskola, melyhez mindketten tartoztak, ma már teljesen kiavúlt, s szabályainak alkalmazása zavarja azon élvezetet, melyet a tartalom alaposság a s az egyszerüségében nem méltóság nélküli tárgyalás felett az apró foltokon fel nem akadó józanság érez.

Digitized by Google

VII.

HORVÁT ISTVÁN.

I.

1821-ik év nyarának egyik napján, a délesti órákban szokásom szerint bekocogtatván az elfelejthetetlen Virág Benedekhez, őt egy, harminc és negyven év közt levő, vállas, testes, kis de eleven szemű, férfiú társaságában leltem. Egy röplappal ajándékozott meg, melynek címe: „Emlékeztető versezet Delinger Jánoshoz"; s midőn megköszönném, az idegenre mutatva: „ennek az úrnak köszönd" monda, ez adta reá a költséget; s engem neki mint igyekező ifjút s a magyar irodalomnak buzgó barátját mutatott be. Az előttem ismeretlen úr, kit én Delingernek véltem, a legjobb ajánlásra, melyet nyerhettem, jóságos nyájassággal tekintett reám, s néhány kérdés után: hová való legyek, magyarok-e szüléim stb, atyai hangon biztatott: fordulnék meg nála is koronként, szívesen fog látni, s igyekezetimben, ha kell, elő is segíteni. Csak mikor elment, merém kérdezni a házi gazdától: ki legyen ez az úr? s örömöm határtalan volt midőn megtudám, hogy az, ki nem csak elfogadni, de stúdiumaimban pártolni is igérkezett, nem más, mint a budapesti tudóskör egyik legkitünőbb férfia, Horvát István, volt.

Nem múlt két nap, s én egy délután megjelentem nála. Hogy ez első látogatás szinte estig huzódott el, nem

Digitized by Google

ügyetlenségemnek, de az ő beszédes részvételének következménye volt. Valóságos exámen tartott velem, s egész múltom, jelenem, hajlamaim s tudományos készületem voltak a beszélgetés tárgyai; s ha nekem úgy látszott, hogy kedvét megnyertem, egyszersmind meggyőződtem a felől, hogy, ha belőlem a tudomány terén egykor hasznos ember leszen, sokat, igen sokat e férfiú rám-hatásának fogok köszönni. Soha sem tanúltam egy pár óra alatt annyit, mint e napon; csak most állt előttem tisztán az irodalom hivatása, s mit addig ösztönszerüleg, azt e perc óta eszmélve szerettem; de bár aprólékos dolgozataim voltak már, s magam az irói pályára eltökélve: e tökéletemet beszédei inkább megingatták, mint megszilárdították. Átláttam, hogy a képességnek még semmi jelei abban mit addig tettem, ellenben tanulandóim öszvege végtelen. Nyugtalan napjaim következtek, láttam, hogy a mit tudok nem ér semmit, s hogy a tanulást máskép s más eszközökkel kell intéznem. Látogatásim sürübbek lettek; ő nem buzdított, de minden szava tanulság volt, mely hosszasan utánzengett emlékezetemben. Önismeretre, tájékozásra törekedtem; s hogy világos lett előttem lassanként: mit akarjak, és hogyan? neki, főleg neki köszönhetem. Ha ezekhez még bevallom azt is, hogy utóbb buzditóm is lett, hogy, midőn első nagyobb munkámon dolgoztam, tanácscsal, ismereteivel, eszközökkel folyvást gyámolított, míg szeretetét tőlem egy szerencsétlen félreértés meg nem vonta; s ha hozzá teszem azt, hogy ily áldást terjesztve hatott ő mind azokra, kik bizodalommal, ragaszkodással és fogékonysággal közelítettek hozzá: nem csak hatásának egyik nem megvetendő tanujelét fogja az olvasó ezekben látni, hanem azt is, miszerint én örömmel ismerem el hálatartozásomat, s hogy, ha a kép, melyet őszintén kivánok vázolni, árnyékoldalakat is mutatand fel, kezemet nem a jótettek feledése, hanem az igazság elutasíthatlan követelései intézik.

Digitized by Google

Az életrajzok úgy, és csak is úgy, tanulságosak, ha jeles emberek kifejlődésére is világot vetnek. Azért be kell a még inkább kíváncsi mint tanúlni vágyó Horvát Istvánt kisérnünk Révai Miklós tanteremébe, midőn ez a nagy férfiú a szószékbe felállván, e tétellel kezdte meg 1802-ben magyar nyelvtudományi előadásait: „Uraim, nem tudunk magyarúl.“ Horváttól tudom, mily figyelemfeszítőleg, sőt botránkoztatólag és gerjesztőleg egyszersmind, hatott reá ez első szó; de alig néhány előadás, s megtanúlta: menynyire más magyarúl beszélni, és magyarúl tudni. Ő lett Révainak nem csak legbuzgóbb tanítványa, mindennapos látogatója, hanem beható felfogása és ritka szorgalma után a nagy mester által kitüzve utódjául tanszékében, s tudománya letételesének. Révai hozta be nyelvészetünkbe a nyelvtörténeti elemet: Horvát különösen ezt fogta fel teljes hévvel; s e végre meg kellvén ismerkednie régi, kézirati és nyomtatott könyveinkkel, pesti könyvtárainkba temette magát három év során, s keresztül forgatott mindent, mi az egyetem, a (most akademiai) Teleki s az 1803-ban megnyitott Széchenyi könyvtárakban magyar, sőt magyarországi könyv s kézirat volt; azokról naplózott, s észrevétlenül oly gazdag átnézetét nyerte a hazai irodalomnak, milyennel sem mestere, sem bárki más, azon időben nem bírt. S felgerjedt benne ez úton a historiai érzék általában, s vonzotta annyira, hogy eleinte a nyelvészeti iránynyal osztozva, utóbb azt teljesen háttérbe szorította. De egy becses emlékét nyelvészi hivatásának Horvát hagyta még is, midőn társaival a Verseghy Ferenc elleni pörbe avatva magát, ő adta, Boldogréti Víg László álnéven, a legsúlyosabb szavazatot (1806.) A személyes feleselés mellett sok eszme, sok ismeret van itt először irodalmunkba beoltva: s az egész, egy, nagy mértékben gerjesztő, tanulásra és öngondolkodásra egyformán ébresztő munka. Megelőzte volt ezt még 1804-ben egy kis irat,

Digitized by Google

melyben a Szirmay által 1339-dikinek árult magyar oklevélnek eredetiségét nyelv- és irástörténeti okokból kétségbe vonja. Nem volt senki a hazában, Verseghy pártján kivül, ki ne őt óhajtotta volna Révai utódjául; de máskép esett a kocka, s midőn e tanszék 1807-ben megürült, az, nyelvtudományunk s összes irodalmi haladásunk legnagyobb kárával egy teljes idiótának jutván, hosszu évekig sínlettük a Révai halálával támadt hézagot. Horvát most kirekesztőleg a történetnek kezdett élni, melynek érzéke, Révai hathatós befolyása által felköltve, könyvtári buvárlásaiban gazdag tápláltatást nyert. E buvárlások gyümölcsei voltak némely apró de becses adalékokon kivül Kulcsár lapjaiban, a Pest város régi Ofen német nevéről (1810) irt értekezés, és „Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetések" Schwartner ellen (1815), nevezetesek kétség kivül, s új időszakot hirdetők történetvizsgálatunk mezején, nem annyira a kitüzött tételek kétségen kivül helyeztetése — ezt állitani nem lehet —, nem annyira a világosságra hozott sok becses és új adatoknál: mint inkább azon új szellemnél fogva, mely kétség kivül Virág Benedek Magyar Századai által felköltve, azokban általános érvényt követelve lengedezett. Harc volt ez a hagyományos kényelemmel berögzött nézetek, s a másodkézbeliség ellen a történetben; gyakorlatilag ki volt mutatva a források közvetlen tanulmányozásának múlhatlansága minden bármi csekélynek vagy megoldottnak látszó kérdés körül; kétkedés támasztatott öszves történeti materiálénk iránt, melynek, e néhány fejtegetés is teljes elégtelenségét érezteté; de harc volt egyszersmind az idegenszerű felfogás ellen a hazai történetben. A külföld nézetei ne ingassanak meg határozottan nemzeti álláspontunkon; tanúljuk a külföld irodalmait, de azok ne erőszakoljanak reánk semmit, mi saját kútfőinkkel s a nemzet és történetének szellemével, öntudatával öszhangban nincs. E lecke szól

Digitized by Google

ki körülbelül e nem nagy terjedelmü próbatételekből, miknek érdekét a nagy közönségre nézve sok új isme és nézeten kivül a polemiai él is nevelte, bár e polemia a legigazságtalanabbak közé tartozott, melyek irodalmunkban valaha folytak. Az így kezdett pálya a Tudományos Gyüjtemény megalapításával új hévvel folytattatott. Irodalom- s némely országtörténeti közlemények (1817, 19) nevelték a tudományt, melyek közt legfontosabb ismét Schwartner Diplomatikájának, szinte szenvedélyes, de felette tanulságos, bő birálata, melylyel kezdődik tulajdonképen a „magyar" okmánytan. Egykorúlag egy nagyobb historiai munkát tervezett: „Verbőci István Emlékezete, a Hármas Törvénykönyv törvényes bevételének harmadik századára," de abból egyedül a II. kötet, a Hunt-Páznán nemzetség oklevéltára, jelent meg. Figyelme már régen különös és méltó előszeretettel az oklevelekre volt fordúlva; kedvezett ez irányának hivatalos állása, mint 1809-től 1820-ig országbirói titoknoké; mely oly dús okmánytani aratással kinálta őt, a historiai érzék emberét, hogy 1825-ben kiadott Rajzolataiban „nem nagyítva fáradozásait" azt vallhatá magáról, miszerint háromszáz ezer oklevelet olvasott, vagy tekintett végig! E stúdium, karöltve járván az irókéval, szülte azon fő becsü munkáját, melyet „Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről" 1820-ban adott ki, s mely, akár a nemzéktant és historiát, akár, és főleg, jogtörténetünket tekintsük, mindenikre új és meglepő világosságot hint. A sors is, úgy látszott, e pályát tüzte elibe, melyen hervadhatatlan koszorút füzendett homlokára. T.i. 1823., Schwartner elhúnytával az okmány-, nemzék és címertan székének ellátása reá bizatott, s ő abban húsz éven túl működött. Hallgattam én őtet bámulással elegy gyönyörüséggel, s „Irodalmi Leveleim" egyikében 1844-ben teljes meggyőződésből így szólaltam fel: „Nincs senki, sértés nélkül mondhatom el, ki nemzetünk belső

Digitized by Google

életét, ennek köz és magán minden ágait úgy ismerné, mint ő; ki előtt minden létező források, valamint sokak előtt mindeddig rejtve maradt számtalan okleveles emlékek segedelmével, a középkor állapotjai, szokásai és erkölcsei oly derült fényben állanak, mint őelőtte. A magyar nemzet erkölcsi története az, mit még most ily teljességben csak Horvát István adhat. Bár az vele sírba ne szállana, mielőtt megszületett." De már rég kifejlett ismeretes iránya úgy hozta magával, hogy ez csakugyan meg ne szülessék. Ő nem értette meg, vagy nem fogadta a sors intését, s azon oklevelek kiadásán kivül, mikkel az 1833-tól 1836-ig általa szerkesztett Tudományos Gyüjteményt becsesítette, s a közönségesen tőle várt okmánytannak kézikönyve nem létesült, sem jogtörténeti dolgozatokat nem vettünk, sem általán a positiv historia nem nyert többé gazdagulást, ha néhány kisebb érdekü folyóirati cikken kivül azon történeti és közjogi tekintetben egyformán fontos, bár kisded, munkáját veszszük ki, melyet országos férfiak felszólitására „Horvátországról, mint Magyarország meghódított tartományáról és valóságos részéről," 1844-ben irt, s a hazában magyarul ki nem adhatván, Lipcsében németül nyomatott ki. Mind az, mit eddig felhoztam, történeti irodalmunkban maradandó becscsel bír; de már nagy idő óta ez egészséges, positiv iránya mellett egy más, beteges, valóban történet-elleni irány vett erőt lelkén csalképeivel: s ezen, tudományunkra sok részben sajnosan hatott irány méltatása lesz második cikkem örömtelen és óvakodásra intő tartalma.

II.

Eperjesi Kriebel János, gallíciai kormánytanácsos, egy nagy kiterjedésü rajzolatán dolgozott Magyarország régi történeteinek. A hazán kivül, könyvtár nélküli városban, s földieitől távol soknemü szükséget érezvén a buzgó

Digitized by Google

férfiú eszközökben és eszmecserében, az ország fenséges nádorához folyamodott, ki e kivánatos összemunkálásra az akkor muzeumi könyvtárnokká nevezett Horvát Istvánt szólitotta fel. Horvát elégtelennek érezvén magát a segélynyújtásra, eleinte szabadkozott, de végre a történetkedvelő nádor újabb sürgetésére szavát adta. Ez által a nemzet régiségeire fordíttatván figyelme, s a távol társ eszmeiránya körül öntájékozásra törekedvén, a régi történetek tanulmányozásához látott. Nyom nyomra utalta őt. A töretlen úton szükségkép csak kútfőkhöz folyamodhatott; s nézetek merültek fel benne, miket Kriebel nem osztott, s a két férfi elvált; amaz külön folytatta kezdeményét, ez is mind nagyobb hévvel és terjedelemben látott vizsgálódásaihoz. A pesti könyvtárak mindjárt eleinte elégteleneknek mutatkoztak, kivált miután Horvát céljának nem felelhetett meg bármely kiadás : s elszánta magát az országbiró melletti hivatalában szépen gyülni kezdett vagyonát, valamint ebbeli folyton tetemes jövedelmeit egy oly könyvtár összeszerzésébe fektetni, a még csak sejdített, de nagyszerű és váratlan eredményekkel biztató munkálkodás terjedt és összefüggő folytathatására, mely lehetőleg teljesen magába foglalja mind azt, mi az agg régiség népeinek történeti és ethnographiai ismeretére csak egy-egy vonást nyújthat is. Mi eleinte szükség volt, az lépcsőnként szenvedélylyé vált; s végre nem volt könyv, mi a Horvátunk elméjét mindinkább elfoglaló tárgyra némi gyümölcsöt ne igért volna. De jöttek évek, meddők jövedelemben; mégis a nemzet dicsőségével azonított terv nem engedett magának korlátokat szabatni, s fájdalommal olvassuk Mátray emlékbeszédében néhány vonásait azon nélkülözések, sőt szenvedéseknek, mik őt, a már családatyát, meglátogatták, s melyektől végre is csak a törvényhozásnak eléggé meg nem hálálható gondoskodása mentette meg. Nap és éj azon eszmének áldoztatott fel : a magyar nemzetet úgy tüntetni

Digitized by Google

elé, mint egyikét a legrégiebbeknek, s mint miveltnépet, mely különféle nevek alatt a régi világot tetteivel és müveivel eltöltötte. Pest tudós körei rég beszélettek már rendkivüli fölfedezéseiről, midőn Horvát, engedve végre Kulcsár és Forgó kérelmeinek, „Rajzolatait a magyar nemzet legrégibb történeteiből“ 1825-ben a Hazai Tudósitások mellett ívenként kibocsátotta. Elmondja stúdiumait, melyek utján támadott „a magyar nemzetnek egy szoros értelemben vett kritika historiája, mely Ábrahám előtt egynehány száz esztendővel kezdetik, és folyton foly a szent irók, a görög és romai classicusok, az armenus, syrus, arabs meg persa irókon, úgy nem különben a közép század maradványain keresztül Árpádig. Egyúttal mindazonáltal ez a magyar historia új világosságot von Ázsia, Afrika és egész Europa történeteire is: legalább a régi Görögország s a régi Latium, a régi Spanyolország, a régi Germánia ebből sokat fog kölcsönözni, sőt maga Dánia, Svécia, Russzia és Anglia is. Ezekben, vagy ezeknek némely részeikben, több századokig laktak a magyar nyelvet beszélő magyar, kún, jász, palóc, pacinacita, válus, avar stb népségek.“ Ezek saját szavai. Módszere a népneveknek hang, és, a hol van, jelentésök szerint egyeztetése, csoportozásai; s igy sikerül neki az ionokat, pelasgusokat, cimeriusokat, a titánokat, a philistaeusokat és sabinusokat, a maurusok és aethiopsok, az argivok és quiritesek, az oscusok és samnitek, gepidák és charasmiusok, az athenaeiek és curetesek, az illyrek és amorrhaeusok és száz még száz népeket és népneveket magyarokká tenni; igy sikerül kimutatni azon birodalmakat, miket őseink Kis-Ázsiában és Afrikában, Görög és Olaszországban alkottak; sőt Luzitánia és Andalúzia is csak úz orszigok, Murcia pedig egyenesen Magyarország; Carthago magyar város, és Jeruzsálem, mi egyéb mint Sólyomvár? Igy aztán a lybiai Hercules és Nagy Sándor magyarok, s ez utóbbi Magyarvárosban (Ar-

Digitized by Google

geopolis) a Magyar Bölcseségnek (Minervae Magarsidi) áldozott; szent Dávid a pártusok székelnagyja, szent Jeromos becsületes jász; ők kezdék építeni az egyiptomi gúlákat, a görögök és rómaiaknak ők adtak betűket, az elsőbbek magyar, jász, partus mértékeket vettek fel prozódiájokba, az aboriginesek tőlök vettek vallást, törvényt, szokásokat, s a múmiák pólyái is magyarúl szólottak; az argonauták hadmenete, a trójai harc és a pún háborúk mind „magyar háborúk" stb. Azon kérdés megoldatlan maradt ugyan: miért nem szállt még is reánk csak egy összefüggő sornyi nyelvemlék az István előtti időkből? de e kérdést nem tette senki, s legkevesebbé barátjai, kiket az idézetek ezrei bámulásba ejtettek, de azokat nem nyomozták. S a rögeszme annyira összeforrt vala már nem csak összes tudományával, hanem érzéseivel is, hogy az reá nézve hitcikk és belső szükség volt, mely minden egyéb eszmét és tárgyat vagy absorbeált, vagy kizárt. Ekép csak hivatalai vagy némi alkalomszerü okok csaltak ki belőle nagy-ritkán egyébféle dolgozatokat. Ellenben a Rajzolatok irányát folytatta több folyóirati nagyobb cikkben s egy pár önálló könyvben is. Így 1828-ban kimutatni igyekezett, hogy az agarenusok bibliai nemzete magyar; 1829-ben már tovább menve, a „kaján" szóróli értekezésében tartózkodás nélkül kimondta, miszerint „Mózses a teremtés könyvében bizonyosan a magyar nemzet teremtetését írta le:" s így következetesen „Ádámnak magyar voltáról" beszélt; ugyan ekkor a jászokról (az ő jászairól t. i.) mint magyar nyelvü népről, s ismét 1830-ban mint toxoták, ionok, pannonok, pelasgusok, paeonok és hellenekről; 1831-ben a deutschokról, mint németekről értekezett; 1833—34-ben Piringer magyar nyelvröli munkájától vett alkalmat a besenyő, kún, kazar, jász, székely és palóc nyelvet bőven nyomozgatni — legfontosabb dolgozata kétségkivül ez irányban —; 1839-ben a pacinákokat

Digitized by Google

külön könyvben kezdte fejtegetni, de e tizenhárom ív töredék maradt; 1841-ben Andalúziáról a Tudományos Gyűjteményben, s 1844-ben a szlavínokról, ismét önálló munkában, értekezett. Ez volt az utolsó. És így töredékesen maradt csak fenn az 1825-dikben hirdetett „nagy testamentoma;“ melyre nem több mint „két vagy három esztendőt“ kötött vala ki, de már e vázlatok és töredékek is, igen sok becses és használható historiai anyaguk dacára, elég hangosan hirdetik, mikép a követett irány a történeti aberrátiók legóriásbika volt, melyet az irodalomtörténet felmutat, s hogy a hazafiúi jó szándék, s e harminc évi példátlan fáradalmak, füstbe ment munka voltak s leendettek szükségkép: mint kór ember álmai méltók, nem gúnyra, mert az áldozatok nagyszerűek voltak, de sajnálatra, hogy ennyi tehetség, még több tudomány, s páratlan erkölcsi erő és kitűrés nem termékenyebb, s általában nem l e h e t s é g e s feltételre fordíttattak.

S itt megszünhetném e tárgyról, ha Horvát István iparkodásai elszigetelt, helyre szorult seb lettek volna történeti tudományosságunk testén. De az elbetegesítette ezt vagy egy emberkorra. Más nemes erők, elszánt akarattal, buzgó munkássággal, részben önfeláldozással követték a szerencsétlen irányt; s a magyar eredet és rokonság kérdése hivatottak és hivatlanok részéről, szóhangok álhasonlatossága nyomán, a legtarkább s egyszersmind legmeddőbb vélemények küzdhelye lett. Mert ott történnek a nyomozások, hol historia nincs; történnek név és szóhasonlitással, nyelvek ismerete és tudományos elv nélkül. Horvát nem volt ugyan e nyomozásmód feltalálója: azt mi rég átöröklöttük a középkortól; de hogy a múlt századbeli józanabb, bár még nem egészen kitisztult, történeti érzék által háttérbe szoríttatni kezdett etymologizálás a históriában — e szomorú súlymérője történeti kritikánknak — újra tekintetre vergődött, azt csakugyan Horvát imponáló apparátu-

Digitized by Google

sának és min gyarlóságunknak tulajdoníthatjuk. Ha ő azon útról le nem tántorodik, melyről az eredet kérdése által vonatott el, ha folytatja a történeti kútfők gyüjtése mellett egyes, valóban történeti azaz tényszerü dolgok fürkészését, mint kezdte volt; s még inkább, ha magyar régiségtant, jog- és erkölcstörténetet ad, mikre készületeinél fogva különösen meg volt hivatva : ennyi idő, tehetség, és fáradság bizonyosan gazdagon gyümölcsöz vala! De példája is mily hasznos leendett! mert gyakorlatibb munkásságot idézett volna elő. S mennyivel sikeresben költetett volna így fel a részvét a hazai történet iránt már akkor, a minthogy később Horváth Mihály, Jászay, g. Teleki Józs., Szalay László s más a történet sikeres földében bányászó történetiróink jeles munkái, positív alapokon forogván, csakugyan észrevehető foganattal élesztek a közönség históriai érzékét! Hallgatok azon gyakorlati sajnos következményekről, melyeket a históriai alapnak először ugyan a tudományban, majd ennek nevetségessé léte után, a közéletben is elhagyása végre a nemzetre borított! E leszállást a históriai térről nem idézhették ugyan elő egyes tudósok : azt bizonyos politikai dogmák és theoriák kezdeményezték, mik a Szajna mellékéről közénk szállva csábitólag vertek fészket sok magyar elmében : de hogy, míg a históriai öntudatot a positív történet táplálja és edzi, ily tudományos alaku játékok azt zavarták és gyengitették, tagadni egyáltalában nem lehet.

III.

Ki Horvát István hatását és érdemeit csak munkái után itéli meg, egy nevezetes vonást felejtett ki a képből : személyességét. Ez maga egy fontos tény volt. Huszonhárom éves vala ő, mikor Révai meghalt, s azon szeretet és becslés, melylyel nyelvünk e nagy törvényhozója Horvátot megkülönböztette, korán tekintetet és fényt kölcsö-

Digitized by Google

nözött neki az összes pesti tudóssereg előtt, mely a mesternél akkor nagyobbat senkit sem ismert. Horvát e tekintetet rövid idő alatt tekintélylyé tudta magasítani. Az összejött irodalmárok többnyire a nyelvről szólottak, belösztön után inkább mint tudományos elvekből indúlva, s az időnként felmerülő szépirodalmi termékekről: Horvát e mükedvelői tudományosság ellenében nyelvészeti szaktudományát, irodalmi s történeti meglepő ismeretei súlyát veté a mérlegbe, s ő már is legnehezebbnek találtatott. A Révai tanszéke egy Czinke nevü emberre ruháztatott; a fiatalok lelkesebbjei Horvátot, a szinte még fiatal tudóst, kérék előadások tartására, és Szücs István, a derék piarista bölcsészettanár, magán közbenjárására a kegyes szerzet helyiséget nyita neki. A demonstrátiónak örvendettek a magyar tudomány baráti, és e magán iskolából kelt ki Helmeczy Mihály, ki viszont maga is idővel vezér és jelhordó lett. Tudósainkat hol gróf Teleki László, hol Kulcsár, Sztrokay és Vitkovics, Trattner és mások házai gyüjtötték össze: lelke a körnek mindenütt Horvát volt. Az eleinte igen tartózkodólag fellépő irói hazafiság az ő tüzes és elhatározott lelkében magasan lobogó, háza minden rejtekeit világával és melegségével átható, láng lett; az ő, történeti előzményekre és jogokra hivatkozva követelő és kizárólagos nézete mindinkább elgyökerezett, s határozottabb és nyomosabb munkálkodásra gerjesztett. Mindenütt izgatott, segített, de vezérkedett is. Imponált tudományával, de imponált büszke tüzével és tevékenységével is; s nem volt vállalat, melybe ő nagyobb kisebb mértékben, s határozólag is, be nem folyt. Az Erdélyi Muzeumot pénzzel segítette, s ez felköltvén benne egy középponti haviirat eszméjét, ilyen mellett izgatott. Így keletkezett a Tudományos Gyüjtemény, bár nem az ő szerkesztése mellett: t. i. a finom tapintatú Trattner becsülte őt, élt tanácsával s hajtott reá, de Horvát módja érdes és erőszakoló volt: azért

Digitized by Google

nem kivánta magát kezére bízni. Mindazáltal benn ült Horvát e folyóirat belső tanácsában, s minden kérdésben érvényesíteni tudta hatását, voksa súlylyal bírt, gyakran engedett neki a többség, mert munkás részvételét nem akarák eljátszani. Még sem tarthatott soká e barátság: Fejér, a szerkesztő, sokban nem engedett, nem az akkor oly fontosnak látszott orthographiai kérdésben sem, és Horvát még a kezdet évében (1817.) visszavonúlt. A társak folytonos surlódásai közt 1819-ben Thaiszra szállván a szerkesztőség, Horvát újra pártolni kezdte a vállalatot, de Thaisz a folyóirat „respublicai" zajos kormányát egyedúrivá változtatván, Horvát másodszor is ott hagyta azt, és csak hét évvel utóbb, midőn Vörösmarty ragadta meg a sülyedező hajó kormányát, nyújtott ismét segedelmet, sőt végre, 1833-ban, maga vette azt által, s négy évig nagy munkássággal, sőt díja egy részének számos metszetésekre feláldozásával is vitte. Az „Auroránák" is, miután azt Kisfaludy Sándor indítványozta, legbuzgóbb sürgetője ő volt; lelke lett azon társaságnak, mely azt pénzzel és ajánlásaival támogatta, sőt programmját is ő írta; de innen is másod évben visszavonúlt már, miután a választott szerkesztő, Kisfaludy Károly, az igen vegyes elemű alapító társaság széptani nézeteinek hódolni nem akart. Az ő nyugtot nem engedő buzditásai tartották a vármegyés nehezkességü és csak kicsi részben tudományos elemű Marczibányi-intézetben a lelket, ő cím szerint csak a muzeumot képviselte, de valóságban kérdés-ajánló, pályabíró, munkák kiadója, jegyző, intéző, sőt elnök, szóval: minden volt. A nemzeti muzeumnak 1815 óta könyvtárnoka, mindenfelé intézett kérései s a pártfogó-nádort megkereső értesitései által számos irodalmi kincsnek abba jutását ő eszközlötte. A mely fiatal irók hozzá közelítettek, azoknak ő valóságos tanítójok lett: közlékenysége nem kímélt sem időt sem fáradságot, de nézetei feltétlen elfogadását követelvén pár-

Digitized by Google

toltjaitól, midőn azok idővel önlábukon merészeltek járni, visszautasító lett iránt ok; s különösen mióta az akademiától elvált, feltünőleg elvonúló és csak néhány jó barátra szorítkozó lett, kik kedves meggyőződéseiben leghalkabb kétkedés által sem háborgatták. Hallgatóinak azonban mindvégig nyájas, bátorító és buzdító barátjok maradt.

Ilyen volt Horvát István, nagy és kis tulajdonaival; egészben hathatós mozgató, a tudományos légkör élettelen csendét mind józan kritikai, mind heterodox véleményei szelével felzavaró, mely, ha azt ideiglen befelhőzte is, a természet törvényei szerint végletes felderülése el nem marad. Elég, hogy a tudományos mozgalmat bátor criticismusa által megkezdte. Rokon- vagy ellenszenv különbözőleg itélhet Horvát tanairól: de gerjesztő hatásának üdvös voltát, magát feláldozó honszeretetét s példa nélküli munkásságát pirulás nélkül nem tagadhatják ellenségei sem; a részrehajlatlan tudós pedig azonfelül elismerendi, hogy bármily gyenge alapon nyugodjék historiai rendszere: a magyar történetbuvár, adatgyémántokkal rakott munkáit figyelem nélkül nem hagyhatja. Így ő nem csak az irodalomtörténet embere, hanem élő erő, mely, szakjában legalább, még soká termékenyítőleg hatand.

Digitized by Google

VIII.

FEJÉR GYÖRGY.

Tudományos irodalmunk régibb és újabb időszakaiban hiába keresünk nevet, mely korával annyi irányban, oly sok fonalakkal, s oly húzamosan össze volt szövődve, mint Fejér Györgyé. 1789-b. mint tagja a pozsonyi egyetemes papnöveldének, lépett már fel némely apróbb verses és prózai dolgozataival Péczeli Mindenes Gyűjteményében, s ha ezek még csak a kezdő kisérletei voltak, és semmi határozott irányt nem tüntettek ki, irójok hazafiúi buzgóságának már is biztos tanujelei valának. Tettleg ez először is azon mozgalomban nyilatkozott, melyet társai közt magyar színdarabok adása körül költött. Tudva van az iskolának azon régi szokása, mely szerint farsang s fő próbatétek alkalmával, a növendékek, elöljáróik s a város elkelőbbjei jelenlétében, sőt nyílt ajtók mellett, színi mutatványokat adtak, többnyire deák, de egy s más anyanyelven is. József cs. uralkodása alatt a magyar tanodai Thalia, különösen 1783. után, elnémúlt. Mik 1789-ben a Rajnán túl történtek, felizgaták a figyelmesebb elméket másutt is, s miután az újabb francia philosophia tudományban a szabadabb gondolkodást terjeszté, s a nemzetiség iránti ohajtások is élénkebb munkásságban nyilatkoztak: most azok itt is ott is tényeket idéztek elé: s ilyen volt a nemzeti nyelvnek a tanodai színpadra hozatala is, mi miatt sokne-

Digitized by Google

mű akadályok után a lelkes ifjak élén Fejér csakugyan kivitte azt, hogy a deák mellett magyar darab is adaték, a kedvező siker előérzésétől lelkesült nézők hangos örömjelei közt. 1790-ben a császár halálának (februárban) közbejövetele meghiusította e készületeket, sőt majdani eltöröltetése a pozsonyi papnöveldének, mely már is a Pozsonyban meg-megforduló irodalombarátok és írók kedves gyülhelye kezdett lenni, véget szakasztott ugyan Fejér ebbeli gyakorlati buzgólkodásának : de emlékét hagyá még is ennek azon három színműben, melyet ezidétt közzé tett, s mik, ha részint idegen művek után készültek is, de a drámai nyelvnek azokban helyes megindulását nem méltánylani nem lehetett.

Ez volt Fejér első fellépte, munkálkodásai első, rövid, de lelkes időszaka. A pozsonyiak szétoszlásával az ifju áldor eleinte mint nevelő, majd mint lelkész müködvén : dacára ez állásokbani elfoglaltatásának, élte e második időszakát már számos munkák jelelik. Ezek közt nem legkisebb jelentékűek hitszónoki pályája gyümölcsei, melyek négy kötetén kivül számos egyenként nyomatott beszédekben maradtak fenn; miket ő, a kovácsii plébános, a pesti főegyházban rendesen tartott. Ezek mellett régi szeretete a philosophia iránt, melynek tanszékére 1795-ben, de siker nélkül, versenyzett, nem csüggedett; ez volt, úgy látszik, ez időbeni törvényes hitvese, u. m. a theologia mellett kedvese, melyhez utóbb is, midőn mint egyetemi hittanár nagyobb theologiai munkákat készített, sőt munkálkodásai előkelőleg historiai szakában is, mindig szeretettel visszavisszatért. És csakugyan még ekkor támadtak Anthropologiája, s erre épitve : „Az ember kimiveltetése“ két kötetben, miket élte egy utóbbi szakában, a Propaedeutikával, Metaphysikával, vagy, mint ő jelentesen nevezé „az ember kiformáltatásáról esmerő erejére nézve“ cimü munkájával, Ethikával és Aesthetikával egészitett ki, ide nem

Digitized by Google

számítva azon hosszú sorát egyes, és részben nyomos, bölcsészeti értekezéseinek, mik e tudomány külön phásisait, egyes hordozóit s egymás után elébukkanó tanait vizsgálva s birálva tárgyalják. Fejér György bölcsészi pályája nincs mind eddig méltatva. Ő mint öngondolkodó eklektikus tünik fel azon, s valódi előfutnoka ama, lényegében gyakorlati philosophiának, mely újabb időkben, hol „magyar," hol „egyezményes bölcsészet" nevet nyert, mely a tapasztalásból indúlva ki, a bölcsészeti igazságokat az ember minden oldalú kifejlődésére vonatkoztatja, ebbeli hatásuk szerint becsüli s veszi fel complexusába, s e gyakorlati cél tekintetéből az előadásban a lehető legnagyobb világosságot követeli. Ehezképest volt is Fejér György első három bölcsészeti munkájának hatása amaz időben a közönségre, mely azokat érdekkel olvasta, szerette, s tanaikat egyedűli helyes bölcsészetnek tartotta. Többi részei elkéstek : irójok nyelvre és előadásra elmaradt önmagától, még inkább korától, s iskolai modora a szabadabb, szellemesebb tárgyalást kivánó olvasókat elidegeníté. Nem olvastattak, nem-ismerve elhanyagoltattak; bár különösen egyikök, az „Embernemesítés", a tanulmányozást még most is megérdemli.

Fejér György pesti-tanárkorának legnevezetesb kezdeménye a Tudományos Gyűjtemény volt, melyet ő indítványozott első, sőt megkezdett és szerkesztett 1817 elejétől a következett év derekáig, midőn Győrré kerületi tanulmányi főigazgatónak tétetvén által, az más kezekre szállt. Az ott töltött hat év főleg a hivatal gondjai közt pergett le, s így irodalmi munkássága apróbb, s jó részt a tanügyet s nevelést tárgyazó, dolgozatokra szorítkozott, míg 1824-ben az egyetemi könyvtár igazgatójává neveztetvén, ismét Pestre telepedett által, hol egész halálaig szakadatlan irói munkásságot fejtett ki. Szerte ágazó volt ez e korában is, mert adott hittudományi deák és magyar, s adott

Digitized by Google

bölcsészeti műveket is: előtérbe mindazáltal a hazai történet lépett, melynek ápolására új állása által érezte magát kötelezettnek. Egy fedél alatt Hevenesi, Cseles, Kaprinai és Pray megbecsülhetetlen kézirati gyűjteményeikkel s egy gazdag könyvtárral, melynek becse mindeddig koránt sincs méltányolva, egy nagy, egyetemes magyar oklevéltár eszméjét fogalmazta, melynek előkészületeihez élte hatvanadik évében hozzá látván, s minden hozzáférhető levéltárak s magányos gyűjtők segedelmét felkérvén, az Árpádok korszakát néhány évi vas szorgalommal csakugyan el is készíté, s 1828-ban a Tudományos Gyűjteményben kibocsátott lelkes előrajzban a hazát pártoló részvétre felszólította. A pártolás nem volt soha a vállalat becséhez és méltóságához mért; de Fejér csüggedetlen kitűréssel folytatta az 1829-ben csakugyan megindított kiadást, s mit másutt csak kormányi vagy testületi istápolással húzamosabb idő alatt eszközlöttek, e buzgó férfiú, a folyton hidegedő részvét dacára, tizenöt év alatt, tizenegy részben s negyvenkét kötetben Albert királyig haladva, befejezte. Mondották, hogy a szöveg nem elégséges hűséggel és gonddal, a szerkesztés nem a kellő renddel eszközöltetett, hogy ennélfogva reá biztosan támaszkodni nem lehet, s a tárgyak feltalálása helyenként nehéz stb. A gáncsok súlyosak és valók: s mégis ha Fejér semmit egyebet nem eszközöl vala e munkánál, mégis általa örök hálát érdemlett ki a tudománytól s a hazától. Együtt bírjuk ebben történelmünk összes okmányi kincsét, melyhez a szerző férhetett, s fért inkább mint bárki más; az elszórva kiadottakat és sokkal több kiadatlanokat; s ha végre nem egyébnek mint puszta regestáknak, puszta útmutatásnak tekintenők is: miben mi foglaltatik s hol található: a hasznot kiszámíthatlannak kell vallanunk. Járjon utána a feldolgozó, a hol lehet, vagy hol legkisebb kételyei merülnek fel: azt kell vala tennie, különben is, de ezer esetben azt sem teheti vala, ha e gyűj-

Digitized by Google

temény kezénél nincsen. S ne feledjük mily áldozattal, mikép minden könnyebbséget nyújtó anyagi segedelem nélkül vitte a fáradhatatlan férfiú összes terhét a nyomozásnak, gyüjtésnek, javításnak, még az eladásnak is, egymaga, mert csak így volt lehető a nyolcvan előfizetővel befejezett vállalatot életbe léptetni, életben tartani. S Fejér abban hetvennyolc éves koráig fáradozott, érzékei s lelkének megtöredött erejével; sőt folytatta azon túl is, de számos anyagi veszteségei miatt kimerült tehetséggel, úgy hogy azoknak közzététele lehetőnek lenni végre megszünt. S az aggnak sokszor gúnyolt vállalata mégis időszakot idézett fel históriai tudományunkra! A múlt század jeles történetvizsgálói, kik épen az által teremtették meg e tudományt, hogy kútfőket nyomoztak, s ezeknek alapján épitették fel történetünk épitményét, elhaltak; az általok világosságra hozott egyes kincseken kérődztek utódaik: Fejér György óriási munkája kellett, hogy históriánk újra megtermékenyíttessék. A siker el sem is maradt. Mindenki gáncsolta ezt, de használta, s használta minden irányban, s új világosság terjedt el a polgári úgy mint az egyházi, a jogi és közéleti, a miveltségi és nyelv-történeten, valamint végre az összes történeti segédtudományokon is. E mellett számos segéddolgozatok kisérék a Codex Diplomaticust; számos nevezetes és kétes kérdései a históriának nyertek egyéb e korbeli nagyobb kisebb, deák és magyar nyomozó munkái és értekezései által közvetlenül tőle vagy az ekép felgerjesztett iróktól felvilágosíttatást vagy megoldást: mert egész lélekkel üzvén közel harminc évig a históriát, alig merült ez idő alatt fel tárgy, melyhez ő is ne szólt volna, s akár kivívta nézeteit, akár nem, Fejér nem adott e mezőn semmit, mi közvetve legalább ne gyümölcsözött volna. Ki győzné a kétszáz számot meghaladó dolgozásait, melyeket összesen száz kötet be nem fog, elszámlálni? de azt el kell mondanunk, hogy összes tudományosságunkra

Digitized by Google

e végső hatvan év alatt ő oly sokszerüen, oly behatólag, s összevéve oly szerencsésen működött, hogy nem csak örök tiszteletét érdemlette ki a hazának, de hálaját is. Ő keveset vett tőlünk, s adta ezért mindenét — egész életét.

Digitized by Google

IX.

GRÓF TELEKI JÓZSEF *).

Ha honszeretet, nagylelkü áldozatok s irói nagyság egyesülve hervadhatatlan koszorút fonnak a hazafi homlokra : úgy a Teleki Józsefé mind addig, míg magyar lesz, s a magyarnak kebelében hálaérzet jótevői iránt, örökzölden fog virítani az érdemben őszült bajnok halántékai körül. Utódja tizennégy iró Telekinek, unokája Teleki Józsefnek a költőnek, fia Lászlónak, a „Buzgó Esdeklés" szerzőjének, a kettejök által alkotott híres könyvtár egyik szomszéd szobájában s a nemzetiség ujjászületése évében (1790) születve, kitüzöttnek látszott lenni a végzéstől, hogy az irodalom, a tudomány és nemzeti nyelv legvirágzóbb időszakának egyik munkás hőse- és vezetőjévé váljék. A végzés ezúttal betölt : a haza egyik legérdemesebb nemzetségének fő dísze, egyik fő dísze lett nemzetének is.

Midőn „jeles iróink csarnokában" Teleki József képe előtt megállunk, bizvást mellőzhetjük azon vonásokat, mik az igazságszolgáltatás és közigazgatás körében harminchat éven át tett érdemeket rajzolják ; kevesebbé azokat, melyek őt mint egyik alapítóját, szervezőjét és huszonnégy éven át vezetőjét a nemzeti akademiának, és melyek mint többszörös áldozatos gyarapítóját a nemzeti tudomány eszkö-

*) Írva 1854. végén, s így még a nagy ember életében.

Digitized by Google

zeinek magok elegek volnának nevét örök hála tárgyává tenni. Még is, mi nem dicsbeszédet írunk, s itt nem a nagylelküség, hanem a tudomány és ész munkáit kell elősorolnunk, mert legközelebb csak Telekinek az irónak vonásait kell felmutatnunk.

Ezelőtt negyven évvel a külföldről, különösen a göttingi egyetemről azon mély és átkaroló avatottsággal térvén haza gróf Teleki József, melyet azon időben sehol annyira nem tehetett magáévá mint épen Göttingában, és sehol nem kevesbbé mint itthon : egész lélekkel a hazai irodalom és történet tanulásának feküdt, mely míveltségének világállásához s korán ért jellemes férfiasságához képest benne, fiatalsága dacára, egészen máskép tükrözte le magát, mint a nagyobbára csak itthon képzett, korlátozott álláspontu s az akkori nyelvmozgalmakban, mint egy vagy más fél, érdeklett szereplőknél tapasztalható volt. Igy lőn, hogy midőn a nyelvujításnak akkor minden más irodalmi kérdések felett fontos, s a nemzet figyelmét először egyetemleg igénybe vett ügye a Marczibányi-intézettel e korszerű jutalomkérdést tetette ki : „Minő tudományos rendszabások szerint kellene s lehetne új szavakkal és szólásmódokkal a magyar nyelvet bővíteni a különbféle tudományokra s mesterségekre nézve?“ a koszorút Teleki munkája nyerte el, mely a Horvát István feleletgyűjteményében nyomtatva fekszik előttünk. A huszonöt éves férfiút illeti azon dicsőség, hogy a sok, részben nyomos és lelkes, de részben a felekezetesség szellemétől hol bédödözött, hol túlzott szavazatok közepett első volt, ki e tárgyat épen oly rendszeres alapossággal, mint átkaroló tudománynyal, egyszersmind pedig egy felsőbb szellem nyugalmával minden oldalról megvilágosította, s ekép a pártok közvetítésére a legbölcsebb szót hallatta. Első, historiai, szakasza az elég terjedelmes munkának egyszersmind első, a dolog velejébe ható, kisérlete a magyar nyelv tör-

Digitized by Google

ténetének *). Azóta közel negyven év gördült le, s ha sok historiai kérdés most már máskép áll, vagy bővebben felvilágosítható; a gyakorlatiakat pedig az idő több bátorsággal oldotta meg: azt épen csak a közhaladás s a nyelv élő fejlődése hozta magával. A szempont, az elvek ma is állanak, mert igazak. Két évvel utóbb új koszorút nyert „egy tökéletes magyar szótár elrendeltetését, készitése módját" tárgyazó pályamunkája, s azt sokkal később is az akademia oly kimerítőnek és helyesnek találta, hogy saját nagy szótára tervének alapjául azt vette fel. Az akkor keletkezett „Tudományos Gyűjteménynek" nem csak eleinte collegiális szerkesztésébe folyt be Teleki, hanem azt számos értekező és biráló cikkeivel is gyarapitotta. Ez időben kezdett ő mindinkább s inkább a historia felé fordúlni, s ehez való átmenetét a Kisfaludy Aurórájában közlött két historiai vázlata: Egervárának ostroma 1552-ben, és Első Lajos nápolyi hadviselései 1347—51. jegyzette meg. De mindenek felett a Hunyadiak kora, a magyar állami és népéletnek épen oly gazdag mint fényes időszaka, kötötte le tudományos gondjait. Teljes odaadással s nagy költséggel látott a források gyűjtéséhez, s megkezdé azon nagyszerű művet, melynek jeles része most már a nemzet kezében van. A „Hunyadiak Kora" az újabb historiai világirodalom első rangu munkái közé tartozik, a mienkben egyetlenül áll. Mindent átkaroló forrásvizsgálaton alapúlva, e mű az öszves historiai anyagot, a bel- és külföldit, teljesben mint minden elődei, önálló és higgadt itészettel dolgozza fel; s különösen az okleveli kútfőket nagyobb számban, mint bárki eddig, s köztök tömérdek fel nem

*) Hogy azok előtt, kik gr. Teleki József életrajzát az „Österreichische National-Encyclopädie"ben (1835. köv.) után olvasták, plagiáriusnak ne tessék e sorok irója, kijelentenie szükséges, hogy azon életrajzot ő írta.

Digitized by Google

használtakat, sőt épen ismeretleneket, úgy hogy általa a chronologiának részleteiben megszámíthatatlan helytelenségek megigazítvák — mi a historiai aetiologiának első múlhatlan feltéte! — számos hézagok pótolvák, az események, hol lehetett, összes körülményeikkel, oly szemlélhetőleg kifestvék, hogy azon világban élni, szereplői közt forgolódni láttatunk. Különös gond fordíttatott az okok kinyomozására, s az összefüggések kipuhatolására, mi által van csak mindennek teljes értelme s tanulsága a historiában, mely által lesz ez külső jelenetek sorozata helyett a nemzetélet léteges, belső fejlődésének tükre. Nem kisebb gond jutott a szereplő egyéniségek jellemei kibuvárlásának: s itt bizonyítja Teleki József történetirói felsőbb hivatását. A lélektani módszer segedelmével, mely nem a holt betűhöz tapad, hanem a betü segedelmével az emberek lelkében olvas, adja ő azon eleven, lélekteljes és hü jellemképeket, azon egész alakokat, mik a tapasztalt világ- és emberismerőt, a gyakorlati államférfiút s egyszersmind a magasban adományzott philosophus irót jegyzik: valamint azon alkotó tehetség, mely a számtalan részletekből nem egyes képek sorát, hanem a történelmi eszme magosáig emelkedő, s ennek álláspontjából egy félszázadot visszatükröző roppant egységes drámát állít elő, a historiai művészt tanusítja. Az eposi szélességgel szépen egyező nyugalmas és nyugalmában méltóságos hang üti végre a műre classicai bélyegét. Szerencsésen megoldotta szerző azon nehézséget is, mely szerint műve történetnyomozat s történetirat egyszersmind, az által, hogy a forráskészületet, az eltérések kiegyenlítését s bővebb utalásokat a jegyzésekben tette le, a szöveget pedig tisztán a történeti elbeszélésnek s azt megalapító okoskodásoknak szánta: mi által a „Hunyadiak Kora" tudós munka s minden mívelt magyarnak éldeletet igérő valódi nemzeti mű egyszersmind. Összesen négy kötete van a közönség kezében: nyolc vagy kilenc

Digitized by Google

még hátra, s egy pár hián, mely első kidolgozásban szinte kész, a vég kéz is rajta. Az első öt Zsigmond halálától Mátyás király halálaig (1438—90) a nemzet világéletét tárgyalja; a következő négy az országos és népéletet, a törvényhozásban, egyházban, társodalomban, az ország földrajzát és államisméjét, az irodalom, miveltség, kereskedelem állapotait, végre a magánéletet, sajátságai és szokásaiig; az utolsó négy vagy öt végre az ismeretlen, vagy csonkán, hibásan ismert, oklevelek gyűjteményét tartalmazza. Ez a „Hunyadiak Kora," melyet e sorok irója szerencsés volt évek előtt már készen látnia, s melynek bővitése s tökéletesitése teszi a nemes szerző életének feladását, mióta a kormányról lelépett. E munka nem csak mű, hanem egyszersmind okadatolt, hathatós érzület-nyilatkoztatás, s így t e t t, melynek becsét és horderejét minden mélyebb ész és kebel érzeni fogja. Gróf Teleki József általa nem csak a nemzet nagyjainak kebleinkben épült pantheonában alkot magának örök emléket: hanem oly vagyonát, oly tőkéjét hagyományozza a hazafiúi példának, melyből egész ivadékok meríthetnek s meritendenek öntudatot, bizodalmat, tanulságot.

Fölötted pedig, nagylelkü férfiú, kezet fogva őrködjenek a nemzet s az egészség géniusai, hogy ne csak befejezve, néped kezén láthassad szent hagyományodat, hanem jutalmadat is azon gyümölcsökben, miknek érlelése összes élted nemes feladása volt!

Digitized by Google

X.

KULCSÁR ISTVÁN.

Ha nem csak maradandó becsű szellemi művek, hanem egy összes munkás élet, mely korában a nemzetiség és irodalom ügyét tollal, szóval, tettel és áldozattal hatályosan és sikerrel ápolta s előmozdította; jogot tarthat a maradék hálás emlegetésére: úgy Kulcsár István ez érdemcímmel valóban nem utolsó helyet követelhet magának a nemzet pantheonában.

Valóban kevés, igen kevés nevet mutathat fel nemzetiségünk és irodalmunk története, mely, ha néhány földi hatalmast veszünk ki, annyi szálakkal van annak előhaladásával összeszőve, mint a tekintélytelen eredetű, középmódú s a polgári társaságban oly szerény állású Kulcsár Istváné. Mint gymnásiumi tanár Szombathelyt és Esztergamban, s nevelő gróf Festetics László, a György fiánál, takarékos élet mellett szerzé magának azon kisded tőkét, mely alapját vetette meg ez áldozatos munkásságnak, miben őt e század elejétől fogva egész halálaig mindenütt látjuk, hol nem csak buzdítani, de tettleg segíteni is kellett. Élete amaz első szakaszában, néhány jelentéktelen kisérlet után a költészetben (Ovid első heroidje 1789. Laudon Nandorfejérvári Győzödelme 1790. sat.) ismeretessé tette magát Mikes Kelemen Levelei kiadása által (1794), melyek talán első ösztönt adtak nekí a hazai történet felé

Digitized by Google

fordúlni; s így, Benkő József után, kinek készületei a magyar nyelvű történeti emlékek körül, előtte, kérdés, ismeretesek voltak-e, első tervezett Magyarországon ilyek kiadását, melyek első osztálya, a „Magyar Történetek Gyüjteménye", a XVI. és XVII. század történeteit, apróbb tudósitások és levelekből összeszerkesztve, volt előadandó; a második „Eredeti Történetirók" címe alatt, többnyire egykorú magyar irókat adandott, s e gyüjteményben szándékozott Mikó Ferenc, Kemény János, Szalárdi János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Babocsai Izsák és Beniczky Gáspárnak az 1594-től szinte 1712-ig lefolyt időkre szolgáló emlékirataikat kibocsátani. Az első osztály előízletéül közzé is tett 1804-ben egy általa „Székelyek krónikájának" nevezett szerkesztményt, melynek alapját egy kicsiny terjedelmü székely krónika teszi, s melyet, hogy az két nevezetes történet — ugymint a mohácsi veszedelem és bécsi béke — által berámázott egészet tegyen, az első pár évre Bethlen Farkasból, ezentúl azonban magán és diplomatikai levelezések és acták, úgy Gyulafi Lestár, Szindi János és Enyedi Pál kézirati munkáikból pótlott. Ennyire nem bizott még akkor Kulcsár a közönség részvételéhez, ha az apró forrásokat, összefüggés nélkül, s mintegy töredékesen adja. És így sem volt a részvét felkölthető. A magyar olvasónak főleg mulattató, legfelebb költői olvasmány kellett, s hiában emlékeztette őket, hogy „nekünk, kiknek elei háromszáz esztendők előtt is csínosan tudtak mind az országlásról, mind a tudós dolgokról anyai nyelvökön szólani, most elnémúlnunk nagy illetlenség volna"; hiában sürgette másszor és gyakrabban az ismeretek és tudomány iránti érdeket: az jó ideig szunnyadozott még, s a szép terv kivitetlen maradt; szinte úgy a negyedik kötet közepén megszakadt Gebhardi magyar historiája, melyet ő azonegy időben Hegyi József által le-

Digitized by Google

fordíttatván, hibáiból kijavítva saját költségein és folytatva adott ki.

Ekkor határozta el magát Kulcsár — miután Görög Demeter nagy hatásu Magyar Hírmondója, kiadójának az udvarnál alkalmaztatása után, megszünt — az időszaki sajtó pályájára lépni, melyen folytonos közlekedésben a közönséggel, hazafiúi céljait annál nyomosban reménylette létesíthetni. Megnyervén a szabadalmat, 1806-ban julius 2-dikán megindította Hazai Tudósitások cím alatt azon nagy fontosságu közlönyt, mely ez idő óta huszonhat éven át az egyetlen volt az országban. Sem ezt nem kell a mai magyar hírlapirászathoz hasonlítani, sem Kulcsár kisebb nagyobb, buzdító s izgató cikkeit mai francia szabásu vezércikkeinkhez : különbözők voltak a viszonyok, szükre korlátolt a jog és tér, fejletlen maga az előadás e neme és nyelve, de fejletlen az olvasó közönség is, mely nem türte volna azon hírlapirót, ki köz tárgyakról, és ily bátorsággal s jogkövetéssel mert volna szólani. S bár meg kell engednünk, hogy Kulcsár egy mai hírlapiró fő tehetségeivel : szellemmel, tüzzel és mozgékonysággal, nem nagy mértékben bírt ; bírt még is azon lassu, de mélyen megkapó biztos hatalommal, melyet az egyszerü vallásos meggyőződés, a hajlékony, de magát soha meg nem tagadó következkezékesség, az ügy szentsége iránt táplált bizodalom, s a missió érzésével párosúló kitürés fejt ki. A politika s a törvényhozás kérdései nem voltak még tárgyai a hírlapnak : a censúra úgy, mint a nemesi kiváltság nem bocsátá ezt e nyílt térre ; de a dynastiai érzelemmel eltölt loyalitás egy nagy kérdés képviselésére e téren is mind jogosúltnak, mind elég bátornak érezte magát : a nemzetiségére ; és soha nyomtatott betü, béke idején, sem többször, sem nyiltabban, sem több határozottsággal nem hirdette e nemzetiség historiai jogát, mint az övé. Az akkori álláspontról kell e cátói „deniquét“ felfogni és érezni, nem

Digitized by Google

azon időkéről, midőn Carthago eltörölve, s a frígy alatt a fejedelem szent kezeirása állott. Oh e kérdésben Kulcsár érdeme nagy, halhatatlan volt; mert a mit a feliratok, gyülestermekből, deákul vittek a trón zsámolyához, azt ő szabad ég alatt hirdette, s folytonos és nem szünő állandósággal cseppenként oltotta belénk. Nem lázította fel vérünket, de lassanként elősegítette átváltozásunkat.

Nem tartalmatlan, puszta hangféle nemzetiséget sürgetett ő; cultúra által nemesített nemzeti lélek volt jelszava: s erre szerinte három út vezetett: tudomány, irodalom, s nemzeti színpad. Pest vármegyében külön időkben külön nevek csillámlottak fel mint pártolói a színügynek: nálánál nem volt annak sem régibb, sem állandóbb képviselője; ő majd mint indítványozó s megyei választmányi tag, majd mint igazgató sokszor és húzamosan, de mint magánember és hírlapiró mindig, szolgálta azt: itt esdekelt, ott izgatott, ismét emlékeztetett, nem ritkán — segített. „Hazai Tudósitásaiban" nem mulasztott el alkalmat, melyet a dolog erkölcsi mívelő és nemzeti fontossága kiemelésére ne fordított volna; de pamphletekben is sürgette azt, s a hatvani-utcai telek megnyerésében ő volt a leghathatósb közbenjáró — melynek, midőn hosszas hevertetés után, eladatott, szegény, betegje is lett. — Így sürgette ő gyakran a tudományos irodalom mívelését is, de míg az iskola deák volt, kevés sikerrel: ezért igyekezett a Révai által indítványozott, s az idő által ismét elejtett „magyar tudóstársasági" eszme feltámasztásán; s reá bírta gróf Teleki Lászlót, hogy annak újabb fejtegetésére jutalmat tenne ki. — Így adott ő ki koronként saját költségein ismeretterjesztő munkákat, mint 1804-ben Röth József Nemzetek-esmeretét; 1807-ben Mutschelle physico-theologiai munkáját Pucz által fordítva; 1810-ben Szirmay könyvét a hegyaljai szőlőültetésről stb.; sőt 1807-ben maga is egy „tudományos negyedes irást" szándékozott

Digitized by Google

létesíteni. „Mindeddig, úgy mond, igen látszattak hajlani iróink a poézisra s abbeli gyüjteményekre, melyek csak egy különös ágai az aesthetikai munkáknak. Többre vagyon szüksége a nemzetnek, és talán ízléséhez is alkalmatosabbak a felsőbb tudományok.“ De nem volt körülte, sőt a hazában még, magyar irói erő, elégséges és alkalmatos ily közlöny megalapítására. Mint a Történeti Gyüjtemény, úgy ez is szándék maradt. — Többet, legtöbbet tett Kulcsár a nemzeti irodalom pártfogása körül. Nem ismétlem, mily hatással volt egy fertályszázadon túl folyó hírlapja a magyar olvasás terjesztésére. Ő azt 1817 óta egy vegyes tartalmú melléklappal, a „Hasznos Mulatságokkal“ toldotta meg, mely által a csupán magyarúl olvasókkal a tudományos és széptani ismereteket is meg igyekezett ízleltetni. E lapokban figyelmeztette a magyarokat a népköltészet érdekére, s itt kezdtek, felszólításaira, mind népdalok, mind, bár ritkábban, népmondák közöltetni. Ezekben hirdette koronként a „nyelvrégiségek“ becsét, s ismertette meg első és bővebben a Pápai Pál által 1539-ben leírt régi magyar zsoltárt. Ezek mellett kedveskedett koronként becses külön toldalékokkal, köztök Horvát István annyit igért híres „Rajzolatai“val. A „magyar nyelv és nyelvtudomány“ ügyét, már régebben jutalmazások által igyekezett kifejtetni. — Még 1804-ben tüzte ki e kérdést: „Mennyire ment már a magyar nyelv kimíveltetése? Micsoda módok s eszközlések által kellene azt nagyobbra vinni? Miképen lehetne ezen eszközöket foganatosakká tenni?“ A húsznál több pályamunka közöl maga nyomatta ki Kis János első, Pánczél Pál másodrangu, és gr. Teleki Lászlónak nyíltan benyújtott, részben terjedelmes, munkáikat. 1807-ben egy második jutalmat hirdetett ki, mely a magyar nyelvjárások ismertetését kivánta, s miután ez siker nélkül maradt, 1809-ben egy harmadikat, melynek tárgyát, „a magyar nyelvnek történetei a

Digitized by Google

nemzetnek ezen országba való bejövetelétől fogva" tették és fájdalom ez is, bár 1811-ben megujíttatott, felelet nélkül múlván el, őt a további pályáztatástól elkedvetlenítette. De azért erszénye nyitva maradt a közügynek. Ő nyomatta ki — s ez akkor csak áldozattal eshetett meg — 1813-ban Baróti Szabó Dávid Virgiliusa második kötetét, ő 1817-ben Vályi Nagy Ferenc Moschusát és Bionát, ő 1818-ban Ungvárnémeti Tóth László görög és magyar verseit. Beregszászi Nagy Pált ő tartotta egy ideig, ő buzdította nyelvvizsgáló munkája kidolgozására, s adta azt ki 1815-ben (De vocabulorum derivatione et formatione in lingua magyarica); mások munkáit 50—100 példányra elő-fizetéssel segitette megjelenhetni. Általában szívesen támogatott talentomos fiatal irókat tanácscsal, ajánlással, pénzzel; s azon időben nem volt ily kész Maecenje az irodalomnak, mint a minden fillérét tollal kereső Kulcsár. Nagyobb volt azonban hatása, melyet a maga személyessége által gyakorlott a Pesten élő s koronként Pestre jövő irókra és tudósokra. Nyílt háza kitkit magyar szivességgel és vendégszeretettel látott. Nem volt idejében ismeretes irodalmár, ki körét ne nevelte volna. Ezen ebédek és vacsorák symposionok voltak, melyeken csak irodalmi és magyar nyelvészeti kérdések és ügyek tárgyaltattak. Horvát István, Fejér György, Mokry Benjamin, Kovács Mihály, Vitkovics és Szemere voltak az első törzsvendégek, kikhez időnként más meg mások, s végre Kisfaludy Károly és Helmeczy járúltak. A nyelvujítás kérdése, melyben Kulcsár egykor, sőt mindvégig, elméletben orthológ maradt, annyi vitatkozás után gyakorlatban neológgá tette. Pártfogását azonban, melyet úgy nyújtott, hogy az senkinek sem fájna, nem kötötte semmi oskolához; s úgy segítette a neológ Bilkeyt és Tóth Lászlót, mint az orthológ Mokryt és Beregszászit.

1827-ben azon vigasztaló öröm érte Kulcsárt, hogy a

Digitized by Google

magyar akademia felállíttatása törvénynyé vált. A nádor, érdeme szerint becsülvén a magyar nemzetiség ügyében megőszült bajnokot, tagjává nevezte azon országos választmánynak, mely az akademia rendszabásait végkép meg vala állapítandó. A legszebb esthajnali fény sugarai derítették fel a hatvanhét éves öregnek homlokát; s nem fogom elfelejteni azon órát, melyben előttem ez intézet miképi megalakítandóságáról szólott. „Nem mi öregek vagyunk meghivatva — mondá körülbelül — az új kornak ez institutióját megtermékenyíteni: az ifju ivadékra néz e teher és becsület: ne feledjétek, hogy az csak úgy fog reátok is díszt sugároztatni, ha tőletek kap. Én nem foglak együtt látni; de lelkem irígység nélkül fogna titeket ott látni, hol én és az én kortársaim tétlen vendégek volnánk.“ Kulcsártól ezt hallanom nekem több okokból váratlan volt, de ő élte alkonyának őszinteségével szólott, s szavai mutatják, hogy magamagánál jobban szerette — melyért annyit tett és áldozott — a nemzeti irodalom ügyét.

Részt vett az országos választmány néhány ülésében — s e választmány tagjai, összes díszei a régibb irodalomnak, kísérték sírjához.

Nagy és becses könyvtárát Komárom vármegyének hagyta, mely neki életet adott. Ez utolsó tette volt annyi szép tettben gazdag életének.

Digitized by Google

XI.

GAAL GYÖRGY.

Támadj fel meséid szép álmával,
Színeidnek tündér pompájával
Magyarok elsülyedt daikora!

I.

Volt idő, mikor Bécsben, a Mariahülf külváros főutcája egyik nyájas lakosztályában, egy virító korú, az élet nyomasztó gondjai közepett is örökké derült mert munkás, elégedett mert kevés igényű, férfiú lakott; kihez minden művelt magyar, ki hazája előmenetelét, fajának fejlődését, nyelve s irodalmának emelkedését viselte szivén, koronként beszólott. A beszéd nem egyébről, mint azon jelenetekről folyt, mik e láthatáron jövendőt igérve feltünedeztek; szándékokról, mik iránt a házigazda magas és kiterjedt nézetei kivántattak; reményekről, mik neki s vendégeinek belső életét szépitették. Az előkelő Görög s a rideg Sándor István, a heves Engel s a csendesen munkáló Mednyánszky, a sokat csináló Kisfaludy Károly s a nem kevesebbet akaró Döbrentei, a mozgékony Mailáth, a darabos Csaplovics, s 1823 óta e sorok kegyeletes irója is, külön időkben, de mindnyájan és mindig ugyanazon érzéssel járultak e rendkivül gazdag s mindig nyitott könyvhöz, e minden hazafiúi szívdobbanásra visszadobogó szívhez, ezen a kelet sugaraitól vidáman, a nyugatéitól panaszosan viszhangzó Memnonszoborhoz. Jöttek idők, mi-

Digitized by Google

dőn az örömek sírba szálltak, midőn a hazafi sebeihez az atya sebei torlódtak, s e görnyedt kisded alak, mellét elborító fejér szakállával, egy jobb korból fenmaradt néma rom képe volt: de ha keble gyupontját ismerted, e rom viszhangja nem vesztegelt soha!

Gaal György volt ez, ki ifjuságában nem egy nyájas órát szerzett a magyar olvasóknak, ki férfi korában annyit tett a nemzeti becsület mellett a külföldön, s oly ügynek lett megindítója s leghathatósabb előmozdítója, mely jelenleg a kor előterében áll. Mégis a kor az úttörőt elfelejtette. Pedig ő volt a magyar meseviláq első felfedezője!

October 24. 1855. látta ő Pestet utolszor, hová a török földrül, mely atyai szive egyetlen örömét rejté el, tört szívvel és kimerült erővel érkezett. 25-kén tért vissza Bécsbe — meghalni. November 6-kán fogta be szemeit életének mindvégig jó szelleme, a leghivebb nő.

Hogy ne a külföld Ismerettáraiból kelljen a magyarnak újra megismerkednie egyik régi irójával, s tudhassa kinek köszönni népköltészete legszebb tartományának kibuvárlását: végig kisérem őt pályáján a sirig, s elmondom, mit hagyott az élet után nemzetének.

II.

Hevesmegyéből származott atyja Gaal Mihály a magyar királyi udvari kamara tisztviselője volt, még mikor ez Pozsonyban székelt. Ott született egyetlen fia György 1783. évi april 21-kén; de már a következett évben Budára tétetvén át ez igazgató szék, itt kezdte a fiú járni oskoláit, folytatta Vácon, Egerben, Pozsonyban, s befejezte Pesten és Bécsben. Az 1790- és 92-ben kigyuladt országos hév lohadó félben volt, mikor Gaal ifjukorába lépett; azonban a nyers izlésü, de lángoló szivü Dugonics nem szünt meg éleszteni és táplálni tanitványaiban a nemes tüzet; s

Digitized by Google

nem volt kedveltebb tanítványa mint Gaal, s ennek nem kedvesebb tanítója, mint az Etelka szerzője. Sétáikon — mert a nagytekintélyü ember gyakran Gaallal kisértette magát — különös örömét találta ez azon előhozakodásokban, mik az akkor még figyelemtárgyul nem szolgált nép szokásai, adomái, meséi, példabeszédei, sokszor, valóban naiv tartózkodástalansággal, holmi mezítlen tréfái körül forgolódtak. Gaal magyar író, s nem egyéb, akart lenni: atyja „e bolond passióról" nem akart tudni semmit, átkozta a mathesis professorát, hogy nem inkább az á plus bére fogta fiát, ki ebéd felett is az abrosz alatt verseket faragott, s míg atyja a bureauban volt, Buonaparte életét s Meissner és Schiller biographiáit fordítgatta. Mert akkor ki nem kezdte pályáját fordítással? Mikor ezek aztán nyomtatót is találtak, bár a címlapokon nevét kiírni nem merészlé, a húsz éves ifjú teljesen boldognak érezte magát; s visszaemlékezve a Bécsben olvasgatott Eipeldauerféle levelekre, a Dugonics-séták nyers de kedélyes társalgásának befolyása alatt neki bátorodott az eredeti irásra, s egy nedélyes havi iratkát indított meg 1803-ban, az akkor nem hírnélküli „Tudós Palócot, vagyis Furkács Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor urához írt leveleit," melyekben a Budapestre tapasztalás végett feljött mónosbéli legényke a két főváros lakói bohóságait, visszásságait, nevetséges szokásait s kicsi nagyéletöket teszi egyszerű, józan s naiv felfogásu közlései tárgyává. Nem tagadhatni, hogy ezen szeretetre méltó bonhomieval s a legártatlanabb gúnynyal rajzolt képecskék mulattatók voltak; az értő előtt pedig, mint a Gvadányi húmoránál nem lelketlenebb, bár kevesbbé éles kisérlet e nemben méltó reményeket gerjesztett. A hatodik füzet volt sajtó alatt, mikor az ómagyar telivér, s ehez képest a magyar könyvszerzést a kalendáriomokon túl meglehetős felesleg időpazarlásnak tekintő apa nagy megindulással tudta meg, hogy Furkács

Digitized by Google

levelei, miket fia példányában jóizűen olvasgatott, az ő hajléka alól kerültek ki. Jaj lett volna a tudós palócnak, ha épen ekkor nem sikerül a gondos apának, minden oldalu kérései s ajánlásai után, fiának csakugyan hivatalt szerezni. A hatodik füzet egyszersmind „utolsó“ lett, sok olvasó fájdalmára; s az ifjú Gaal, apja nagy örömére, Kismartonban az Eszterházy herceg jószágigazgatásánál alkalmaztatott. Így szakadt félbe csakhamar a nagy kedvvel és szorgalommal megkezdett pálya, hogy egészen másnemű befolyások alatt, nem várt fordulattal, egészen más, s egyideig idegen irány váltsa fel az eddig határozottan nemzeti törekvést.

III.

Eszterházy Miklós herceg születése és neveltetése azon időbe esett, midőn, kivált dunántuli, nagyaink palotáiban francia erkölcsök és nyelv, német házigazgatás s magyar fényüzés egyesülve, tetőzésöket érték el. Eszterház lapályai a mesterség varázslatai dacára nem elégítették ki a szépet minden formáiban kedvelő Miklós herceget, s épen ekkor emelkedett a kismartoni, valóban királyi nagyszerüségü és szépségü várkastély, tündér kerteivel s müintézeteivel, mikor Gaal György a középponti cancellariában a herceg szolgálatába lépett. A herceg, egész frivolitásával bírt a XV. Lajos korabeli francia nagyok és hatalmasoknak, de egyszersmind azok cultúrájával, ragyogó szellemével, s egyéb dicsérendő tulajdonaival: szerette a tudományokat, habár csak a könnyebbeket, mik a salonéletnek adnak némi tartalmat, szerette s pártolta a müvészeteket, s könyv-, és ásvány-, de kivált képtára egy királyhoz nem voltak volna méltatlanok. A már akkor nagy olvasottságú, terjedelmes nyelvismeretü és csillogó szellemü fiatal ember tulajdonai nem maradhattak ily úr előtt sokáig rejtekben. A herceg nem ritkán, és szívesen beszél-

Digitized by Google

getett vele tudományos, de főleg szépirodalmi tárgyak, s a művészet felől, mely körül épen ott nyílt alkalma Gaalnak a régibb és újabb mesterek művei s a legdrágább és jelesb, azokat tárgyazó munkák tanulmányozásából okúlni; ott képezte ki magát tájfestővé is; s míg nappal gyakran francia s olasz munkák lelkes felolvasójaként szerepelt a herceg kabinetjében, a zenészeti estvélyekben Haydn József igazgatása alatt hegedűjével, a színészeti előadásokban mint műkedvelő vett részt. E négy év, művelődése tekintetében, Gaal György életének legnevezetesbjei voltak, s ha közepette a külföldies, de a művészetek minden nemeivel szépített élvezeteknek, hova az akkor jóformán megállapodott s izlés dolgában még igen elmaradt magyar irodalom gyönge igyekvéseit semmi organum meg nem vitte, ez, érdekben és kilátásaiban mind halvány s halványabb színben tünt föl előtte, s végre figyelme hátterébe vonúlt; az helyzete, környezete s az életnek, melyre hivatva volt, természetes, s majdnem szükségképeni következménye volt. Az egy Kisfaludy Sándor híre és munkái hatottak be a kismartoni várkastélyba, s ott inkább kivételül, hogysem egy jövendővel bíró irodalom előjeléül tekintettek. Tátika német fordítása, mely első alakjában már itt keletkezett, inkább a herceg kiváncsisága kielégitésére, mint a közönség számára készült. Benső társalgása a külföld legnagyobb irói munkáival — mert a két classicai nyelv remekein kivül nem csak a német, francia és olasz, hanem az angol, spanyol, sőt portugal költőket is eredetiben olvasá — a nyugot emberévé tette őt gondolatban és érzésben, s költői ihlete német versekben keresett magának kifejezést, miket különösen a hercegnő szívesen hallgatott. A herceg belátta, hogy Gaal nem bureaui foglalkodásra termett, s 1808-ban Bécsbe áttett könyvtára mellé őrnek, három évvel utóbb könyvtárnokká nevezte, s a Drezdában megjelent „Hórák," és „Versek," utóbb a

Digitized by Google

Békehymnusok, s az „Éjszaki vendégek“ című idylli epos, s egyebek szerzőjét udvara egyik dísze gyanánt becsülte.

IV.

Azalatt a magyar irodalom új lendületet vett a házában. Bécsben, s épen ura házánál ismeretségbe szövődvén Gaal az ifju Pál herceg egykori, akkor pedig a koronaherceg, nevelőjével Görög Demeterrel, általa vezettetett bé új irodalmunk ismeretébe, s ezzel vissza volt ismét adva hazájának. Készült még egy és más német munkája, de már keresetül inkább, mint kedvből s belső szükségből. Észrevette elmaradását anyai nyelve irodalmi kezelésében; de ennek érdekében akarván felhasználni az idegenben szerzett gyakorlottságát, magyar művek fordításaival kezdte a külföld figyelmét ifju irodalmunkra vonni. Tátika, újra dolgozva trochaeusokban tette a kezdetet. Kisfaludy Károly első drámái, a Tatárok, Ilka, Stibor szintén verses fordításaival nyitott meg egy „Magyar Játékszint“ (Theater der Magyaren, Brünn 1820), melynek sikere bár nyomtatóját nem ösztönözte is folytatásra, de a német birászat által kedvezőleg fogadtatott, s különösen tisztán nemzeti jellemével nem csak figyelmet, hanem méltánylást is aratott. A magyar színészet története e kötetben nagyobb részt élénk levelezés és gondos utánjárás gyümölcse, s bizonyos időszakra már szinte egyedüli forrásunk. Kemény Simon is egy lipcsei zsebkönyvben épen a nemzeti érzés megható kifejezésekép szintén szivélyes fogadtatásban részesült. Később (1834.) magyar novellákat is közlött, s „Kőszeg ostromán“ kivül (Schels katonai folyóiratában 1828, s külön) a német lapokban gyakran szólt a magyar irodalomról.

Nevezetes dolgozat, s reánk nézve külön becsü, Közmondástára is (Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen, 1830). Rég foglalkodván a népszellem költői nyilatkozá-

Digitized by Google

sai gyűjtésével, a közmondások sem kerülhették el figyelmét. „Tout le bon sens est dans les proverbes“: e jeligével vezette azt olvasói elébe. — Az ő gyűjteményének általános érdeke nem annyira a gazdagságban s nem is az anyag újságában, mint inkább a külön népek rokonértelmű mondatai összesorozásában áll. — Ezer nyolcszáznál több német közmondást kapunk, melyek alá, hol találhatók voltak, angol, deák, olasz, francia és magyar analóg közmondásokat rakott, úgy velvén, hogy egyedül az összehasonlítás teheti az itészt azon állapotba, miszerint ne csak a nemzetek külön kifejezési módját ismerhesse fel, hanem a tartalom és tartalombeli gazdagságból a népek értelmiségére, fogalmi körére, sőt kedélyére is következtethessen. Ezen, nemében leggazdagabb műből mentek utóbb át a hasonlitási anyagok Ballagink „Példabeszédei“be is. Vettünk Gaaltól ez időben ismét magyar dolgozatot is, milyen a Gaal roppant eruditiójának egyik mutatványa: polylogiai mulatsága az álomról és alvásról a Tud. Gyűjt. 1821-ki folyamában, az 1829-ki Aurórában egy perzsa regéje: „Régi szokás megmarad“; s szinte ekkor a felsőmagyarországi Minervában: „Anekdoták és charactervonások híres képirók életéből.“

V.

De Gaal Györgynek a népmesék körüli fáradozásai azok, mik neki halhatatlan érdemet szereztek. Még midőn nálunk ezek egyedül fonódákba s gyermekszobákba illő dibdábnak nézettek, s mint ilyek komoly férfiú figyelmére méltatlanoknak; nem sejtetvén még azon mély jelentőség, melylyel nemzeti, sőt emberi egyetemes tekintetben bírnak: Gaal György, ifjukori visszaemlékezései s a Grimm által Németországban támasztott mozgalom befolyása alatt azon szándékot érlelte, a nemzet alsóbb rétegein még ifju fris életet élő mesekincset összeszedni, s az-

Digitized by Google

zal a külföldet megismertetni — a hazában kinek kellett volna ilyen? Bécsben-lakása első éveibe szolgálnak vissza ez igyekvések. A hozzá bejáratos magyarok figyelmessé tétettek általa ez ügyre, nem egy Magyarországból nála megfordúlt s Magyarországba visszatért barát igérte segedelmét, levelezés indúlt meg régi ösmerőseivel, s a mérsékelt jövedelmű, s a mindinkább növekedő drágaság mellett szegénynek mondható hazafi jutalmak igéretével adott súlyt kéréseinek. De ki tudta még akkor — s hány tudja még most is — mint fogjon a dologhoz, mi kell, és miképen? Így anyaga soká azon kevésre maradt szorítva, mire ő maga, különösen Egerben töltött éveiből, bírt visszaemlékezni. „Több mint tíz évi kutatás, gyűjtés és egybehasonlítás, mondhatatlan akadályok és nehézségek, a tetemes költségeket meg sem említve, előzték meg — így ír 1822-ben őmaga meséi előszavában — azon kétes szerencsét: végre is hiányos és tartalmatlan töredékek halmazához jutni, melyből az egyszerű és világos apológoknak általam rég szándékolt gyűjteménye létesüljön. Tekintélyes és befolyásos férfiak s magyarországi minden barátim s ismerőseim sokáig hiában igyekeztek ohajtásaimat teljesítni, nem találkozott egy kész magyar regélőné sem, milyen a Grimm testvérek Viehmannéja, nem egy őszinte egyszerű feljegyzője az elbeszéltnek; bár különben a pénz és jó szó beutat talál az életbe; s így ez ügy iránti kedvem és szeretetem egy évtizeden keresztül célérés nélkül maradt. Végre valahára, egyedül a szerencsés véletlen kedvezéséből sikerült e munka, mely iránt a magam s minden barátim reménye mármár hajótörést szenvedett. Egy öreg közvitéz ismeretsége, ki a magyar nyelven kivül mást nem értett, egy sor meséhez juttatott, miket régibb anyagommal összehasonlíthatván, ennek segedelmével azoknak nem egy hiányát és hézagát szerencsémre kipótolhattam úgy, hogy tartalmukra a hasonlókat összeál-

Digitized by Google

lítván, az igazit s legjobbat közölök csakhamar felismerhettem. Ekkép támadt e mesekönyvem; s habár az nem a legvonzóbbak egyike, de bármi csekély legyen is, azon vagyonhoz tartozik, melyhez elég keservesen jutottunk."

A könyv e címet viseli: Mährchen der Magyaren, bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal (Bécs, 1822). 454 lapon tizenhét mese van. A kidolgozással járó fordítás természetesen letörlötte rólok a közvetlenség harmatát, le a kifejezés saját népies typusát, annál is inkább, mert bár — mint maga nyilatkozik az említett helyen — neki magának ugyan mindig azon neme a nyelvezetnek tetszett leginkább, melyet „a háladatos állatok" meséjében igyekezett visszaadni, s mely módot, ha munkáját egyedül rokon izlésüek számára készíti, valamennyiben követett volna: de sokakat ez egyformaság elfárasztott volna, kivált azokat, kik a Musaeus népmeséit, regényes tartásuk, szélességök és gyakori eltéréseik dacára, egyedül szeszélyes előadásuk s eleven szinezetökért rég a classicitás dísznevével tisztelvén meg, ezeket kecsnélkülieknek és unalmasaknak itélték volna." A külföld tetszése és részvéte, a magyar mesevilágnak a német közönségnél becsbehozása volt tehát e kidolgozásban vezérelve; s e célt el is érte. Ezrek költek el e könyvből; s egyedül kiadójának méltatlan eljárása a szerző irányában csökkentette kedvét annak folytatásában. Azonban a Gaal könyvét ezen tárgyalás mellett is nem csupán gyönyörködtetőnek, hanem tanulságosnak is ösmerték el az avatottak. A népköltészet lényege általa illetetlen maradt, s ezt érezték a külföld férfiai, kik egybehasonlításaikban az ő közleményeire is tekintettel voltak; elismerték saját tudósaink, kik, miután a tárgy az idő fejleményei közt mindinkább érvényre jutott, leginkább ezeket vették föl a magyar mese tanulmányozásában alapúl. Így Henszlmann Imre a Szépirodalmi Szemle nevezetes cikkében; így Ipolyi Arnold a Magyar

Digitized by Google

Mythologiában. Gaal után fölléptek ugyan gróf Mailáth János és báró Mednyánszky Alajos is, de ők sokkal szabadabban, s nem annyira népismertető, mint szépirodalmi célzattal, szépítve, sőt alkotva nyúltak be a hagyományos kincsbe; Erdélyi János pedig, lelkes buzgóságával s egy népszerü testület aegisze alatt a fölébredés után sem bírt sokkal többet összeteremteni, mint az innen kiszakadt hazafi, negyven év előtt már a távolban. De Gaal maga ez ügyekezeteiben meg nem állapodott. Megragadott e végre minden alkalmat, s utóbb is különösen haditisztek közbenjárása által, sikerült gyüjteményét szintén közvitézek újabb följegyzéseivel tetemesen nevelni. Ezeknek egy részét a tisztelt rokon és barát már több évek előtt nekem ajánlotta fel, s ezeket használta Erdélyi János azon kötetben melyet az imént rajzokkal diszítve adott a nemzetnek; a másik részt, a sokkal tekintélyesebbet ez évben tette le kezeim közé, midőn utolsó, Boszniába tett utjában nálam megfordúlt.

VI.

A visszatérő őszinte örömmel látta a szép aratást azon a mezőn, melyet ő oly gonddal és áldozatosan vetett be. Örömmel látta, hogy megjött végre az idő, midőn ezen, általa közel félszázadig szivén viselt ügy magát kivívta; s szívesen kért, s megbizott, hogy hűsége zálogául összes gyüjteményét egy tagban benyújtsam a nemzetnek. Nem tudtuk, sem ő, sem én, hogy ez az utolsó kérés s az utolsó igéret, melyet váltottunk; s bár ő a teljesedésnek itt alant nem örvendhet többé: az igéret, egy nagy érdemü barátom segédkezésével, teljesítve, s ha a magyar olvasók részvételében, melyre számolok, nem csalatkozom, megfizetve lesz élte nemes társának az áldozat és fáradozás, miknek jutalma nem csak férjét, de azon nélkülözések után, melyekben vele mostoha időkben osztozott, őt is méltán meg-

Digitized by Google

illeti. Az nem lehet, hogy Gaal György érdeme e most már méltatott fontos ügyben mellékes emlegetésekbe maradjon temetve. A nemzetnek az ő neve alatt kell bírnia, mi nála nélkül még negyven évig rejleni, ha részben el nem veszni, fogott volna. Ezeket végül egy másik hagyománya fogja követni : a régiek képző művészete feletti tanulmányai, mik tőle, mint gyakorlati művésztől s húsz év óta az Eszterházy herceg képtárnokától, az első terjedelmesebb s illetékes mű leszen, melyet a magyar irodalom e nemben sajátjának valland.

Digitized by Google

XII.

SZEMERE PÁL.

Költészetünk megváltójának, Kazinczy Ferencnek, tizenkét apostolai közől a mester legkedvesebb, legrokonabb tanítványához, a nyelv újtestamentoma leghívebb letéteséhez értünk, az egyhez, ki a dicső körből még él: Szemere Pálhoz. Mert Csokonai és Farkas Károly éltök virágában haltak el, mielőtt ez iskola irányában jelentességre vergődhettek; Ragályi korán cserélte fel a pályát egy mással, mely koszorú helyett neki gyümölcsöket igért; Berzsenyi és Ungvárnémeti-Tóth a nyelv avatását vették Kazinczy Ferenctől, de szellemök szinte kirekesztőleg a classicai régiséghez vonzotta; Helmeczytől a kecs volt megtagadva; Döbrenteitől az érzés; Kis János kezdet óta inkább az eclecticismus embere; Vitkovics utóbb a népiesé; Kölcsey és Szentmiklósy egészen és mindvégig teljes kifejezése az iskolának: de ők rég elhagytak már bennünket. Szemere él még, a dicső kör egyik legérdemesb és utolsó lovagja.

A divatirodalom barátja azon verskötetek után fog tudakozódni, melyeknek száma szerint szokta iró és költő érdemét mérni. Szemerétől olyakat nem mutathatunk fel, s nem mutathatnánk akkor sem, ha sok megégetett munkáit bírnók. De a szellemnek más mértékei vannak, s ha-

Digitized by Google

tásait a sok is határozza ugyan, de csak, ha e sok, jeles is egyszersmind : ellenben hat a kevés is, gerjesztőleg, nemesítőleg, példaadólag, ha jeles. A szapora meglehetőst olvassuk egyszer s leteszszük, hogy többé fel ne vegyük : a kevés jelest újra meg újra, mindig új tanulsággal és élvezettel, s hatása nem csak abban van, mit ád, hanem abban is, mit bennünk felkölt. Sappho nekünk maiglan nagy poetria, bár maradványai, töredékeivel együtt, egy pár lapra férnek ; s Gray elegiája maga elégséges költőjét halhatatlanná tenni. Szemere nem írt keveset, de kevés az, mi őt kielégítette ; s ha e kritikai önszigorát mérsékelve, összeszedi, mit azon kilenc tíz remeken kivül tőle ismerünk s nem ismerünk, bizvást állíthatjuk, hogy nem volt oka a nagy közönségtől rettegni : de az ő büszkesége más törvényszék helyeslését igénylette ; s inkább azt akarta a sokasággal sajnáltatni, miért adott keveset, mint a kevesekkel azt, miért sokat? Az a hat sonett, melyet tőle bírunk, a kedélyéletből kiszakasztott oly lyrai képek, mik compositio, lélek és színezet tökéletes öszhangjában nem csak a magyar költészet e nemében a legszebb a mink van, de a sonett világirodalmában is első rangban áll, még pedig nem csak alaki tökélyök, hanem a költői gondolat szépsége, az érzeményfejlődés momentumainak lélektanilag hű menetele az, mi a kifejezés bevégzettsége mellett, azokat mintaszerüekké teszi. S a sovárgás költészete állított-e elő valami mélyebben epedőt, mint „A titkos vidék“ ; s valóban nem szegény epistola-irodalmunk költőibbet a Vida Lászlóhoz intézett levélnél, melyben szemlélet, érzés és forma, a sajátságos epistolai forma, szebb frígyben egyesült! Valóban e nehány darab elég a halhatatlanságra ; bár irodalmunknak ne kellene fájlalnia, hogy csak is ennyi!

Nem említve Körner Zrínyiének áttételét, mely mint első, ép alakú, jambusos tragoediánk emlékezetes, mert ez adott bátorságot a két Kisfaludynak a jambus alkalma-

Digitized by Google

zására a drámában, s így is messze elmaradtak a szerencsés példa megett: számba kell vennünk Szemere irodalmi működése méltatásában azt a hatást, melyet mint tudományos szépész gyakorlott, részben ugyan folyóiratai, mint az Élet és Literatura, és Muzárion, útján; de sokkal nagyobb mértékben, elágazott levelezései által és a társas téren, összeköttetésben, részint baráti viszonyban levén hosszu életén keresztül mind e napig majd minden mellette feltünedezett tehetségekre, sőt az idősbek és egykorúakra is, milyek maga Kazinczy Ferenc, Kölcsey és Kisfaludy Károly voltak, kik tanácsaival élni mindig szerettek. Nincs költőink, iróink közt, kétség kivül, egy is, és nem volt, ki az aesthetikai mozgalmakat nagyobb figyelemmel követte, kitünőbb szorgalommal s több elmélkedéssel tanulmányozta, s e stúdiumokkal terjedelmesb és részletekig menőbb ismeretét kötötte össze a világ szépirodalmának; s ha még is — mi ennyi munka s ily mélybe ható elme mellett várható vala — örök kétkedések közt végképi megállapodásra nem juthatott, s így irodalmi úton e páratlan szorgalom közvetlenül nem gyümölcsözött, az részben az általánosító észmunkásság kisebb mértékének tulajdonítandó, minél fogva a részletek tömege által gyakran mintegy elnyomatik; részben azon kedélyes önbizalmatlanságnak és élénk tiszteletnek, melylyel minden jeles tehetség iránt viseltetik, mely saját vizsgálódása végleges eredményei felett kételkedni készti. Ennek dacára azonban kevesen voltak közöttünk, kiknek társalkodása elméleti és historiai nézetek és ismeretek fejtegetése által tanulságosb, gerjesztőbb lett; mely hatás, bár azt részletesen kimutatni és számokkal kifejezni nem lehet, nem volt kisebb mint bárkié, ki szószéken és irásban hallatta tanait és itéleteit.

Nem volna teljes a kép, ha Szemeréről, mint a nyelvujítás egyik előbajnokáról s a nyelv gazdagítójáról nem emlékezném. Elhallgatva itt is azt a részt, melyet a neolo-

Digitized by Google

gismus védelmében irásaival, az elmés Anti-Új-Holmival s a Mondolatra való Felelettel, vett; újra a társas térre kell helyeznem a súlyt, melyen nem kevesebbet vitt végbez, mint legtöbben irásaik által; meg kell említenem azt, hogy nincs irónk, nem véve ki magát Kazinczy Ferencet sem, ki nyelvünket a társas, a költői, lélektani és szépészeti téren oly sok, még pedig életbe átment, mindnyájunk száján és tollán forgó szép szóval — a magyar elme mindannyi új organumaival — gazdagította; s e sikeres szóteremtései, szó- és szóképzésmód-fölélesztései által Kazinczy Ferencet a neologismus nagy munkájában hathatósban segítette: úgy hogy lépésről lépésre, nem tudva, Szemere Pált dicsőítjük, midőn annyi felsőbb és elvontabb tárgyak körül forgolódva, oly szabatossággal, határozottsággal és kényességgel fejezzük ki magunkat, miképen azzal fél század előtt mesterünk, legmerészebb reményeiben sem merte vala nemzetét biztatni.

Te pedig élj, Nestora költőinknek, mestere fiatal s barátja férfi koromnak, élj derült és csendes éveket közöttünk minél többeket még! s folytasd szép hivatásodat, megörvendeztetve bennünket helybenhagyásoddal, bátorítva biztatásoddal, eszméltetve tanácsaiddal; de élj azért is, hogy folytonos küzdéseid és hangyaszerű fáradozásaid díjában második felvirágzását is lásd azon ügynek, melynek, szerény elvonulásaid közepett, annyi látatlan bár, de nem kevesbbé nyomos igyekvéseid által, oly hathatós emeltyüje voltál!

Digitized by Google

IRODALMI ARCKÉPEK.

MÁSODIK KÖNYV.

BESZÉDEKBEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

NEMESKÉRI KISS PÁL.

Mely nagy legyen az emberi dolgok forgandósága, Tekintetes Társaság, oly gyakran érezzük az életben, hogy az minden népeknek szinte általános közmondásává lett. Mindamellett meghökkenve, sőt megrendülve állunk a világ színpada előtt, ha a kárpit föllebbenvén, az élet fris képét, melyet bizodalommal váránk, az enyészet keze által letörölve pillantjuk meg. Ez esetben vagyunk mi ma is, mert épen ez órában egy új társ, Nemeskéri Kiss Pál apát, vagy megbizottja, vala e szószékbe lépendő, magát a testületnek, mely választásával megtisztelé, bemutatni, s akademiai működéseit első előadásával megkezdeni; s íme helyette én lépek fel mint gyásznak hirdetője : mert, ki ma itt Önök koszorúját fogadandá el, néhány nap előtt szintoly sajnálandólag mint váratlanúl, sírba hanyatlott. Bár tehát Kiss még be nem avatott s nem működött tagja volt ez intézetnek; de méltó arra mint iró, még méltóbb mint nemzetiségünk jövendője körül munkás hazafi, hogy azon tiszteletben részesüljön, melyben részesül vala, ha a követelt formákon átesnie a végzés megengedi.

Az elhúnyt azon díszes és egyszersmind befolyásos

*) Gyászbeszéd tartatott az akademiában, nov. 8. 1847.

Digitized by Google

helyzetre, melyben őt ez utolsó évtizedben a királyi szék leendő örököse mellett találjuk, nem születés vagy fényes összeköttetések, hanem érdem által emeltetett. Nemes ugyan, és sorsuk felett mívelt, de közép módu s igen szerény állásu szülék gyermeke, Szentgróton, ez előtt ötvennégy évvel pillantá meg a világot. Korán szellemibb irányra mutató hajlamai arra bírák atyját, hogy vele a középtanodai osztályokat Sopronban megszakadás nélkül járatná, melyekből, miután ő mindenkor a jeles társak legjelesebbje volt, a bölcsészetre is átment, s végre mint a győri egyházmegye papnövendéke a hittudományokkal fejezé be tanulói pályáját. Ezt a nevelői váltá fel, viselve több előkelő nagyaink házainál; míg a bécsi cs. egyetem könyvtárában segédtisztséget s majd ugyanott a theresiai akademiában a magyar nyelv tanszékét nyeré el. Már ekkor adta volt több nyilványos jelét a nevelés és oktatásügy szeretetének. Földirása a bécsi fejdelemgyülés által megállapított változások szerint 1818-ban látott napvilágot. Kevéssel utóbb lépett fel a Tudományos Gyűjteményben, hol a bell-lancasteri új tanmódot ismertetvén, a népnevelés fontosságára egyike az elsőknek teve bennünket az irodalom utján figyelmesekké, sőt azt a nemzetnek lelkes és beható szavakban szivére is kötötte. E körüli buzgóságának gyümölcse volt azon, a városi és falusi mesterek számára írt könyve is a tanitásmódról, mely 1830-ban a helytartó tanács parancsára adatott ki. Most a magyar nyelv tanítása tevén hivatalkörét, nyelvtant, gyakorlatgyűjteményt s irodalmi „Kalászatot" adott növendékeinek. Nem említem a sajtó szabadságáról írt röpiratát, melyet a sajtónak a Szajna körül tapasztalt káros visszaélései kelletinél szigorúbb szellemben fakasztának belőle, mert Bécsben utóbb viselt magyar könyvvizsgálósága alatt bebizonyítá, hogy ő nem a szabadságnak, hanem a szabadosságnak volt ellenzője. S elhallgatva még egy pár val-

Digitized by Google

lási iratát, mint a dicső emlékezetű Széchenyi Ferenc élet iróját említem meg, ki nem csak egy nagy ember jellemvonásait adta át a maradéknak, hanem egyszersmind saját gondolkodása iránt is tiszteletünket költötte fel.

S ezen a nevelési pályán buzgón és munkásan haladó férfiúra várakozott ama, bármely buzgó hazafira irígylésre méltó hivatás : felséges urunk trónörököse fiait nemzetünk nyelvében tudományosan kiképezni. Mert noha hazánk édesatyja, a legjobb király, egykori utódainak nyelvünkbe avattatásáról azok zsenge korában gondoskodott immár, s e fejedelmi sarjadékok ajkai egyszerre nyíltak anyjuk és a haza nyelve szózataira : mihelyt ők a gyermekszobából s női gondviselés alól kiléptek, a vett csirák bővebb kifejtése végett az elemi tanítmányok magyar előadása rendeltetett el. És Kiss, lelke egész örömével, szíve egész szeretetével kertészkedett e nemes csemeték körül; ő nem úgy fogta fel állását mint nyelvtanár és közönséges gyermekoktató : e hercegi triászban ő hazánk egykori gyámolait s szerencséje horgonyait látta kezeire bízva; a nyelvben pedig a szeretet bájvesszejét, melylyel a magas növendékeket megíhletni, a magyar ajak hangjaiban azt a végtelen odaadást éreztetni törekedett, mely bennök fekszik, midőn a magyar azokon szólhat fejedelmeihez. S törekvése legmagasb javalásban részesülvén, a vallás, magyar történet s egyéb elemi tanok is köréhez csatoltattak, mi által újabb tere nyílt a fenséges tanítványokra hatásának, mely mély vala, de csendes : úgy hogy csak suttogva rebesgetné a hír, miszerint a császári várkastély fedelei alatt új és erős zálogai növekesznek a haza egykori boldogságának.

Ekkor derült reánk october 18-ika : azon nap, mely történetünkben fényesb a legfényesb győzödelem napjánál. Egy közszeretetű királyi herceget hivatalába iktatni a felség biztosaként egy más királyi herceg jelenik meg, ki

Digitized by Google

fiatalsága szép éveit nagy rendeltetéséhez készületekben, oly elvonúlva tölté, hogy nevét is még alig tanulá meg a magyar. De most ezt már bizton elhallgathatnám, mert mindenik tudja Önök közől, hogy Ferenc-József vala az, ki az ókor egy nagy hőse példájára — de nem a harc, hanem a szív fegyvereivel — jött, látott és győzött. Emlékezzünk vissza, társaim, e jelenetre : e virító, elfoglaló alakra, melybe pillantásaink legott belé tapadtak; e hangra, melyre minden nesz elnémúlt az ezernyi sokaságban; e szavakra — nem, e szónoklatra — mely annyi belső méltósággal, a pillanat becsének oly komoly érzetével, e zengő nyelv legszebb ejtésével, e széptani, e valóban mesteri kibélyegzésével a gondolatnak volt elmondva, hogy elragadtatásunkban, sőt többet mondok, mély megindulásunkban gyermekekké válva, a szív remegett, a szemekre öröm harmatja szállt : s ezer meg ezer ajak kéjzsivaja kimondá, mikép e nemzet véghetetlenül tud szeretni, s hogy sorsának intézői meglelték hatalmok kulcsát! E nap esemény a haza ezeréves életében; e nap hosszas sikeretlen sohajtások, ezernyi ezer hazafiúi könyek legszebb jutalma; e nap egy új szerencsésb időszak záloga, új jegyváltás király és nemzet között; és végre, Tekintetes Akademia, e nap — Kiss Pál honszerelmének maradandó emléke.

Digitized by Google

II.

KIS JÁNOS.

Ha csak az érdemli neve ünnepeltetését, tisztelt hallgatóim, ki győzödelmekkel védte meg hazáját, ki ennek szabadságát törvényekkel, fényét a müvészet remekeivel, jólétét az ipar munkáival alapította meg vagy emelte; vagy ki a szellem országában új hóditásokat tett, s emlékezetét az elme halhatatlan műveivel örökítette: úgy az a férfiú, kiről ma kivánok szólani, e tisztességre és Önök részvevő figyelmére számot nem tarthat. De ha a tett, mely nem fény, hanem gyümölcs után törekszik, hálát érdemel; ha oly élet, mely munkás erényben folyt le, például szolgálhat a maradéknak: úgy Kis János emlékezete a tett becsével hálánkat, s az erény érdekével Önök méltató figyelmét teljes mértékben megérdemli. Tudniillik Kis nem hagya nagyszerü művet, mely képes emlékét az irodalom minden korain át halhatatlanná tenni: de egész élete egy nagy tett vala a nemzeti irodalom érdekében, állandó küzdés hiányok és akadályokkal, nappali s éjjeli fáradozás jutalom reménye nélkül, sőt a sikernek is kétes kilátásával. És erénye a legtisztább folyam, mely híven tükrözi vissza az eget, és csalás játékai nélkül mutatja fel mit fe-

*) Emlékbeszéd, tartva a Kisfaludy-Társaság XI. közülésében febr. 6. 1848.

Digitized by Google

nekén rejt; mely biztos hátán kincseket hord, és soha el nem nyel, mely a tartományt termékenyíti, és soha nem dúlja. Ily kép fölidézése, tisztelt hallgatóim, a jóra termett szívet nem hagyhatja részvét nélkül; ily férfiú megtisztelése csak lerovása a hálának, melylyel neki mindnyájan tartozunk, de tartozik különösen e szépirodalmi intézet, mely benne legmunkásabb tagját gyászolja, s tartozom én barátsága megbecsülhetetlen ajándékaért, melylyel személyemet szintúgy megtisztelte, mint neve örök adósává tette.

Természet és sors barátilag látszának kezet fogni, hogy Kist egyikévé tegyék a leghasznosb és legboldogabb halandóknak. Ez pórkunyhóban hagyá őt születni, hogy korán megszokja az egyszerüséget, tanúlja nélkülözését mindennek mi az első szükségen túl van, s kevésre becsülését a külső dísznek, mely mai nap annyiszor csak belső hiány hazug takarója. És e pórkunyhóban megajándékozá szülékkel, kiknek tiszta emberisége példaként világolt a kis háznép előtt. Ó ez alacsony ház több vala a nagyok kérkedő palotáinál: temploma tudniillik az istenfélésnek és jó erkölcsnek, emberség, józanság, valódiság és munka oltárán a gyertyák, papjai a szorgalmas ap, s a leggondosabb anya, ki, míg amaz keze munkájával kenyeret kerese népének, szerelmök gyermekeit nem csak apolta, de nevelte, tanitotta is. Lelt volna-e ő, barátim, palotában ily anyát? — S e kis háznak nem hiányzott sekrestyéje sem: egy kisded könyvtár volt ez, melyben a lelki épülésnek egynél több szerei voltak feltalálhatók. S ha elgondoljuk, mikép oktatta a derék anya fiait a betük ismeretében, mily buzgósággal olvasta nekik, s olvastatta utóbb magokkal, a szent könyv igéit; ha megemlékezünk, hogy ez atyai könyvpolcon az öreg Balassa és Rimai énekeik is fel voltak találhatók: ki fogja állíthatni, hogy a pap Kis, első felavattatását nem anyjától, s a költő Kis első íhletését nem

Digitized by Google

apja házában vette? Ó higyjék Önök, a dolgok okai sokszor mélyebben rejlenek, mint ahol rendszerint keressük, s mit azoknak nézünk, immár a patak, melynek erecskéi távol hegyek sziklái közt észrevétlen fakadoztak. A legtekintetesb fának is nem a csemete melyből azt előizmosodni láttuk, hanem a parányi mag, valódi eredete, mely látatlanul bontotta ki burkait az anya föld méhében. Hány magyar könyvet, és milyent lelt volna a gyermek előkelő ap arany lécű könyvszekrényein? — S jött a természet is, mely néha, mint a bölcs szüle, mikor sujt is, jótétet oszt; s ada Kisnek gyenge testet és domború szemet, mely csak közelben látott. Míg ez által a pórfiu kevessé vala alkalmas a mezei munkák véghez vitelére, más részt bizonyos ügyetlenség nehézkedett rajta, valamikor a ház vagy gazdaság körül munkához kelle látnia; ellenben midőn könyveivel játszott, s utóbb midőn azokból olvasgatott, vidorság deritette föl az élettelen arcot, s bágyadt szemei meglelkesülének. A szülék aggódva kérdezék egymást: mi lesz ebből; de a szomszéd falu mestere, náloknál jobban olvasván ki a szívesen magába vonúló, szelid gyermekből rendeltetését, nem minden erkölcsi erőszak nélkül, rá birá őket hogy, bár áldozattal, fiokat deák iskolába küldjék. S ime! Kisnek jövendője el volt határozva.

Sopron nem láta buzgóbb tanulót Kis Jánosunknál. Ha valakiről, úgy róla elmondhatni a költő versét: „Mint gyerkőce sokat türe, mívele, izzada, fázék, óvta magát bortól, szerelemtől.“ Itt is jó sorsa kiséré. Szegénysége miatt vezér és segéd nélkül levén, tehetségeinek önkifejtésére volt utasítva, s az ily ifju ha nehezebben is, de edzettebb erővel nyomúl a cél felé; viszont simuló jósága mindannyi barátjává tette tanitóit úgy, mint társai jelesbjeit, s talentomai amazoktól eszközökkel láttattak el, míg a társas szorgalom belőlök ifjúi mohósággal merített. A költészetet érte a sor. És szelleme füleiben megcsendül-

Digitized by Google

tek ismét az első gyermekkorban olvasgatott dalok hangjai, s megszületett az első vers. A tizenkilenc éves ifju munkáin érezhető volt a küzdés, de érezhető az erő is; a sajtó látta ezt s nyílt karokkal fogadta őt; ő pedig még tartózkodva élt vele, mert, hasonlatlanúl a mai ifjakhoz, mindenkor kevesebbet tarta magáról mint róla mások, s úgy hitte nem lép fel későn, ki jól: míg a korai megjelenést jóvá tenni lehet ugyan, de ritkán megbánás nélkül. Azért ő még most inkább csak rejtekben dolgozgatott; s midőn évvel utóbb nagyobb míven akarván erejét megkisérteni, „Hercules választását" adá Lowth után, s azon hatalommal, mit kifejezés és forma felett tanusíta, a kor első rangu iróival szerencsésen versenyze: akkor is nem a maga elhatározásából lépett a nagy közönség elébe, hanem a soproni halhatatlan Maecen, Széchényi Ferenc parancsából és segedelmével. Ő pedig az érdemet nem magában keresé, hanem az együtt-tanulás hathatós eszközében, mely kölcsönös segély és ösztön által csodálatos gyorsasággal mível és fejt. Ennek tapasztalása születé meg fejében az egyesülésnek akkor nálunk még ismeretlen nagy eszméjét, s megalkotá az első magyar társaságot, mely igénytelen volt mint szerzője, de szakadatlan sorban, fél századon immár jóval túl, gyümölcsözött mind maig, míg annyi más, mely nyomában kelt, rövid élet után ismét megszűnt.

S itt vala az idő; az élet kockáját el kelle vetni. Mely pályát választhata egy szegény, nemtelen, protestáns ifju, ki a tudományokban lelte minden örömét, mint a papit, melyre Kis vallásos iránya által is hivatottnak érzé magát. Erre a készületek külföldön voltak megteendők; s azon mérsékelt áldozathoz, melyet jólelkű szülei hozhattak, pártoló barátok segedelme járult. Az út el volt tökélve. De Kis azt hivé, hogy világot úgy látunk hasznosan, ha elébb a hazát ismerjük; s hogy amaz tágítja ugyan látkörünket, de pillantásunk csak úgy lesz elfogulatlan és tiszta, tapasz-

Digitized by Google

talásunk csak úgy józan és teljes, hazafiságunk csak úgy biztosítva az idegen fény megvesztegető ragyogása ellen, ha elébb a hont ismerjük, s ezt ismerve szeretetében megerősödtünk. Meg lőn tehát elébb járva a haza, s e vándorlathoz kapcsolva a kegyelet szép műve is: mert ő bekocogtata minden ajtón, mely az ébredő irodalom valamely papjához nyílt, s a köz részvétlenség telében a szeretet melegével rebegte ki hálaszavait. Mert ő érezte, kiknek vállain emelkedett, s azt bevallani nem pironságnak tartotta, hanem a fiatal kor legszebb díszének.

Ily ifju, tisztelt hallgatóim, képes volt a külföld minden javával élni, s egyszersmind érintetlen maradni azon idegenségi kórtól, melyet onnan annyi magyar hoza magával. Őt ettől nem a négy fal ótta meg, mely közé nagy és új világban sok magyar ifjú tartózkodással zárkozik: sőt átengedé magát minden nemes örömnek, melylyel Göttingen és Jéna kinálták, szemébe mervén nézni a kisértetnek: mert szivén hordta a honszerelem talizmánját. Bátran csodálta egy előbbre haladt nép fényét, de meg nem vakíttatott általa; látta színről színre Wielandot és Herdert és Goethét, csüggött a Bürger és Heeren és Schiller ajkain; tanúlta és tisztelte az arany korába lépett német irodalom műveit, de nem csüggesztetett el általok, sőt még forróbban ohajtotta hordhatni a porszemeket, mikből, hogy az értelmiség szentpétertemploma felépülend, mely nemzetét árnyékába fogadandja, szent hittel hitte. Megrakva tudománynyal, nagyra nőve tapasztalásban, a kor polgári és szellemi mozgalmai által eleinte hagyományos nézeteiből kiforgatva, ideoda hányatva, de midőn a középen megnyugvást lele, biztosítva a kétségek csapkodó habjai ellen: úgy kötött ki a gyakorlati élet révében, hogy ezentúl biztos elmecsendben munkálhassa hivatását.

Önök ismerték hivatását. Neki azon ritka szerencse jutott: fél századig hirdethetni az erény igéjét, egy ember

Digitized by Google

nyomon túl kormányozhatni egyházát, s két embernyomig művelhetni irodalmunk kertét. Mikor ő ebbe belépett, csak itt-ott fakadozott benne egy színes levél : ő azt gazdagon hinté el virágaival szív s elmének, s itt árnyékadó fákkal, ott nemes gyümölcs venyigéivel ülteté be. Sok virága elhervadt a kor szelétől, de illatjok érző szivek szelencéibe zárva él; sok fáinak elhulltak lombjai, de termékenyítve az egykor meddő földet; másoknak első gyümölcseit elemészté az év, de azok nem szűnnek tavaszonként újra felvirágzani s új meg új gyümölcscsel kínálni a kert barátait. Hosszas volna Önök előtt csak el is sorolnom dolgozatai roppant számát; hosszas még az irodalom fajait is, mikben kész segéd kezet nyújtott. Mert neki nem volt munka, melyet az irodalomért csekélylett, s azért nem volt, mely nem gyümölcsözött. Vallomása : ha nem hasznos mit cselekszünk, hiú minden dicsőségünk. Ezért, mint az életben, úgy itt is nem a látszatot munkálta, hanem mindig a valóságot; s neki nem volt fény, mi nem melegített.

A Magyar Szépirodalmi Intézet, melynek nevében üllöm Kis emlékezetét, őt mint a széptudományok emberét tette magáévá. Arra szabad, sőt kell, tehát szorítkoznom, mit ő mint költő, mint széptani ismék terjesztője, mint a classica literatura mívelője tett.

Kis, a költő s az ember, azonegy. Benne ész és szív ritka szép frígyben járt egymás mellett. Világnézete egyformán távol az optimismus és pessimismustól, sem eszmények felhőin nem lebegett, sem siralom völgyének nem nézte a földet; megengedé hogy a világ folyása jobb lehetne, sőt bízott benne hogy egykor jobb leszen : de megnyúgodott a jelenben, mert meg vala győződve, hogy az még sokkal rosszabb is lehetne. Nem tartotta az embert angyalnak, de ellenkezőnek sem, sőt alapjában jónak, s minden bajt abban lelt, hogy az ember tiszta valóját a hiúság lehellete ködözte bé, ezért nem mer kendőzetlenül a tü-

Digitized by Google

körbe nézni, s ritkán tanúlja maga magát ismerni : ismerje egyszer magát, s nem javúlnia többé nem lehet, mert a jót oly erősnek, oly hódítónak hitte, a rosszat az embernek vele született, és semmi hutalommal egészen ki nem irtható, erkölcsi érzésével oly ellenkezőnek, miszerint a legbűnösebb ember is a rosszat nem magáért teszi, hanem azon mulandó érdekért, melylyel néha jár : ellenben a jót érdek nélkül is ohajtaná cselekedni, ha közte s a kellemmel kinálkozó rossz közt erkölcsi választást tenni mindig elég erőt érezne. Hitte, hogy a jó tett magában hordja mindig jutalmát, mely a romlott embernek is felette édes : míg a rossz tett tudata a romlott kedélyt is gyötri. Ennél fogva ő nem csak az embert, hanem az embereket is szerette, némelyeket a becslés, másokat a sajnálás szeretetével. E nézet határozta nézetét a boldogságról is. A jó lehet szerencsétlen, de váltig boldogtalan nem; a rossz szerencsés, de soha nem boldog : s azért tedd hogy a rossz jóvá lehessen, örömmel lesz azzá, mert szíve mélyében el van hitetve, hogy ha jó, boldog is leszen. Ez vala, tisztelt gyülekezet, Kis philosophiája. Ezért szeretete mély, nem lángoló; lelkesedése hő, nem fellengző; érzései melegek, nem égetők; hajlamai változhatlanok, de nem erőszakosak; hangja érzékeny, nem indulatos; képei a szemlélődésé nem a teremtő képzelemé. Ezért szerencséjében vidám vala, de nem elbizakodott, veszteségei közt könyeze, de nem zúgolódék; szeretet, hit és remény a három színű lobogó, mely alatt sajkájával a hullámzó tengert is nyugalomban hasítá : hiszen itt vagy ott, utóbb vagy most : a jót mindenütt és mindenkor fedi — keble istene : az öntudat. Ez Kis költészete.

S ez vala, tisztelt hallgatóim, élete is. E belső egysége pedig philosophiájának, költészetének s gyakorlati életének bizonyítja, hogy ha művei összegében az eredetiség hiányzik, ez nem onnan van, hogy a mit éneklett, benne nem lakott; hanem hogy kevesbbé ahítva a dicsőséget mint sza-

Digitized by Google

bad, sőt illik : soknemű fáradozásai közt a költészetet szíve könnyitésére s erői pihentetésére üzé inkább, mint tüzetből és hogy azzal halhatatlanságot érdemeljen. Így a teremtés munkája helyett átengedé magát emlékezéseinek, s hangot ada azon soroknak, daloknak, mik egykor elmédjébe tapadtak, s mikkel gondolkodása s érzései annyira azonosúltak, hogy gyakran nem tudá immár mi övé, mi nem? De ezen egy szellem, egy hang, mely költeményei hosszú sorát, s köztök keble ezen fogadott gyermekeit is bélyegzi, tanúja, hogy azok mind ön lelke és szive utján nyerék ujjá-születésöket; azon nagyánt elegiai művek szépsége pedig, melyek idegen ihletéstől függetlenül, élte némely fontos állapotaiból fakadtak elé, bizonyitja, hogy Kis támaszra nem szorúlt.

„Kis a magyar nemzetnek philosophus poetája," ki „nem futotta meg a maga pályáját elhalhatatlan dicsőség nélkül." Ez vala Kölcsey itélete harminc év előtt. Azóta egy embernyom tünt le, s vele a költő és bírálója; költészetünk oltára körül pedig egy, különnemű adományokban dús, új ivadék áldozik, új pályák nyíltak, új nemek merültek fel vagy emeltettek nagyobb fényre : egy második Kis még nem született. Van ki elragad oestrumával, vannak kik megbájolnak képzelmök tündérjátékaival, vannak kik a fülmile énekével andalítanak el : Kis tanít, emel és nyugtat. Költészetünknek azért nincs többé Kise, mert az életnek nincs.

A széptudományi ismeretek terjedése Kis buzgóságának nem keveset köszön. Különféle gyüjtelék munkái, mikben az irodalmi világtenger ágyából felhordott gyöngyöket raka le, e nemben is nem kevés tanulságost hoztak; az újabb időkben pedig Blair elismert becsü széptanát ő honosította meg.

Mit mondjak a classica literatura megkedveltetése körüli fáradozásairól? Ő nem csak annak életbe ható fontos-

Digitized by Google

ságáról igyekezett bennünket meggyőzni, nem csak elavúlhatatlan becsét bebizonyítani, hanem ada segédkönyveket annak megértéséhez, sőt Hellas és Roma kertéből számos szép virágot át is ültete, miknek névtábláin Xenophon és Plutarch, Terenc és Ovíd, Cicero és Horác, Tibull és Quintilian, Persius és Juvenál, Sueton és Eutróppal váltva találkozunk. S íme azon ponthoz érkeztem, hol munkássága a miénkhez szövetkezett.

Hat éve hogy a Kisfaludy-Társaság jutalmazó bizottmányból szépirodalmi intézetté alakúlt. Erőkre volt szükség; s mi valamennyi nevezetességeit a hazának, melyektől közrehatást váránk, meghívtuk körünkbe. Kis kezet fogott, s Longínnal köszöntött be társaságunkba. Ő akkor hetvenkét éves volt. Pár évvel utóbb, valamennyi társainkkal együtt, munkásságra ébresztő körlevelünket vevé; ő erre egy szép elegiával felelt, melyben búcsút monda társainak. E tisztelt gyülekezet sok tagja emlékezni fog ez érzékeny szózatra, melyet egy más, megélemedett társunk, ki azóta szinte elment közölünk *), az ő képében ugyan e helyt olvasa fel. Az hattyudala volt a költőnek s irodalmi végintézete az irónak: szelleme épen akkor el vala egy gyengítő betegség súlya alatt csüggedve. De alig tágíta a baj, munkás lelke ismét erőt vett a lankadó testen, s Cato emlékversei és Pythagoras Aranymondatai megcáfolák a vég bucsu szavait. Ez bátorságot ada nekünk Aristoteles és Anaximenes szónoklattani irásaikat gondjaiba ajánlani: ő elvállalá az ifjabb vállaknak is nehéz osztályrészt, s íme munkáink közt ott állanak az ókor e remekei az ő ép, teljes és világos nyelvén, mint soha meg nem fogyott buzgóságának és erejének maradandó, de — vég emlékei!

E munkák előszava alatt 1845. nov. 4. napja áll. Pár héttel utóbb egy hírlap halála postáját hozta. A valótlan

*) Schedius Lajos.

Digitized by Google

hír bennünket lesujtott: ömaga csendes lélekkel olvasta azt, noha életerejének folytonos apadását egyidőtől maga is annyira érzé, hogy közel végén alig kételkedék. Ezt ő nyugodtan, a hogy élt, és bátran várta be: de sorsa, mely életét jó hitves, derék gyermekek és unokák, számtalan barátok seregével szépitette, halálát is szelidíteni kivánta, s mákonynyal hinté meg halántékait. Nem szenvedett, nem érzett. Csak utolsó elválását előzte meg szellemének pillanatnyi felocsúlása, s megengedé hogy önnöneit még egyszer áldhassa ez életben. Ez éjt több reggel nem követte.

Társaim, és ti, kik azonegy pályán járdaltok velünk! az ő példája ragyogjon előttünk mindenha: e szeretete a valódinak, e megvetése minden ál fénynek; e szent akarat, e nem ernyedő munkásság, s az igaz érdem élettársa: a szerény szív. Ha e ritka erényekben meghaladva őt sikerülend nevét egykor a feledék fátylával eltakarni: legyetek meggyőződve, fölöttünk lebegő szelleme mondhatatlan kéjt érzend: mert hatalmasan meg lesz közelítve, a a mi után ő oly forrón epedett, a hazai dísz, s az erkölcsi jólét felvirulása!

Digitized by Google

III.

SCHEDIUS LAJOS.

„Édes élet! szép, nyájas megszokása létnek s működésnek! töled váljak-e meg?“ Így szólal föl lelke elkeseredésében Goethe Egmontja, midőn fiatal, boldog élte fölött a halálos itélet mondaték ki. Így fogott volna szólhatni az agg Schedius Lajos, ha a sors megengedé, hogy az enyészet nemtője kevés héttel előbb borítsa le fáklyáját, midőn azon nő, ki félszázadon túl mint ápoló barátné járdalt mellette, még életben volt. De őt, kinek élvezetes fiatalság, munkás férfikor és vidám öregség jutott, a vég óra öt boldogsága romjain, rideg, roncsolt kedélylyel találta föl, s kimúlása óhajtott vala és borús egyszersmind; nem azon fájdalom által szépítve, mely egy hosszú, de még mindig óhajtott élet, enyésztét kiséri. Schedius élte szép képét a kelletin túl késett halál eltörlötte.

De mi, Tekintetes Akademia, ne maradozzunk e szomorú végnél. Sőt idézzük föl elménkben e régi társ pályájának hosszú, derült folyását; s megujítván működései és szándékai emlékezetét, merítsünk bátorságot foganataiból, s tanulságot, hol a siker fogyatkozott: így fogjuk őt, hozzá legméltóbban megünnepelni.

---

*) Gyászbeszéd, tartva az akadémiában febr 28. 1848.

Digitized by Google

Schedius oly időpontban lépett a cselekvő életbe, midőn a régi kor, a József császár által fölidézett eszmeforradalomban hanyatlásnak indula, a leendő pedig magvának burkaiból még ki nem bontakozott. Mindenki egy új korszak küszöbén érzé magát, de a választandó irány iránt tisztában csak a legelhatározottabb jellemek voltak; a teendők roppant száma minden gondolkodónak tudatába lépett, de azok sorozása annyival nehezebb, mennyivel nagyobb e szám s azok sürgetősége, s mennyivel kisebb azoké, kik a tétlenség hosszu korában nevelkedve, a tett mezejére magokat meghivatva érezheték. Schedius lelkében a közérdekek iránti fogékonyság oly élénk és előuralkodó volt, az ohajtás, segítni mindenütt hol szükség, oly buzgó; másfelül meleg hazafisága mellett a nevelés első benyomásai idegen irányban oly hathatósak: hogy élte munkásságában, melynek célja ugyan mindenkor azonegy vala: nemesb emberiség fejtése, mégis, az eszközökre nézve, a szilárd egységet föl nem találhatjuk. S azért ő sokat kezdett, minek béfejezésére erő és kor utóbb megfogyatkozott; és sokat tett, de terjedőleg inkább, mint mélybe ható: gyakori szerencsétlensége azoknak, kiket a sors átmeneteli korszakokba helyzett. Egy pillantás életére világosabbá fogja tenni felfogásomat.

Schedius Lajos egy, a XVII. században megnemesedett ház sarjadéka, 1768. dec. 20. s így közel nyolcvan év előtt született, Győrött. E város azon időben még előkelőleg német volt; az volt szüléi háza is, mint azon időben Dunán túl a leghíresebb történeti nevek birtokosaié; az volt anyja nyelve, ki kedélyi és szellemi első fejlődését ritka bensőséggel és hatálylyal vezette. A felsőbb tudományokat felekezetének pozsonyi és soproni főiskoláiban végezte: két oly városban, hol a nemzeti elem még most is nagynehezen bír fölvirágzani az idegen erkölcsök mélyen meggyökerezett tölgyfái között. Hivatásul szülői s a kö-

Digitized by Google

rülmények a papi pályát tüzék elébe : s így vég kiképzése eszközeül Göttingen választatott, hol 1788—91-ig, a szorgalomnak három évét töltötte. Hogy a hittudományt hozzátartozóival lelkesen mivelte, azon versenye tanusítja, melyen „a régi keresztyének titkos áldozatairól“ értekezve, a hittani kar koszorúját 1790-ben ő nyerte el. De ezek mellett a philologiai, történeti és politikai tudományok európai hírű képviselői által napról napra inkább ezek felé vonzatott; s lön hogy, midőn haza térvén, a Werthes Frígyes elmenetele által megürült széptani oktatoszékre az egyetemnél pálya nyittatnék, ő is megjelent tizenkilenc vetélytárssal a versenyen, s május 19. 1792. hivatalába már be is vezetteték. Irodalmunkban ez idétt a nemzeti irány nem csak fölébredt vala, hanem a József halálát követett két országgyülés által országos jelentességet nyert. Az időszaki literatura hatalmasan mozgott, s ez, első percben, Schediust is, folyamába sodorta. Barátja Kármán egy, előkelőleg szépirodalmi irányu, folyóiratot indított meg 1794-ben, Uraniát; Schedius munkatársul kezet fogott, s az adalékok sorát egy „a vallásnak szeretetre méltó voltát“ tárgyaló cikkel nyitotta meg, melyben a szépnek és jónak frígyét, mint a humanitás valódi fogalmát, terjeszté elő. Nyílt karokkal fogadtatott, mint új hódolt, a magyar írók egyetemétől, levelezésbe szövődött velök; s remény vala, hogy nekik munkás társok leend; de a még azon évben fölfedezett martinovicsi frígy és sok magyar irónak azzal összefüggése oly kényessé tevé a magyar iró állását azon időben, hogy sokan elhallgatának; s ezek közé tartozék Schedius is. Azonban hazafisága még is mezőt kerese munkásságának, mely az irodalmi, történeti és földirati szak felé kezdett fordúlni; s ez iránynak kell köszönnünk azon időszaki vállalatokat, melyeket nem sokára létesíteni kezdett, s melyek, noha német nyelven szóltak, de tisztán hazai érdekben mozogtak. Ilyek valának literaturai ér-

Digitized by Google

tesítője *), könyvlajstroma **), és Magyarországi Folyóirása ***), mely utóbbinál a kornak majdnem valamennyi tudományos erői, még magyar ajkuak is, támogaták, mint gróf Batthyányi Vince, Engel, Eder, Schönwiesner, Miller, Genersich, Berzeviczy, Marienburg, Paintner, Lübeck, Kietaibel, Rumy és számos egyebek, de Szombathy János, Beregszászy, sőt a nagynevű Révai is. E három év volt legszebbike Schedius irodalmi hatásának : e folyóirat hat kötete pedig valóságos kincstára hazánk történeti, földirati és irodalmi ösmeretének, s oly buzgóság, cselekvőség és szeretet maradandó tanúja, mely hosszabb kitartásra vala méltó. De már 1804 vége felé azon nyilatkozat csüggeszté el a honi tudományosság barátit, hogy testi erői a harminchat éves férfiúnak nem elegendők mindazon munkálatok végrehajtására, mikben e folyóiraton kivül fáradoz, ha ezt rövid időre föl nem függeszti. Mint ily készülő munkák Magyarország földirata, s a magyar irók életrajztára hozatik föl : melyek elkészülése annyival ohajthatóbb vala, mert Schedius mind kettőre pontossága, az utóbbira egyetemes irodalmi avatottsága s ízlése által is mások fölött volt meghivatva. De fájdalom! a valamennyi hazai folyóiratok egyik legjobbjának megszűnte amaz igért gyümölcsöket meg nem érlelte. A földirati munkálatokhoz kivántató adatgyűjtések és levelezések soha sem szakasztattak félbe, de ő, kit mások oly nehezen elégítének ki, maga iránt is tán kelletinél szigorúbb volt, s míg azt várná, hogy tökéletest adjon, készületeit az idő, kezei közt, elavította. Néhány évvel utóbb tanítói köre önajánlatából tágíttatott, majd hitfelekezetének ügyei toldották meg gondjait : mik által irodalmi munkái új késedelmeket szenvedtek. T. i. Schedius a hellen nyelv és irodalom közvetlen ismerete

*) Literaerischer Anzeiger f. Ungern. Pest, 1797. és 99.

**) Bücher-Messcatalog v. Ungern. Pest, 1799.

***) Zeitschrift von und für Ungern. Pest, 1802—1804.

Digitized by Google

nélkül a classicai stúdiumokat csonkáknak, a szépnek történeti fölfogását hiányosnak, az izlésnemesítő eszközöket megfogyatkozottaknak, magát a nyelvtudományt hézagosnak tartotta, s úgy vélekedék, hogy ha már a görög nyelvre a középtanodákban nincsen gond, a szemeltebb ifjakra nézve az egyetemen kell, és lehetne haszonnal hatni. Magától kezde tehát még 1793-ban rendkivüli leckéket adni e classicai nyelvben; sőt szorgalmas utánjárásai által sikerült 1806-ban egy görög tanszék rendszerítését kieszközölni, mely ideiglen reá bízatott, s általa, valamint a széptani, 1843-ig láttatott el. A pesti ágostai község történetébe is neve sokfélekép van beszőve. Midőn ő Pesten megtelepült, e község alig öt év óta volt megalkotva. Folytonos és gyakor foganatlan igyekezetek után megujított izgatásai 1798-ban végre életbe hivának Pesten egy ágostai oskolát, melyet ő teljes igazzal a protestantismus palládiumának tekintett, s mely időrül időre új alapítványokkal neveltetvén, végre teljes gymnásiummá fejlett ki. A felügyelést ő 1811-ben elvállalván, s rendes kötelességein túl, a külföld paedagogiai haladásainak ez intézetnél élő közvetítője levén, nem csoda, ha megkezdett munkái részint megakadtak, részint lassan haladtak. Igy lőn, hogy széptani kézikönyve csak 1828-ban láthata világot, de melyben a szépnek fogalmát egészen új s minden esetre figyelemre méltó módon fejtvén ki, mély és éles eszének emléket állított. Hogy ő e munkájával külföldön felekezetet nem alkotott, külső helyzete okozá; hogy a hazában nem, az előadás elvontsága, az alkalmazott szépműtan elmaradása, a latin nyelv, melyen rendszerét előterjeszté, s azon nagy hézag, mely az ő s tanítványai álláspontja közt létezett, s melyet ő áthidlalni nem igyekezett soha. Ugyanez okozá azt is, hogy e férfiú, ki a valódi s öszhangzó emberi müveltségnek oly magas fokán állott, sem az iskolában, sem a társaságban úgy nem hathatott, mint fogott

Digitized by Google

volna félszázados pályáján, ha a gyengékhez leereszkedni, s rendszerét a máskép érzők ellenében magyarázni akarja; ha a fogalmak magasairól leszállani, s új tanának, mint kell vala, minden ízeit a tapasztalás adataival közvetíteni nem vonakodik. Így oly hagyomány e mű, mely új föltámadásra képes ugyan, de csak úgy, ha oly commentátorra akad, ki azt, mit ő készantag elmulasztott, pótlani képes is, elhatározott is. Mert azon magyar kidolgozása is rendszerének, melyet hagyott, nem sokkal több fordításnál. És újra elővette földrajzi készületeit, s azok segedelmével Lipszky abroszát, melynek szerkesztésében Bogdanichchal egykor már részt vevé maga is, azt, Blasnek mérnök segédmunkájával élve, a tudomány állásához idomítá, gazdagítá, s a roppant haladásokat tett abroszrajzolás egész pompájával, mely e nagyszerű mű belső becséhez méltó vala, kiadta: de kiadása után sem szűnt meg időrül időre lényeges javításokkal azt a kor állásán megtartani. E mellett adá kisebb abroszát is hazánknak, s belé kezde hazánknak egy, Ritter szellemében szerkesztendő földiratába, mely ezt természeti, történeti, néptani s földrajzi egységként állítandá elé. És fájdalom! e munkálatot ismét a legutóbbi időkben ifjúi szeretettel fölkarolt nyelvtani stúdiumok s egy új terv szorítá háttérbe, t. i. a Philokaliájában kifejtett s a szépre alkalmazott elveinek a philosophia egész körére alkalmazása — s e munka az, melybe a derék aggastyán nem bele fáradt, hanem bele halt.

Ha meggondoljuk, Tekintetes Akademia, hogy Schedius azon nagy fogékonyságánál fogva, mely benne minden jó és szép iránt érdeket költött, s részvételét száz irányban is vette igénybe; a társas viszonyok kedvelésénél fogva, melyek őt, mind a nemes éldelés, mind a jótékonyság körében sokképen elfogák; hogy azon több szaknál fogva, melyre munkássága kiterjedt — hiszen volt idő, melyben a selyemtenyésztés dolgában is hatott — figyelme oly sok

Digitized by Google

készre osztatott: nem csodálhatjuk, miszerint számos kezdeménye befejezetlen maradt. Ha neveltetését s társas köreit tekintjük, nem csodálhatjuk, hogy a nemzeti irányt az egyetemes hazai oly hamar váltotta föl; s az is csak a természetté vált hosszu megszokás s a neki saját, ellenkezni nem tudó jóság következménye volt, mi élte vég idején sokakat elhidegített iránta: hogy magát egy ideiglenes német színház fölállításában is az ügy élére engedé állíttatni. De azt nem tagadhatni, hogy a hazai tudományosság ügyét tettben és szóban mindig ifjúi tűzzel és buzgósággal elömozdítani ügyekezett; hogy minden hasznos kezdeményt, mely ötvenöt évet haladott nyilványos pályáján mellette jelentkezett, tettel és tanácscsal pártolt; hogy hitfelekezetének valóságos jótevője; körében a felsőbb humanitás terjesztője és gyakorlója, s a hazai dísznek külföldön is lelkesedett véde volt. S mindezek tudatában ő boldog vala mindaddig, míg családja hiány nélkül vette körül. De jött a nap, melyet ő nem várt soha; a gyűrű, mely hitvesét az élettel és egyszersmind vele összekötötte, elpattant, s ezzel sorsa beteljesedett. Ki őt szereté, gyógyszernek ismeré a halált a béhegedhetetlen sebre: s azért az ő sírja fölött nem a fájdalomnak van helye, hanem a baráti részvét ez utolsó ohajtásának: Nyúgodalma csendes legyen a sírban!

Digitized by Google

IV.

GYURIKOVICS GYÖRGY.

Mozgalmas idő, tisztelt Akademia, milyen e mienk, hálátlanúl elfeledi a múlt napok érdemeit; s új meg új események eltemetik emlékezetét is. Mikép volna ily időnek, mely tettekben merül el, érzéke a négy fala közt gondolatai világában elhaló tudós iránt; t u d ó s iránt, ki nem az adónak egy új rendszerét számítja ki, nem hadihajó tervét alkot, nem kormányszabályokat vázol; hanem a régi idők tetteit igyekszik kifejteni homályukból, s mint egyes vonalait a társas emberiség életrajzának — mert mi egyéb a történet? — részvét s tanulmány tárgyaiul adni át — ismét az emberiségnek. Csoda-e, tisztelt társaim, ha ily időben a kor szája, a különben mindent kürtölő napi sajtó, hallgatással mellőzi a tudomány veszteségeit; csoda-e ha Gyurikovics György ily időben meg nem emlékezve száll, ősz fürtei dacára még mindig kora, sírjába? csoda-e ha az immár fél hó előtt elhúnyt társ halálának én vagyok, s e helyt, első gyászhírnöke?

Gyurikovics életrajza egyszerű életfolyamot tüntet elő, milyen a legtöbb magyar tudósé; érdeke s érdeme abban van a mit tett, és a mit írt. Azonban Önök azt is

---

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában jul. 10. 1848.

Digitized by Google

részvéttel fogják követni. Egy, már a XIII. században némi nevezetességre vergődött nemes ház gyermeke, Ivanócon, melytől családja előnevét vette, 1783-ban születvén, holnap után fejezte volna be társunk élte hatvanötödik évét. Első neveltetését szülei házánál, s folytatólag Vág-Újhelyt és Nemes-Podhrágyon vette; a közép iskolákat Trencsény, Modor és Pozsonyban járta az ágostai protestánsok gymnásiumaiban. Ez utóbbi város lyceumában avattatott a felsőbb tudományokba; s itt név szerint Sabel István hatott reá jótékonyan, ki jeles mathematikus és philolog hírében állott, s társunkat e tudományokon kivül a természettanban s világtörténetben oktatta; Fábri István, ki a bölcsészet, földirat és hittudományban, és Stanislaides Dániel, ki az egyháztörténetben, erkölcsi hittanban, romai régiség- és görög hitregében. Miután ez időt egyszersmind a német nyelv megtanulására is fordítá, a nagykőrösi collegiumba költözött, hogy ott a nemzeti nyelvben gyakorlat által tökéletesítse magát; honnan ismét Pozsonyba térvén, az ev. lyceumban a lélektant, észjogot, természetiratot, gazdaságtant, államismét, s a protestánsok közjogát végezvén, a kir. főtanodában fejezte be a törvénytudományokat. Első lépése a gyakorlati életbe ingadozást mutat, vagy inkább a körülmények hatalmát, mint az legtöbb vagyontalan ifjainknál tapasztalható. Váltva gazdasági és törvényes pályán hivatalkodott; míg 1812-ben Pozsony vármegyei esküttt, hat évvel utóbb városi tanácsnok, mely állásban huszonkét évet töltött, és végre 1840-ben ugyanott kir. váltótörvényszéki közbiró lett. Egész hivatalbeli élete munkás, lelkiismeretes, feddhetetlen férfi képét tüntet elő; s ekkép alig volt e harmincöt év folytában esztendő, melyben Gyurikovics, illető hatóságai által, valamely rendkivüli megbizatásban bizodalom jeleit ne vett volna; különféle állapotokban gyakran biztos, a tárnokszéknél ötször, az országgyülésénél szinte ötször követ,

Digitized by Google

több országos küldöttségek tagja, névszerint az 1828-diki nagy reformbizottmányoké :. mindig és mindenütt kitüntetéssel működött. Szabad idejét Gyurikovics nem világi örömök, nem vagyonszerzés s magán érdekeknek szánta : az ő honszeretete ritka mértékben munkás vala folyvást a haza történetei s állapotjai földerítésében. Ez irányaért különösen Lehóczky Andrásnak, a híres hazai nemzéktudósnak, van irodalmunk lekötelezve, kivel ő, midőn 1803-ban Scultéty Pál, Albert herceg ügyvédénél törvénygyakorlaton vala, ismerkedett meg. Ez idő óta Gyurikovics az országnak lassanként minden vidékeire kiterjedt részletes vándorlatait, úgy hivatalos viszonyai által föltételezett helyzetét is arra használta fel, a hazát történeti, földirati s államismei tekintetben, mennyire az egy ember erejétől telik, kitanúlni. S e részben csakugyan kevés párját ismeri történetünk. Fáradhatatlan volt ő, s áldozatokban kifogyhatatlan, hazai történetforrásaink gyűjtésében, mi által lőn, hogy gazdag könyvtára legbecsesb részét számtalan kiadatlan munka, oklevél, közirat, abrosz, s mindennemű egyéb emlék képzi; köztök foliánsai az ön kezével gondosan másolt forrásoknak. Kormányunk hazafiúi iránya reménylenünk engedi, hogy e kincsek nem fognak elszóratni, hanem országos költségen a nemzet meglévő gyűjteményeit öregbítendik. És Gyurikovics nem egyedűl gyűjtő, hanem szíves közlő is volt; Fejér György hazai Oklevéltárának valamennyi kötetei társunk ritka közlékenységének maradandó emlékei. Végre mind ezek mellett tömérdek az, mit ő maga dolgozott. Legnagyobb, legbecsesb munkáit a hazai történetre mostoha idők nem engedék világot látni; neki nem volt, mint a vele rokon lelkű Bél Mátyásnak, III. Károlya, kinek oltalma alatt közzé teheté elméje szüleményeit. Árva és Mosony megyék földirata és története, mindenik száznál több íven, Trencsény négy kötetben, középkori magyar földirati emléktára több

Digitized by Google

ívrétkötetben, Pozsony vármegyei és Pozsony városi diplomatáriumai, számos kisebb helyirati és nemzéktani munkái a gondosabb maradéktól várják e napig homályból kiragadtatásokat. Mindamellett Gyurikovics munkássága nem egyedül a jövendőségé : bírjuk hazai és ausztriai folyóiratokban száznál jóval több, külön terjedelmű értekezését, egyediratait, melyek kivétel nélkül mind bővítésére, megigazítására és felvilágosítására szolgálnak a hazai történet, életirat, föld- és helyisme, címer- és régiségtan, irodalom- és nyelvtörténetnek. Közölök azon egy emlékiratának kiemelésére szorítkozom, melyben az 1836-ki országgyülés alatt cáfolhatatlan erősségekkel bizonyította be, miszerint a helytelenül Tótországnak nevezett megyék, úgy a tótországi végezredek Magyarország elválhatatlan részei. Hasonló, sőt nagyobb fontosságú vala Horvátországnak az anyaországhozi viszonyait felderítő deák munkája három részben, melyet a tartomány megtámadt, de meg nem cáfolhatott. Gyurikovics e két munkája nem csak tudományos értekeződés volt : azok egyszersmind politikai tettek voltak, mert mindenkorra megállapították az elveket, miken e tartományok viszonyai a magyar birodalom irányában nyugszanak.

A legújabb történetek sok fonalat elvágtak, mik jelenünket a múlttal összekötötték; a historiai jog alapjainak megrendültével megrendültek a haza megmaradásának oszlopai is. De bármit rejt a jövendő magában; akár dicső felvirulását e fajnak, mely önfeláldozásával keleti Europa legnemesb, életre legméltóbb nemzetének bizonyította magát; akár halálát, mely a világtörténet sok hatalmas népe életénél dicsőbb leszen : a magyar historia a tudományok sorából többé ki nem törölhető. Világtörténeti nép voltunk — akár elismeri ezt a külföld, elökelő dacában, akár nem : de érezte a középkori Európa Byzanttól az Óceánig, Rómától az Albisig; világtörténeti nép vol-

Digitized by Google

tunk, midőn I. Lajos Európa legfényesb koronáját viselte Visegrádon, s az európai polgárisodást a félelmesen emelkedő ozmán hatalomtól megoltalmaztuk; világtörténeti nép vagyunk most, midőn a nyúgati Európa eszmefényével a keletinek homályát felvilágosítottuk, hogy a sötétség rabjai feljajdulnának e nap mindenható sugáraitól: mostantól fogva történetünk megszünt egy földrészé vagy birodalomé lenni. S e történet palotája fölépítéséhez a mi elhúnyt társunk is segíté hordani a köveket: emlékezete nemzetünk nevével együtt élni fog.

Digitized by Google

V.

SZTROKAY ANTAL.

Nemes-Csói Sztrokay Antal szül. 1780. dec. 20. Vasnak Salfa nevű helységében, hol atyja mint közbirtokos élt. Az elemiekbe Meszlényben avattatva, tizenkét éves korában a soproni lyceumban folytatta tanulmányait, s már itt kedvelte meg a magyar irodalmat, sőt mint tagja az ottani magyar társaságnak, abban gyakorlotta is magát. Statius levén kedvenc irója, azt egyszersmind példányná választotta eposi munkáiban, melyek azonban világot soha nem láttak. 1803-ban Sopronból eljövén, gr. Festetics György mellé került írnoknak, s ez időben a Georgikon nagylelkű alapítója meghagyásából Hohberg Georgikáit fordította, s többféle alkalommal magyar és deák költeményeket készített. Év múlva Pestre jött fel a törvények tanu'ása végett, mik mellett Révai Miklós kedveltebb tanítványai közé tartozott. 1804-ben ügyészszé levén, e pályát Kőszegen kezdte, hol Chernel Dávid udvari és Somsich Lázár kir. tanácsosokkal megismerkedvén, e mívelt s a költészetet kedvvel üző férfiak béhatása alatt maga is folytatgatta mellék óráiban ebbeli dolgozásait. 1807-ben a bajai urodalom rendes ügyésze lett, de ismeretségei ter-

*) Olv. az akademiában jul. 22. 1850.

Digitized by Google

jeszkedésével onnan már 1810-ben Pestre telepedett által, hol a nevezett pályán élte végeig járdalva, ügyes, lelkismeretes, igazságos és szilárd becsületességü ember hírében húnyt el e hónap 9-dikén. Költői dolgozatai közöl Lucanus Pharsaliájának fordítása érdemel megemlíttetni, melyből eddig öt ének látott napvilágot, s mely csak azt sajnáltatja, hogy fáradozása tárgyát szerencsésben nem választotta. Lucanus és Statius! két képviselője a sülyedő költői kornak; s új példa arra, mely sajnos hézagokat hágy ifjaink mívelésében az aesthetikának és philologiának úgy sovány, mint lelketlen tanítása. Hogy ezt megelőzőleg az epigrammot nem szerencse nélkül mívelte, Vitkovics leveleiből tudjuk, sőt épen ezek hatottak magára Vitkovicsra nem kis mértékben gerjesztőleg. Akademiánk „Zsidó jog" cimü munkája tekintetéből a törvénytudományi osztályban rendes taggá választotta, mely szakban ö buzgón és szorgalmasan müködött mind halálaig. Mint Perger utódja ennek rendestagi székében bevégezte az ez által szerkeszteni kezdett Törvénytudományi Müszótárt. Értekezései, melyek nagyobb részt a törvénytörténet köréhez tartoznak, ez irányban terjedelmes ismereteket tanusítanak, s részint Évkönyveink, részint Értesitőnkben láttak vagy látnak még világot.

Sztrokayban buzgó s minden körülmények közt hü honfit és magyart, ügyészt, ki soha igazságtalan ügyet nem védett, és szorgalmas irót vesztett a haza, ki, ha magán viszonyai engedik, mélyebb nyomot volt hagyandó az irodalomban, mint bokros elfoglaltatásai között lehetett.

Digitized by Google

VI.

DOHOVICS VAZUL.

Tisztelt Akademia! Dohovics Vazul néhai társunk megérdemli, hogy nevét kegyelettel említsük halottaink között. Ő azon nép fia, mely nemzetünkkel közel ezer év előtt együtt hódított magának hazát a Karpatokon innen, s bár eredet, nyelv és vallásban tőle különböző, leghívebb társunk volt jó és rosz napjainkban, míg szíve saját ösztönét, kényszer és csábtól menten, követheté. Dohovics is orosz volt a magán élet és egyháza körében; de magyar mint e honnak fia, mint tudós, és mint iró. A mit élte folyásáról mondhatok, a következőkből áll: kevésből, ha változatosságban keressük érdekét, sokból ha munkásságban.

Dohovics Ötvösfalván született Marmarosban, Huszt mellett, martius első napjaiban, 1783, hol szüléi mint becsületes földmívelők laktak. Oroszúl olvasni írni otthon tanulván meg, már tizenhárom éves volt, mikor Huszton magyar osztályt kezde járni; innen a szigeti középtanodába küldetett, melynek elvégzése után a bölcsészeti folyamot Váradon, a hittudományit Nagyszombatban és Ungvárt fejezvén be, 1811-ben áldorrá szenteltetett, s Dolhán kezdette meg lelkipásztori hivatalát, melyhez már három évvel utóbb az alesperesti hivatal járúlt. Onnan 1814-ben

*) Olv. az akademiában sept. 14. 1850.

Digitized by Google

Lucskára, 1828-ban Munkácsra, végre Husztra tétetett által, hol múlt évi december 13-kán, egyheti betegeskedés után, a sárgakór vetett véget munkás életének, élte hatvannyolcadik évében.

Egyházi hivatását oly buzgósággal és magaodaadással töltötte be Dohovics, hogy idejének csak kisebb részét fordíthatta más iránybani önmívelésére és szellemi munkásságra. Első dolgozatai, mint az elevenebb elméké rendszerint, költőiek voltak, magyar, deák, orosz nyelven; de a Camoenák a philosophia komoly istennője elől csakhamar kényszerültek hátrálni. A tanodai előadások gerjesztek fel ez irányát, de őt ki nem elegíthették; az új kor nagy bölcsészeihez közvetlen akart vala folyamodni, de itt a német nyelv nem tudása szolgált akadályaul. Fáradhatatlan volt tehát e hiány pótlásában, és nem sokára Kant, majd Fichte és Schelling levének bálványai — mint maga fejezi magát ki önéletrajzában: de vég megnyugvást azokban sem talált. Dohovics önálló gondolkodó volt, és éveken keresztül építgete egy új rendszer alkotmányán, melynek az emberi ész természete felőli vizsgálódást veté alapúl — de bé azt, fájdalom! nem végezhette. Említém hivatalát, mely mennyire foglalta el őt, bizonyítják hívei, bizonyítja a tanügy, melyre befolyt, a három egyház s a lelkészi épületek és kertek, melyeknek nagy részt ő volt teremtőjök; bizonyítják számos kötetekre terjedő, bár nyomatlan, szentbeszédei; említenem kell a családatyát is, ki gyermekei fölnevelésének szentelte nagy részét szabad óráinak. Ezekhez járúlt azon szellemi elszigeteltség, külső fölgerjesztetés eszmesurlódás és eszmecsere hiánya, mely nélkül oly nehéz a tudományban újat és nagyot alkotni. Ekkép befejezetlen maradt a nehéz, a mély, a terjedelmes munka, melynek eredménye egy saját rendszer leendett. Philosophiai kéziratai, részint stúdiumok, részint elédolgozatok, közel harminc számmal, bizonyítják mily

Digitized by Google

készülettel járúlt ő választott szentélyéhez. De ott vannak deák munkái : Investigatio in naturam animae rationalis, két kötetben ; De homine qua ente rationali, két kötetben ; ott észjoga, ott terjedelmes lélektani és somatologiai stúdiumai : de a célba vett alkotmány nem létesült. A mit tőle nyomtatásban és magyar nyelven olvasunk : „a világ alkotmányáról egy lépéssel feljebb mint Descartes és Newton"; „Az egész látható világ rende" stb, csak egyes kövecskéi rendszerének. Mind ezek, mind természettani értekezései a Felső-Magyarországi Minervában és a Tud. Gyűjteményben az önálló gondolkodóról tesznek tanuságot. Mellőzöm néprajzi, gazdászati, szépészeti, részben kinyomúlt, munkáit; és csak philosophiai műszótárunkhoz ismételve nyújtott bő adalékjait, úgy a nagy szótárunk részére készült orosz és magyar közös szók gyűjteményét említem fel, melyekkel mint tagja e nemzeti akademiának segíté ezt hazafiúi készséggel. És ezek emlegetése után szálljon ügyfeli áldásunk a sokat tett és fáradott férfiú nevére ; s a magyarok istene adjon neki, ha még lehet, követöket azon pályán, melyen e becsületes orosz magyar negyven éven át buzgón járdalt!

Digitized by Google

VII.

HORVÁTH JÓZSEF.

Halottaink közől Horváth József természettudományosztályi rendes tag emlékezetét ujítom meg ma, tisztelt Társaság, ki reményteljes fia halálán való fájdalmában még a múlt évben elhúnyt.

A boldogúlt 1794-ben február 1. született Vas vármegye Lukácsháza nevü, Kőszeghez egy órányira eső helységében, hol atyja molnárságot üzött. Gyermeksége éveit nagyobb részt Nagy-Csömötében töltötte, hol atyjának egy nemesi telke feküdt, ki, Horváthunk tiz éves korában meghalván, ennek nevelését azontúl anyja intézte. Iskolázni már öt éves korában Nagy-Pösen kezdett, tizedik évében Kőszegre küldetett az elemi és közép tanodákra, hol Faludi Ferenc munkái vonzák elsők és igen korán a magyar irodalomhoz. Petheő Benedek mivelt lelkü oktatójának ajánlására Bolla Márton kegyesrendi főnök által 1811-ben e szerzetbe felvétetvén, Kecskeméten állotta ki a szokott két próbaévet, hol segédtanitóul is alkalmaztatott, s a kiszabott tanulmányokon kivül szorgalmasan foglalkodott a római remekirókkal s az ott kezéhez került magyar szerzőkkel, u. m. Révai, Baróti-Szabó, Dugonics és többekkel. Ekép a nappali órákat éjjeliekkel is

*) Olv. az akademiában april 26. 1851.

Digitized by Google

megtoldván, a latin verselés mellett a magyart is nemcsak maga üzte, eleinte a régibb rímes, utóbb a mértékes formákban, s társaival verses levelezést folytatva; hanem ezeket is hévvel buzdítgatta a magyar irodalom szeretetére és gyakorlására. Nyomos szorgalmának tanúi a kéziratai közt fenmaradt számos kivonatok, egy latinból fordított mythologiai-historiai szótár-töredéke (A-M-ig), s a ritkább magyar szók gyűjteménye. A görög és német nyelveknek is jutott ez időszakban tanuló vágyának egy része. 1813. év őszén a tatai gymnásiumba tétetvén által, itt a második nyelvtani osztályt látta el, s ez időben Ovíd és Horác, a magyar remek-irók közől pedig Báróczi, Dayka, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Kazinczy stb szenvedelmes olvasgatása mellett a francia és olasz nyelvet is üzte. Már most a világba vágyó ifjút az őt atyailag szerető Bolla édesgető szavai a klastrom falai közt többé nem tarthaták, ő az 1814-ki tanév végén a kimívelődésére sikeresen munkált szerzetből kilépett, és Szombathelyt megkezdte a bölcsészeti folyamot Bitnicz, Németh János és Horváth F. tanárok alatt; a második évet pedig Pesten végezte, hol üres idejét a nyilvános könyvtárakban és otthon olvasással s némely szépirodalmi munkák fordításával töltötte. Az e nemű dolgozgatást mint orvosnövendék is folytatta, sőt versei gyűjteményét 1819-ben censura alá is bocsátotta, mely azonban költséghiány miatt világot nem láthatott. Ugyan ezen évben nyerte meg a bölcsészeti tudorkoszorút is. Csak most kezdé kenyértudománya a lelkét kimívelt s eddig be is töltött szépirodalmi olvasást és irogatást háttérbe szorítani, s már mint orvostanuló — hozzá levén a folytonos dolgozáshoz szokva — fordította le a nagy Frank Péter népszerű könyvecskéjét az egészséges gyermeknevelésről, úgy Beckerét a nátha és köhögésről, melyek szinte kéziratban maradtak. 1821-ben, egy őt a sír széleig juttatott idegláz dacára, a tanév végén az első,

Digitized by Google

két hóval utóbb a második szigorlaton kitünő eredménynyel átesvén, 1822. martiusán orvostudornak nyilváníttatott, mely alkalommal a füllobról s annak némely következéseiről értekezett latínul. Gyógygyakorlatát Pesten kezdte, de nem sokára megházasodván, Kőszegen települt le, honnan, nyolcvanöt éves anyjának meghalálozása s atyai vagyonkájának eladása után 1823. elején ismét Pestre tért. Itt gyógygyakorlata mellett újra folytatta irói mellék-működését, s Goelisnek a testi gyermeknevelésről írt jeles munkáján kivül, miután az akkor nevéről is még alig ismeretes hasonszenvi rendszert nagy hévvel tanulmányozta, Hahnemann Organonát fordította le, melyet utóbb Bugát a maga kiadásában használt is. Év múlva Bakabánya tiszti orvosává levén, a magyar irodalmi középpontot örökre elhagyta, s majd 1825-ben Hontnak tiszteleti, 1829-ben rendes főorvosaként terjedelmesb hatáskört nyert ugyan: irói szorgalmával azonban ott és akkor sem hagyott fel, sőt számos népszerű orvosi munkákat fordítgatott, melyek közől 1829. és 1830-ban Frank Lajos orvosi Házibarátja kétszer egymás után jelent meg, kétszer Becker Tanácsadója az elhálás körül, továbbá Wendt munkája a bujasenyvről, Richter Fridriké az aranyérről; utóbb t. i. 1834-ben Floyeré a hideg víz munkálatairól s némely apróbb cikkelyek az Orvosi Tár és Pesti Társalkodóban német orvosi és természettudományi lapokból. Számos ily dolgozata kéziratban maradt; valamint id. Plinius természettudományi encyclopaediája, melyen mind halálig dolgozván, abban a huszadik könyvig haladt. Az akademia igazgatósága őt legott az intézet megalakíttatásakor a természettudományi osztályban vidéki első rendes taggá nevezte, mely minőségben az orvosi műszók magyarázása s tájszók beküldése által munkált közre. Ha ezekhez azt adjuk, hogy Horváth mint hivatalnok is munkás és buzgó férfiú, mint hazafi mindenkor hű volt, mint em-

Digitized by Google

ber végre közönségesen becsültetett: életrajzának rövid vázlatát kiegészítettük.

E vázlat, mint láttuk, egy szorgalmas irodalmi közmunkást állít elő; s mai nap, miután az akademia, élete harmadik tizedébe lépett, s ez idő alatt tudományos irodalmunk nem csak kül-, de belterüleg is örvendetesen előhaladt, miután nem csak fordítások töltik be lajstromainkat, hanem eredeti dolgozatok is kezdik tudományosságunkat gazdagítani: elutasíthatlanúl fölmerül a hallgatóban azon kérdés: mikép érdemelhette ki Horváth, merő áttételek, s nem is a tudomány előmenetelére ható rendszeres alapmunkák, hanem nagyobb részt oly tudományról írt vásári népszerű iratok áttételei által, mely tudományt népszerüsíteni nem is kell, miután azt tudományos jellemének megsemmisitése nélkül nem is lehet? — ezen önkénytelenül fölmerülő kérdést épen Horváth József emlékezete érdekében kell, még saját körünkben is, mely első alkotó részeinek csak néhányából áll már, megvilágosítanom.

Akademiánk alaprajzában a természeti tudományoknak is jutott osztály: helyesen és mellőzhetlenül; az igazgatóság azt mindjárt az első megalkotás alkalmával be is töltötte: ismét helyesen, mert mindent, mit elő akarunk mozdítani, egyszer, és pedig mielőbb, meg is kell kezdeni. Milyen volt már 1830-ban a természeti tudományok állapotja hazánkban, s különösen irodalmunkban? Az egy természetrajz mutatott fel egy pár búvárt, s ezek is idegen nyelven írtak; a természet- és vegytan, a bonc- és élettudomány egészen parlag, a gazdasági és orvosi tudományok minden kitünőségek nélkül. Hol kelle tehát e tudományok mívelését kezdeni? Meghonosítással: erre következhetnek csak eredeti irók, a tudományt gazdagíthatók, előbbre vihetők; a meghonosításra pedig oly készületű irók kellettek, kik a tárgyat értették s a nyelvvel bánni tudtak: más

Digitized by Google

kellék nem volt 1830-ban, nem más szükség, s az irói kar más férfiakat nem is igen bírt : kivált vidéken. Igy történt, s történt igen természetesen, hogy Horváth József orvosirodalmi munkássága tekintetéből 1830-ban a combinátióból ki nem maradhatott : tárgy-avatottsága, nyelvészi és stilistai akkor nem közönséges ügyessége arra teljesen képesítették. Ennyit azon testület igazolására a mai szempontból itélők irányában, mely bennünket, kikből ez intézet eredetileg megalkottatott, abba meghitt; s hiszem, hogy ha az elhúnytnak a szerencse kedvez, miszerint Pliniusát közre bocsáthassa, igazolni fogta volna magát is, ki az akademiai működésekben oly kevés részt vehetett.

S épen Horváth József igazolására, tisztelt társaság, rekesztem be e mai emlékezetet azon indítványnyal : tétetnék lépés a plíniusi fordításnak az akademiánál letevésére, hogy az mind ez intézet, mind maholnap a figyelmes közönség ismeretébe juthasson; hogy az könyvtárunkban közhasználat alá bocsáttathassék, sőt idővel talán kiegészíttetve közzé is tétethessék : csak így lehet Horváth József emlékezetét illőkép megülleni.

Digitized by Google

VIII.

DÖBRENTEI GÁBOR.

Tekintetes Akademia! Hogy intézetünk egyik legérdemesebb tagja s hivatalban elődöm felett oly későn emelek gyászszót: nem hidegség vagy gondatlanság okozta, hanem enmagamnak akkor, mikor Önök neki a vég tisztességet adák meg, súlyos betegsége, s azóta is többször visszatérő erőtlenségem. Különben, ha valaha, siettem volna szót adni azon fájdalmas meglepetésnek, melyet Önök éreztek kétség kivül, midőn a teljes erejű s teljes munkásságú öreg hirtelen kimúlásának híre megzendült; siettem volna annál inkább, mert nem illett lassunak lennem annak megtisztelésében, kit — bár vele egykor a külön vélemény padain szemközt ülék — hazafiságban és buzgalomban például tekinteni soha nem pirúltam. Teljesítem tehát, mit akkor, midőn a fájdalom még új volt, könnyebben és több sikerrel teszek vala: teljesítem most, mikor a szomorú élet ezer változatú sérvei közt hamar eltompuló érzés nem támogatja szavaim hiányait; és most sem hozzá méltó beszéddel, mert Döbrentei élete abban a min törekedett s a mit hatott, a mit átélt s a mit tett, oly változatos és gazdag, hogy egy teljes kép kifestésére időt

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában május 26. 1851.

Digitized by Google

és csendet kell bevárnom, mely mindkettőnek jelenleg hiával vagyok. E szerint csak néhány körvonalt rajzolhatok róla sebtiben, és ezek is leginkább csak az akademikusra szorítkozhatnak. Az egész ember, összeköttetésben és kölcsönhatásban korával, kell hogy azon időre maradjon, midőn hivatalbeli jogom és kötelességemnél fogva a nagy közönség előtt én mondandom el, ha isten éltet, az emlékszózatot.

Döbrentei Gábor, úgy látszik, arra volt előleg rendeltetve már, hogy társas uton fejtse ki azon hatást, mely neki történetünkben helyet vív ki : egész élete bizonysága ennek. 1785-ben *) születve, 18 éves volt, midőn a soproni magyar társaság, mely helyisége s gyengesége dacára messze kiható befolyással volt újabb irodalmunk reggelén, már az ő kezeire bizta társas ügyei vezetését, s az ő kezeiből, mint azon egylet titoknokáéból vettük azon egy önálló emlékjelét az intézetnek, t. i. munkálatai első kötetét, mely az ő távoztával utolsó is volt. Midőn pár évvel utóbb a wittembergi és lipcsei egyetemeken tanodai kiképeztetését bevégzé : ő nem vonúlt el, mint magyar ifjaink legtöbbjei, szerény szobájába a világ elől, hanem élt az alkalommal foroghatni tudós tanárai tudományos estvélyeiben, s ott mind saját művelődésének szerze új oldalakat, mind a nemzeti becsület képviseletét vállalván el, gyakran a hazára tudta terelni a figyelmet, s jó emlékezeteket hagyni hátra a hazáról és ennek nemzetéről. E kicsinységnek látszó dolgot, e vékony szálakat nem kell kevésbe venni : némelyik közölök elszakad, más tovább fonódik, s időket köt össze. Midőn Kazinczy Ferenc által egy erdélyi főnemes házhoz ajánltatván, melyben jövőjének gyökerei fogamzottak meg, Erdélyben meghonosúlt, ismét társas előnyei tevék szellemi- és anyagilag lehetővé az „Erdélyi

*) A halottjelentés szerint. Ő 1786-ot monda. Későbbi jegyzés.

Digitized by Google

Muzeumot"; ezek által lett ő közletője azon szinte Erdélyben éledezett társas mozgalmaknak, mik 1819-ben az egykori nyelvmívelő társaságot felélesztették — rövid létre ugyan, de minek okai nem az összeállottak voltak; s nem nehéz előre számba venni azon állandó hatást, melyet Erdélyben megalapít, ha azon társaság, melynek ő keletkeztében is lelke volt, még bölcsőjében nem enyészik el. Egész iránya azon időben aesthetikai volt, s mi kellett akkor inkább e kis haza irodalmának mint ez s egy terjedtebb kitekintés a világirodalomba, melyet ő ott nyitni kezdett. Elmúlván e kilátások, honába tért, s itt is társas tulajdonaival támogatta a szintoly nagy mint szerencsétlen gróf Széchenyi Istvánt, hazánkban az egyleti szellem leghathatósb ébresztőjét, akademia, casino, állattenyésztő társaság stb körül. Ezen és más egyesületekben ő is segítette a még csak igen szerényen fellépő nemzeti nyelvet becsre és elfogadtatásra: végre számos, a nemzeti míveltséggel összefüggő vállalatok lelkes mozgatója: s köz és magános társasági körökben mind halálaig a nemzetiség buzgó és szerencsés elölküzdője volt.

Hogy ily tulajdonai mellett a sötét, türelmetlen, erőszakos és darabos Horvát István helyett az akademia igazgatóinak bizodalma Döbrenteiben állapodott meg, hogy titoknokúl ő nézetett ki, s az akademiában, melynek tagjai mindenikével barátságban vagy összeköttetésben állt, a többség őt választotta ügyei kezelésére: természetes és mintegy belső szükség volt. Mennyire bírta egy oly különböző, s akkor még sokfelé húzó elemekből összeállt társaság egyeseinek teljes megnyugvását kinyerni, arra kinekkinek belső szózata felelhet: de hogy előtte semmi sem volt drágább ez intézetnél, hogy buzgóság és munkásságban senki által magát felülhaladtatni nem engedte: annak is be kell vallania, ki szorosabb köréhez nem tartozott. Négy évig viselte volt e tisztet, midőn polgári állásában,

Digitized by Google

melyet, mint másod tartományi albiztos foglalt el, egy fokkal felebb emeltetvén, a két hivatal összeférhetlensége mondatott ki felsőbb helyen; ez lemondását, s a következett évben tettleges lelépését vonta maga után. Időközben a magyar nyelv régi emlékei gyüjtése és kiadásának általa mozgatott ügye reá bizatván, munkássága új phásisba lépett, s ez a második az, mely tizenhat éven által minden idejét, egész buzgóságát és figyelmét elfoglalta; ez az, melyen ő maradandó érdemeket gyüjtött magának az irodalom körül.

Mert hol állott, Tekintetes Társaság, nyelvünk régi története, midőn Döbrentei e mezőre lépett? A mit Pray tett és Révai emlékeink kiadásában és ismertetésében, az volt minden. Egy-két emlék s néhány adat! Révai nagy fölfedezései nyelvünk alkotmánya körül ott állottak Révai hitelére alapítva: a közönség még csak azon pár kártyába sem tekinthetett, melyekkel ő játszott. A nyelv divatának kiterjedése, mezői, életbeli milyensége, ismeretlen föld valának, eltemetve a levél- és könyvtárak porába, nem tudva vagy szándékosan elrejtve: csak néhány régi levél itt-ott kiadva, elszórtan, belső összefüggés nélkül: egyes jelei és mutatványai egy ismeretlen világnak. Döbrentei e világ földeritését élte feladásává tette. Összeírta, minek létezte tudatott, levelezést indított meg szerte a két hazában mindenfelé, figyelmeztette, kérte barátait, ismerőit, lennének gonddal minden árva magyar sorra a régibb időkből, kivitte a másoltatások határozatait nem minden küzdések nélkül, s maga megkezdte az akademiának nem mindig elégséges segedelmeivel beutazását a két hazának régi magyar iratok keresése végett. Több mint hatvan levéltár lön ekkép kikutatva általa, káptalani, conventi, megyei, városi, nemességi; általános figyelem gerjesztve az ügy iránt, adatai gyüjtve a nyelv köz és magánjogi divatának, eredetiben összehordva vagy másolva számos irományok,

Digitized by Google

melyek ötven nyalábnál többre szaporodván, egy tekintélyes magyar Leveles Tárt alkotnak; míg másfelül közel harminc magyar codex másolata, sőt néhány eredeti is, könyvtárunkban felállítva áll: megbecsűlhetetlen kincsei régi irodalmunknak, és szóló tanúi azon kor szellemi mozgalmainak, melyről Európa azt hitte, hogy abban a magyar nyelv még nem íratott, s melyet magunk is egykor csak sejtelmekkel népesítettünk meg.

S e kincsek már is nem csak a mieink többé. Megindúlt társunk gondjai alatt a Régi Magyar Nyelvemlékek kiadása, és nyolc év alatt négy tetemes kötetre szaporodván, vettük abban a régi biblia-fordításnak a bécsi és müncheni codexekben fenmaradt töredékeit, vettük a Czechs a Guary-codexeket, vettük a Leveles Tár két részét közel 400 darabbal, nyomtatva áll, bár kiadatlanúl a Winkler-codex, és nyomtatásra készen a Leveles Tár harmadik része, szinte több száz darabbal. Mindezekhez járúlnak magának s általa felkért barátainak az adottak körüli terjedelmes fürkészeteik, régi nyelvtani előmunkálataik, glossáriumaik; mik által, világosság, váratlan, nem sejtett világosság, dereng középkorunk nem ismert irodalma s nyelvünknek félre ismert egykori életjelentősége körül. Meggyőződünk e munkálkodások gyümölcseiből, hogy a hitujítást megelőzött öt században elég gazdag klastromi irodalmunk volt, melynek, ha ily kevés maradványai élték is csak túl az enyészetet; a tatárjárást s a kúnvilágot, a huszíta viharokat és pórháborút, a pusztító török időt s nem kevesbbé könyvpusztító vallási apróharcot, végre a lelketlenség és tudatlanság önkénytelen dúlásait s a klastrom irtás korát: ha mondom ily kevés maradvány élte is csak túl a sok alakú enyészetet: ezek magok tagadhatlan jeleit viselik magukon egy ilyekben gazdag előkornak: annyi fejlettség, szabályosság, megállapodás, sőt már modor is mutatkozik a nyelvbeli előadáson, mely utóbbi, mindenkor

Digitized by Google

a sűrű alkalmazás eredménye. Meggyőződünk továbbá e munkálkodások gyümölcseiből, hogy a polgári társaság minden rétegein, az állodalmi és közigazgatási élet minden ágaiban, a haza minden vidékein, melyeken utóbb, különösen a szatmári béke után oly sebességgel hatalmazott el az idegen elem, ez időpont előtt magyarabb világ volt, mint eleddig sejteni mertük. Egy új forrása fakad itt a hazai történetnek; a népi és házi élet, az erkölcsök és miveltség története e magyar diplomatáriumból kezdett már s fog még ezentúl is sokat meríteni, miről csak nem is álmodtunk.

És, tisztelt Akademia! ezen régi életünk fájáról szakasztott zöld levelekből kerül ki azon koszorú, mely elhúnyt társunk homlokán el nem hervad, míg a magyar hevülni fog múltja és nemzetisége mellett!

Engedjék meg Önök, hogy a tények ez egyszerű elsorolása után néhány szavát hangoztassam a hálának, melylyel különösen magamat is, épen ezen fáradozásai által, iránta lekötelezettnek vallom. Szorgalommal használtam én is az általa kiadottakat, de régi irodalmunk úgy tünt föl előttem sokáig, mint egy árnyékos tömkeleg, melyben ariadnei fonal nélkül tájékozatlanúl bolygunk. Ekkor történt, hogy Döbrentei, gyűjteséit az akademiai kézirattárba letette. Hozzá láttam a gazdag anyag felismeréséhez, hasonlitgatásra nyilt mező, s ekkor éreztem lelkes gondoskodását egész becsében: mert elvonhatók voltak e sokról a nyelv fejlődési menetelének külön időszakai s időszakainak külön jellemei, lehetőnek láttam, a codexek keveset jelentő külső ismérvei mellőzésével, korok szerint rangozni irodalmi termékeinket a nyelv belső minemüsége szerint: s lehetőnek, miután nyelvünknek bizonyos időszakokbani állását ismerők, a visszafelé okoskodást, úgy hogy e mód szerint elég biztosan lehet — meg vagyok felőle győződve — régi bibliánkat Robert-Károly, a halotti

Digitized by Google

beszédet szent István korába helyezni; míg másfelül épen ez emlékek nyelvi jelleme azt is mutatja, hogy azok amaz időknek nem egyetlen szüleményei voltak, hanem csodásan fentartott maradvány kövecskéi a nemzeti élet ezen nyilatkozásai elpusztúlt nagy palotájának. Valamint a régi irodalom behatóbb ismerete, úgy régi nyelvünk ily történeti kifejtése Döbrentei ügyekezetei nélkül még most lehetetlen volt; s valamint én neki, az élőnek, elmondtam érte biztos együttlétben köszönetemet, úgy halála után azt nyilván elmondanom szent kötelességnek tartom.

Én őt martius 20. láttam utolszor magamnál; ekkor is segédeszközök után járt: utolsó levele martius 23-káról, szinte azon ügyben. 28-kán nem volt többé. Könyvei, kéziratai, folytonos fürkészet és szenvedelmes munka közt érte utól a váratlan halál. Mint a had fiát a harcmezőn. De hadd érezze szelleme, hogy barátai és társai szinte úgy nem feledkeznek meg róla, mint ő utolsó percéig nem kötelességeiről; s e végre hadd indítványozzam részére a legnagyobb kitüntetést, melyet az akademia holt tagjainak adhat: függjön képe e teremben azon jeleseink sorában, kiket e testület büszkeséggel nevezett a magáéinak!

Digitized by Google

IX.

STÁHLY IGNÁC.

Halottaink sorában az osztály egy oly férfiának tartozom még visszaemlékezéssel, tisztelt Társaság, ki oly időpontban halálozván meg, midőn a legkitünőbb egyeniség neve s híre az országos események nagyszerű zajában észrevétlenül elhangzott: 1849. aprilis 28-kán t. i., a köz feledék zsákmánya lett; holott volt idő, még pedig elég húzamos, hogy neve, az egész hazában ismeretes, a két fővárosban a köz tisztelet s a köz figyelem tárgya, s nem érdem nélkül, ha azon sok jótéteményt vetjük mérlegbe, melyet a szenvedő emberiség tőle vett. Stáhly Ignácot, ezen akademiának is tiszteleti tagját, emlegetem.

Született Stáhly Ignác Pesten, 1784. julius 31. Atyja György a magyar egyetemnél sebészettanár volt. A korán már kitünő elmetehetségeket bizonyító gyermek elvégezvén szülötte-városában a bölcsészeti tanfolyamot, 16 éves korában ennek tudorává avattatott. Az atyai példa a gyógytudományok felé vonzotta, melyeket szinte itt hallgatván, 1803. szemészmester, 1804. sebésztudor, kevéssel utóbb szülészmester lett; a következő évben már tanszékre lépett, s két évig helyettesleg, 1809. óta pedig mint rendestanár tanította a bonctant, deákúl, magyarúl és né-

*) Olv. az akademia természettud. osztályában, jun. 14. 1851.

Digitized by Google

metül, saját érdeket s vonzó erőt tudva a különben száraz tannak adni valóban lángelmü előadása által, s midőn e mellett egykorúlag először ugyan a gyakorlati sebészetet három, s utána a szülészetet ismét három évig tanítaná, s mind ezekben a beható felfogás, éles észlelet s műtéteiben felette kényes és ügyes kezelés tanuságait adá : a főváros őt mint ritka kedvességü és sikerü tanárt, szerencsés orvost, s e mellett mint a széptársaságok kedvencét immár nevezetességei közé számította. Nagy tulajdonságai, melyeket mint gyakorló orvos s a salonok embere fejtett ki, oly fényesen jutalmaztattak meg az őt majdnem imádó közönség által, hogy Stáhly kétség kivül az orvosi Krösusok sorába léphetett volna, ha még nagyobb könnyüséggel nem bír a szerencse ily adományainak elköltésében. E szenvedélyhez más hasonlók is járúlván, melyek nem kisebb erővel rántották örvénybe, 1819-ben hivatalától felfüggesztve s egy pirító pörbe bonyolítva találjuk, melyből végre három év múlva szerencsésen kifejtekezvén, nem csak tanszékét foglalta el hallgatóinak tomboló örömjeleitől üdvözölve — kik közt akkor magam is voltam — de egyszersmind erkölcsi életének is egy új szakába lépett. Ezóta egykori zajos élvezeteit csendes házi körrel váltván fel, azon illemmel, díszszel, sőt méltósággal vette körül állását, melyet csak a tisztaság ruházhat még a lángelmüségre is. Az ő neve nem volt többé minden köz és zajos gyönyörök s bármi érdekes eltántorodásokéval összefonva : a tanoda, melyben őt lelkesedve szerető tanítványok vették körül, a betegágy, melynél mindig mentő angyalúl üdvözöltetett, s a házánál szokásos beteg-elfogadások voltak azoninnen érintkező pontjai a közönséggel. Az áldott emlékezetü Eckstein Ferenc nyugalomra lépte után a gyakorló-sebészi tanszékre menvén át, ezen új körben is új koszorúkat aratott. 1830-ban mint a kir. egyetem kormányzója ez országos főtanoda félszázadi örömünnepét

Digitized by Google

méltó fénynyel üllötte meg, nem minden áldozatok nélkül. Az ifju Stáhly ekkor már végkép el volt feledtetve a férfi Stáhly által, s ha a következett évi julius 17-ikén a fellázadt sokaság őt kérte áldozatúl, az csak azon ferde rendszabályok eredménye volt, melyek a choleravész ellen célszerűtlenül ugyan, de sem egyedül általa nem javasoltattak, sem sehol az új veszedelem ellen szerencsésben nem intéztettek. A tekintet és becslés, melyben ekkor állott, már általános volt. 1834-ben királyi tanácsos, 1840-ben országos főorvos és helytartótanácsos, majd az orvosi tanulmányok igazgatója s a nádori udvarban kedvelt orvos és látogató lett. Munkás élete, melyet különösen mint a helytartóság tagjaét a legnagyobb szorgalom és pontosság bélyegzett, s melynek minden szabad órája a szenvedő emberiségé, és csak zsugorgatott percekben az övéi, nem engedett neki időt, hogy roppant tapasztalásait, melyeket hiven jegyzett, a tudomány számára feldolgozva átadja az irodalomnak; de a nemzetiség és nemzeti nyelvnek oly buzgó és erélyes előmozditója lett tág hatáskörében, sőt áldozatokkal e körön kivül is: hogy akademiánk, mely mélyen érezte, mennyit lendit e tekintélyes férfiú mindkettőn, őt 1839-ben tiszteleti tagsággal tüntette ki, mely — és erről én, ki hozzá családi viszonyoknál fogva is közel állottam, őszinte tanuságot tehetek — mely neki minden megtiszteltetéseknél kedvesb vala, sőt benne azon vágyat is költötte, azt irói munkássággal érdemelhetni meg: mit azonban nem ritkuló gyakorlati elfoglaltatása mellett annál kevésbbé teljesithetett, mert az irás oly mesterség, melynek velünk születni és növelkednie kell. Az 1848-ki változások őt osztályfőnöki ranggal először az új orvosi kormányszék fejévé, a honvédelmi bizottmány idején a hadi orvosügy főigazgatójává emelték. Midőn aztán az új év elején a magyar kormány a fővárost oda hagyta, a már törődött férfi, kinek erőit az utolsó időkben rendki-

Digitized by Google

vül feszült munkássága kimerité, visszamaradván, a kir. ideiglenes kormány által régi állásában ismét igénybe vétetett, de hanyatló élete rövid idő alatt véget ért.

Áldás Stáhly Ignác emlékezetére, mert ő is a nemzeti ügy hív barátja, s hol lehetett, buzgó előmozditója volt.

Digitized by Google

X.

SZECHY ÁGOSTON.

Széchy Ágoston Sáros-Patakon 1778. julius 5. született. Iskoláit Sátoralja-Újhelyben és Nagy Károlyban végezvén, 1796-ban a kegyes tanító rendbe lépett. A bölcsészetet Vácon, a hittudományt Nyitrán tanúlta, s miután a latin nyelvtani osztályokban Podolinban és Vácon négy, a szónoklati és költészetiekben Kalocsán és Szegeden három évig tanárkodék; 1807-ben szerzete által a német-újhelyi hadi akademiába küldetett, hol majd huszonhat évig tanitóskodott, a magyar nyelvet, s mint helyettes, külön időkben hol a vallástant, a francia nyelvet, hol a német nyelvet olaszúl adta elő, és ezek mellett a könyvtári hivatalt huszonkét évig viselte. Széchy ezen akademiának oly jeles tagja volt, s előljáróinál oly tekintetben állott, hogy véleménye a hadinövendékek nevelése körül nem egyszer kivántatott ki. Így a katonanevelés alapelveit tárgyazó,

*) Olv. az akademia philos. osztályában, mart. 22. 1852.

Digitized by Google

1817-ben írt német munkája János főherceg mint az akademia fő kormányzója által méltatással fogadtatván, annak elvei ő fensége nevében a helybeli kormányzóság által az intézet előljáróinak és tanítóinak zsinórmértékül szabattak elé. Ismét 1826-ban az akademia újra alakítása alkalmával a katonák erkölcsi és tudományos kimíveltetéséről írt tervét vette a helybeli kormányzóság fel a megujított nevelési rendszer alapjául. Végre 1831-ben történt kilépte előtt kevéssel, szinte János főherceg felszólítására, magának a főhercegnek nyújtott be e tárgy felett egy rövidebb emlékiratot, melyben hosszas tapasztalásai eredményeit állította össze, s melyből hat évvel utóbb több adatok felvétettek az ekkor behozott legújabb tanrendszerbe. Azon kitüntetésnek, melylyel ez akademiának szolgált, köszönhette, hogy bár az évenkénti szünidő csak egy hónapig tartott, a főherceg-kormányzó által még is többször nyert húzamosb engedelmet külföldi utazásokra, melyeket önkimívelésére és szakbeli tapasztalásai öregbitésére tett. Így már 1818-ban két hónapot fordított Felső-Austria s Bajorország, 1823-ban három hónapot Olaszország beutazására, mely alkalommal Velenczét, Ferrárát, Bolognát, Florencet, Rómát, Nápolyt, Salernót és Paestumot, s visszafelé Lombardiát, Krajnát és Stájerországot, 1825-ben pedig a cseh és szász földet látogatta meg.

Két legnemesb érzéke, a hallás és látás elgyengülése kényszerítette őt 1832-ben nyugalomra lépni, s hazájába térni. Itt kezdődött hazafiúi és magyar irodalmi működése, melyre hosszas tanpályája s világtapasztalása mások felett képesítették. Nem említem nyelvünk körüli dolgozatait: az anyanyelv tanitása szükségéről s leghelyesb módjáról a Tud. Gyüjteményben 1839-ben közlött értekezését, és derék Elemi magyar nyelvtanát, mely kétszer, 1840. és 1844-ben jelent meg; de kiemelem fő munkáját: A nevelés és oktatástan vázolatát, az elemi tanitók használatára,

Digitized by Google

mely szerény címe dacára irodalmunk legjobb műveinek egyike e nemben; s még is az illetők részvéthiánya miatt csak egyik kötete láthatott, 1845-ben, világot. A mi körünkben, melyben szorgalmasan szokott megjelenni, s mindennemű előadásokat figyelemmel hallgatni, ő maga két ízben a történettan életérdekű nyomossága és tanulásmódjáról értekezett. Kéziratban két terjedelmesebb munkája maradt: Nemzetgazdaságtani olvasókönyve, mely közel nyolcvan ívből áll, s melyet Smith, Say, Soden, Storch, Rau, Lotz és Riccardo után dolgozott; másika Életbölcsészete, melyben a boldog élet szabályait tapasztalati alapon kilencvenkét szakban tárgyalja. Élte utolsó hét nyolc évében mindazáltal szemei folytonos gyengülése határt szabott munkásságának, mely már csak szerzete ügyeire szorítkozott, melynek kormánytanácsosa volt, míg f. évi martius 6-d., élte hetvennegyedik évében, tüdővészből csendesen elszenderült.

Ebből áll, mit az elhúnytról, kit ez osztály 1840. óta vallott a magáénak, mondhattam. Annak, ki egykor neveléstudományi irodalmunk történetét irandja meg, leszen kegyeletes hivatása, kimutatni, mit vesztett ez benne és munkája felakadásában, mely egy tapasztalt ember, felvilágosodott lélektani fő, buzgó hazafi és nemes kebel emléke marad.

Digitized by Google

XI.

LASSÚ ISTVÁN.

Tisztelt osztály! Múlt január-hó tizenkilencedikén egy becsületes közmunkás hagyta el sorainkat, ki, bár az idő által utólérve, sőt ömaga megállapodván, el is hagyva, éltében már elfelejtve járt közöttünk: megérdemli mégis, hogy, miután koporsójára az anya föld takaró rögeit hánytuk, tettei emlékezetét még egyszer megujítván, vég Istenhozzádot mondjunk az örökké távozottnak.

Lassú István, akadémiánknak ez osztályban lev. tagja életét mondom el röviden, egyikét ugyan a legegyszerűbbek s egyformábbaknak, de díszesítettet még is a buzgó közre munkálás s a fáradhatlanság emlékezetével, míg t. i. egészsége engedé, s a sietö haladás a pályáról vissza nem utasitá.

Lassú Istvánnak Visk ada születést, Marmarosnak egyik tősgyökeres magyar városa, 1797. april 12-dikén, s adá az első oktatást is, melyet a virágzó Sziget fejezett be. A reformált ifjak szokott philosophiai, theologiai és törvénytudományi pályájok bevégeztével a huszonnégy éves ifjú férfi a magyar udvari kamaránál lelt alkalmazást mint írnoka a lajstromzó hivatalnak. A forradalom öt ugyan abban al-irattárnoknak találta.

A magyar irodalomhoz vonzó szeretete Lassút már

*) Olv. az akademia történeti osztályában, mart. 22. 1852.

Digitized by Google

1823-ban lépteté fel a Tudományos Gyűjtemény dolgozói között. Eleinte kapkodva, hol historiai, hol irodalmi dolgozatokat adott, milyek voltak : az órák feltalálása történetei, Orániai I. Vilmos élete, Hunyadi János védelme a Pannonia nevű pesti német folyóiratnak egy cikkelye ellen; továbbá a drámai költészet története, s néhány névtelen birálat, mely őt az új ízlés s az új nyelv ellenzőjeként tüntette fel. Utóbb szinte kizárólag a történet és földirat felé fordúlt, s 1827-től 1830-ig hosszasabb sorát adta az államismei, földirati és egyszersmind történeti munkáknak, milyek a statistikára való bevezetése, Europa statistikai, geogr. és historiai rajzolatával s a tudományok rövid történetével, Nagy-Britannia, Franciaország, az orosz birodalom, Porosz és Lengyelországok, a török, austriai, skandináv birodalmak, az olasz státusok s Algir leirásaival, melyek öszvesen tizenegy, részint terjedelmesb, kötetet töltöttek be, a közönség által kedvezőleg fogadtattak, sőt részben új kiadást is értek, mint Britannia, s az orosz és török birodalmak leirásai. Bár e munkák, nem levén forrásokból dolgozva, szorgalmas compilátióknál nem egyebek, s bár ugyanakkor Dóczy József, a szentgothárdi cisterciek derék tagja, szinte egy sok kötetű földirati munkát ada Európáról; még is érezhető hézagot pótoltak irodalmunkban, a mennyiben az elsorolt államok történeteire is, néha bővebben, kiterjeszkedtek, és sajnálni lehetett, hogy szerzőjök, elkedvetlenítve irótársai élesebb nyilatkozatai által, végig nem ment az Európán kivüli világrészeken, melyekről mind e napig külön és bővebb munkákat nem bírunk. Ezekkel egyidőben kisérlette meg Horátznak magyarázó jegyzetekkel kiadását, de itt az iskola emberei által, nem épen érdemetlenül, cserben hagyatva, az első kötetnél megállapodott, mely az ódák első könyvét tartalmazza. Ellenben Fejérnek akkori lelkes alispánja Szücs Lajos úr felszólítására Zschokke köz kedvességü Ahita-

Digitized by Google

tosság Óráinak nyolc kötetben eszközlötte fordítását, melyek közül kettőt, a IV. és V-diket, maga tette át, a többin javító kézzel ment keresztül. Most újra a historiához fordulván, Világtörténetet kezdett, s abból 1832-ben két kötetet ki is adott, a legrégibb időktől Augustus hatalma megállapíttatásáig haladva. A részvét elégtelensége megakasztotta a folytatást, de élénk részt vett Lassú az Esmeretek Tárában, melynek első négy kötetéhez számos, az utolsó négyhez pedig majd mind ő adta a historiai cikkeket, s az utóbbi köteteknek szerkesztését is ő vitte 1833. és 34-ben. Önálló munkálkodást 1836-ban indíta meg ismét egy genealogiai, historiai és statistikai zsebkönyvvel „Merkur" cím alatt, abban kisebb cikkek mellett Franciaország újabb történetét, pár folyamra felosztva, adandó, ha a könyvvizsgálatnál váratlan akadályokra nem talál. Hogy tehát az előfizetésre létesítendett vállalat pártolóinak némiképp eleget tegyen, Franciaország régibb történetét rögtönözte, de a hirtelen munka kemény megrovatást aratván, felhagyott ezzel is. Megkisérlé ugyan két-három évvel utóbb e kéziratát egyes cikkekben a Tud. Gyüjteményben kiadni, de alig jelent meg a francia forradalom okait vizsgáló értekezés két darabja, annak folytatása ismét betiltatott. Ez által végkép elcsüggesztve, már csak pár, részint eredeti, részint fordított erkölcsi munkácskáját vettük, mint az Újévi Gondolatokat 1839-re, és James útmutatását az idvességre, melyekkel irói pályáját be is fejezte.

Ennyiből áll, mit Lassú irodalmi buzgó törekvéseiről mondhatunk. Nála szorgalom és jóakarat nem hiányzottak, de hiányzott az eredetiség, hiányzott a történetíró felsőbb hivatása: a tényeken túl a világszellemnek az eseményekben működő hatalmát felismerni és éreztetni; s hiányzott az ízlés, mely nála zordon volt, s emelkedő míveltségünk mögött elmaradó, ez pedig magát boszulatlanúl soha sem engedi mellőztetni. De azon irók közt Lassú ne-

Digitized by Google

vét az irodalmi történet még is fel fogja említeni, kik a magok idejének, ha rövid ideig is, eleget tenni erőlködéssel igyekeztek.

Halála január 19-dikén hosszas tüdőbajból érte utól. Áldás hazafiúi lelkére, mely akkor sem szűnt meg örülni a nemzet haladásának, midőn avval versenyt futni többé nem bírt, sőt makacsságból nem is akart.

Digitized by Google

XII.

BÁRÁNY ÁGOSTON.

Oly időket élünk Tekintetes Akademia, melyekben a köz érzés, egy nagy halott feletti bánatos elfásultában, nem veszi észre azon kicsiny hézagokat, miket a természet rende sorainkban egyesek enyészete által ejt. Hazafiak tűnnek el közölünk, kik becsületesen munkálták köz kincsünket, s kiknek elhúnyta boldogabb korban fájdalommal látogat vala meg: most ők említetlenül tűnnek el, és csak akkor érezzük meg hiokat, midőn közös munkához látva, s számba véve erőinket, itt is ott is hiányban akad meg szemünk. Így, és csak így szaporodott meg halottaink sora ismét egy névvel, melyet a legbuzgóbbak s a legnemesebbek egyike viselt, kinek emlékezetét élte vázlatában ma kívánom megujítani: Debreceni Bárány Ágostonéval, ki épen három évvel ez előtt, miután hosszas és eredményes munkálkodása fészkéből, Torontálból, a népharc által kitüzetett, Makóra vette magát, s ott, 1849. april 11-kén ideglázból elhúnyt.

Ő, ki annyi hazafinak emlékezetét költötte fel s igyekezett dicsőíteni életrajzai által, megérdemli, hogy az övé mellett is részvéttel késsünk.

Barátunk egy régi, s egykor vagyonos, nemes család

*) Gyászbeszéd, olvastatott az akademiában april 3. 1852.

Digitized by Google

sarjadéka, melynek legtöbb tagja vérét ontotta a hazáért, s idővel birtokaiban megfogyatkozott; fia egy bajnok apának, Bárány Andrásnak, ki az utolsó porosz háborúban mint köz huszár kezdett szolgálni, utóbb a török háborúban II. József által a csatasíkon káplárból főhadnagygyá lett, s mint ilyen Kótim vára alatt, a foksányi, jászvásári, majd a martinestyei dúló ütközetekben Suwarow alatt magát kitüntetvén, Coburg herceg fővezér által kétszer ajánltatott keresztre; végre a francia háborúban, hol azonegy időben öt rokona szolgált, százados kapitánynyá levén, a francia földön, egy véres ütközetben bal mellén átlövetett, s bár a gyilkos ón vállapját szétzúzván, ő csak erejének teljes elfogytával hagyta el a csatázást, még is hosszas kínos orvoslás után felgyógyúlt, s nyugalmaztatván, kedélyes házi életét hetvenkét éves korában fejezte be.

Elmondtam ezeket, Tek. Társaság, mert a mi elhúnyt társunk képződésére ezen atya elhatározó befolyással volt. T. i. ő a hadi pályán második természetévé vált szigorral nevelte az érzékény fiút, ki, ha makacs indulatú, talán ellenszegűl vala; de szelíd engedékeny kedélye a katonás bánás által félénkké, tartózkodóvá, magába vonulóvá lett, s ez indulatán soha egészen győzni nem képes: bár atyja, miután fiában meggyökerezve látta, mit mindenek felett becsült, a jellemet, ennek tizenöt éves korán innen nem annyira nevelője s atyja, mint barátja és játszó társa lett.

Iskoláit Bárány Ágoston, születése helyén Miskolcon kezdé 1805., élte hetedik évében, s azokat Egerben 1817-ben fejezé be. Egy évi törvénygyakorlat után 1819. Borsodban esküdt lön, s megnyílván ismét a jókorig elzárt ügyészi vizsgáltatás, 1820-ban Pestre sietett, hol kir. táblai jegyzőnek esküdvén fel, 1821-ben ügyészszé lett. A szülei ház s egy más édes érzés ismét haza hívták, hol peres ügyeket vállalván, önálló életet kezdett, melyet, egészen nemes szíve irányát követve, a szegények és szeren-

Digitized by Google

csétlenek védésében töltött; de e mellett szabad óráit régi szerelmének, az irodalomnak, szánva. T. i. Bárány még egri iskolai pályája idején, az ottani magyar irodalom tanára Ivánszky Antal vezetése alatt, különösen a költészetet megkedvelvén, már ez időben tette első kisérleteit, mik közől egy terjedelmes regény és feles dalok említendők. Világot ezek nem láttak ugyan, de az utóbbiak közől sok, hol híven, hol változtatva még most is énekeltetik, leginkább Borsodban, s ennek szomszéd vidékein. Majd, kivált miután Kazinczy Ferencet levéllel felkereste, s általa prózai dolgozatokra buzdíttatott, az életirásban is tett kisérleteket. Irodalmunk e tisztelt mesterén kivül Virág, a két Kisfaludy és Berzsenyi lettek kézikönyvei: leginkább mégis az utóbbikba élte magát belé. Érezteti ezt több megjelent versén kivül a „Bölcső és sír" című, melyet Kisfaludy az Aurorába felvételre méltatott tiszta formája miatt, s melyet annál fogva is kiemelek itt, mert Bárány beteges világnézetének, mely nagyrészt nevelésének következése volt, eleven tanúja. Egész élete ez időben ily színt viselt. Andalgó volt; méla költemények olvasása, ily dalok éneklése, ily dallamok zenélése, egész éjjeleknek versirásban eltöltése egészítették ki ügyészi pályáját, melyen szinte oly tárgyakat vállalt csak, melyekben érzése is ré szeltetve volt. S így nem csoda, hogy szerelmi viszonyának szerencsétlen felbomlása után egy, különben meghűlésből származott lázas betegsége ideges jellemet öltött, s őt a sír széléhez közelítette. A felgyógyúlt ifju még azon évben vesztette el atyját, s ezzel, mint maga írja „örömeit és reményeit is."

Azon láncok, melyek szülötte földéhez köték vala, elszakadtak. 1825. tavaszán Torontálba költözött, hol Szent-Györgyön urodalmi ügyész unokabátyjához vonúlt, hol ennek segéde lett. Némely gyümölcsözőbb dolgozatai ott készültek. Ezek közől Bege-Szent-György leirását azért

Digitized by Google

emelem ki, mert ez helyrajzi munkái elseje volt. Itt kezdé a német nyelv tanulását is, s néhány ez időben fordított színmű és regény leginkább stílgyakorlatúl készültek. 1828. Bánlakon az urodalmi levéltár lajstromozásával foglalkodott. Gyengélkedő egészsége helyreállítása végett a mehádiai és buziási fürdőket látogatván meg, ott és akkor készültek e regényes vidékek leirásai, miket aztán a kassai Minervában vettünk. 1829. octoberben Torontál megyében tiszteleti aljegyző lett, de bár e kört egész lelki örömmel töltötte be, mint külmegyei abban elő nem mehetvén, az ügyészi hivatalba ment által. Itt több üressége lévén, összegyűjtötte s bővitette a Minervában már megjelent életrajzait, mik egy jókora kötetet tettek, de kiadót nem találhattak. A magyar nyelvnek ohajtott közönségessé tételére vezető végzések, miket megyei megbizatásra ő készített, nyomtatásban is megjelentek, és valamennyi megyékkel közöltettek. E foglalkodásai között ürült meg a megyei levéltárnoki hivatal, melyre 1831. octoberben köz felkiáltás utján el is választatott. S ennek köszönhetjük legfontosabb dolgozásait: a délkeleti megyék régi történeteit és leirásait. Ezek közöl kettő, u. m. „Keve vármegye emléke“, és „Bodrog vármegye az előkorban“ 1846-ban az akademiánál versenyzett, de siker nélkül azért, mert a jutalomtétel az újkori viszonyokat is kivánta; ellenben világot láttak: Torontál vármegye hajdana (Budán, 1845.) és Temes vármegye emléke (Nagy Becskerek, 1848.), mikben e megyék mind öszves, mind részletes történetét adja a legrégibb időktől kezdve, s forrásokból, egy részt oklevelekből, dolgozva. Életrajzai közöl a kassai Minervában Gúthi Ország Mihály nádor, herceg Eszterházy Pál nádor, Perényi Imre nádor, Pázmány Péter, Forgács Zsigmond nádor, Pálfi Miklós nádor, Ilona vak Béla kir. hitvese, Kovács Flórián szatmári püspök, Klobusiczky György monostori apát, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc, Báthori

Digitized by Google

Gábor erdélyi fejedelem, Szilágyi Mihály, Szécsi Mária, Lórántfi Zsuzsánna, Mária királyné IV. Béla hitvese, Mérey Mihály nádori helytartóé jelentek meg; némely egyebek Básthy gyüjteményében. E dolgozatok inkább népszerű, mint forrásokra alapúlt, történeti és lélektani becsü rajzok: de ő ezekkel is a nemzet önérzetét és hazafiságát kivánta költeni és ápolni, mire azok, igen is, alkalmatosak voltak. Szépirodalmi dolgozásairól, mik az almanachok s több folyóiratokban elszórvák, hallgathatok. De nem arról, hogy Bárány, szerény polgári állása dacára is nem csekély tényzője volt a magyar ügyeknek egy hajdan magyar, de török és rác pusztitások által elhanyatlott és idegen telepekkel megrakott megyében. Nem volt az a nemzeti érdek, melyet ő ott lelkesen, s nem csak, de sikeresen is, ne pártolt volna. S épen ezért egyike volt az 1848-ki fajdüh céltárgyainak; s az, ki teljes életében szíves, segedelemre kész és jótevő emberbarát volt, élte alkonyán, melyet egy nemes nő vidított fel, futni volt kénytelen, hogy gyilkosai elől meneküljön; s az, kinek neve minden jó ügyben mint részvevő és előmozditó tényzőé hangzott, elhalt a nélkül, hogy a haza tudta volna, hogy áldást mondhatott volna poraira.

Tegyük azt most mi, bár későn, hogy a hazafi érdemnek kijárjon jutalma: a jóknak méltánylása.

Digitized by Google

XIII.

ANTAL MIHÁLY.

Vannak emberek, tisztelt Társaság, kiknek élete homályban gördül le, s midőn elhúnynak, a hézag, melyet hagynak, szembe nem szökő : még is ki merné állítani, ha ismerte, hogy haszon nélkül éltek, s viszont ki tudná számokban kifejezni azon fogyatkozást, melyet kidőltök által bizonyos erkölcsi öszvegek szenvedtek?

Mert vannak lelkek, kik egy vagy más nemes ügyért leledzve, mindenütt hol szólni, felvilágosítani, kérni, buzdítani, segíteni és áldozni kell, ott vannak, szólnak, munkálkodnak, és áldoznak : de hatások, melynek öszvege sokszor meghaladja olyakét, kik önálló s közvetlenül elébozó munkálkodásuk által gerjesztének figyelmet, sőt nevöknek némi maradandóságot is vívának ki, hatások, mondom, még is elvegyül névtelenül azon eredmények egyetemében, melyeket senki nem boncol részekre : hasonlók a kötél szálaihoz, melyek csak egymással összeköttetésökben fejtik ki bámulandó erejöket.

Egy ily egyes erő volt nemzeti emeltyűink, a nemzeti irók sorában azon osztálytárs, kinek emlékezetét ma kivánom Önök előtt megujítani : Antal Mihály; kinek neve, homályban míg élt, s feledékben mióta elhalt, megér-

*) Gyászbeszéd, tartatott az akadémiában máj. 15. 1852.

Digitized by Google

demli még is, hogy ez osztályban elismeréssel neveztessék, s hogy ez akademia történetlapjain, melynek munkás tagja volt, a vég enyészettől megovassék.

A mi barátunk a maga szerénységében még csak egyszerű élte folyásának adatait sem tartotta méltóknak, hogy följegyezze; pedig ha ő mind azon egyes apró hazafiúi tetteket, melyekben éltének minden éve, hogy ne mondjam minden napja, eltölt, méltóknak tartotta volna följegyzésre: azok által a színfalak közt történtek nyílnának meg szemeink előtt, és érdekes adatokat bírnánk ujabbkori föléledésünk folyamatjához; de ez emlékszózat is tényekkel járulhatna nevének dicsőítéséhez: midőn most általányosságokkal kell beérnem, s kevés töredékkel e jóban munkás életből.

Antal Mihály Jász-Ladányon született, hol atyja községjegyző volt, 1793. körül, mint barátai emlékeznek. Ifjuságában az egyházi élethez érezvén vonzódást, az egri papnöveldében végezte a bölcsészeti tudományokat; azonban épen ez idétt, hihetőleg a természettan által, e szak iránt gerjedvén föl figyelme, 1811. körül levetvén papi öltönyét, Pestre jött, s itt az orvosi tudományokat hallgatta. Nem szerezhetvén meg azon költségeket, mik a szigorlatok letételét terhelik, utóbb a jogra ment által, s ennek bevégeztével több úri házaknál nevelőséget folytatott. Miután e pályán némi kis tartalékpénzt szerzett, 1830-ban vágyó lelke ösztönének engedve, Pesten telepedett le, s itt tudományos kimíveltetésének visszavonúlva élt. Midőn az akademia néhány tagja, kevéssel az intézet megalkotása után, addig is, míg a sok és sokféle előkészületeket feltételező nagy szótár munkába vétetheték, a másod elnök sürgető felszólítására egy a napi szükségnek lehetőleg megfelelő kézi szótár kidolgozását felvállalá: ugyan ezek Antal Mihályt, kinek az irodalmi úgy, mint a népi nyelv körüli terjedelmes ismeretei előttök ismeretesek voltak, mun-

Digitized by Google

katársul hívták fel, s a hosszas együtt-foglalkodás alatt bővebb meggyőződést szerezvén nyelvtudományi képzettségéről, őt az akademiának érdemlett megtisztelésre ajánlák, minek következtén 1833. nov. 15-kén levelező tagul meg is választatott. Kevéssel ezután a nemzeti casino könyvtárnokává levén, e hivatalában halálaig megmaradt, mely 1850. jun. 20-ikán fájdalmas mellbetegségből következett be, melyet ő ritka férfiassággal látott közeledni, s a tiszta öntudat nyugalmával üdvözlött.

Nem tehetem, hogy azon munkáról, melynek dolgozásában társunk oly lényeges részt vett, itt néhány részletes vonást ne adjak. Addigi szótárirásunk mindenkép el volt maradva nyelvünk fejlődési állapotjától. A mely gazdagodást ez Kazinczy fellépése óta vett, valamint a népnyelv sok kincse, a régi nyelv tiszteletre méltó maradványai s a tudományok újabb haladásainak szónyereményei abba még fel nem vétettek, számos szók balúl vagy hiányosan értelmeztettek, szerepeltek benne törvénytelen és csak szótárakban javaslott szók is, a nyelvtani formákban sem helyesség, sem szabatosság. Kresznerics épen akkor lépett fel időszak-alkotólag a maga szófejtő szótárával; ámbár az inkább rendezett hű tára volt az anyagnak, mint ennek feldolgozása. A Zsebszótár dolgozói belátták, hogy itt nem maradhat szó vizsgálatlanúl, akár a felvételre, akár a magyarázatra nézve. És hozzá látának a munka társas kidolgozásához, melyet egy ember gyorsabban, kevesebb időáldozattal és több könnyüséggel véghez visz vala: de a közös felelősség a legapróbb részletekig közös munkásságot igényelt. S ki magam is egyik kisebb részese voltam e munkának, mondhatom, hogy legnehéz korunk egy nemes részét, öt hosszu évünknek fele idejét, ezen, a munka nehéz voltát nem is sejdítteti, két kötet magába zárja el. Antal a tehernek nagyobb részét vitte, a mennyiben a kön nyelvkincseinek az életből összeszedése, a vég átnézés s a

Digitized by Google

nyomdai szintoly lényeges, mint súlyos, igazítás az ő vállaira nehezedett. Azon időben mindennapos tanúi voltunk lángoló szerelmének legszebb kincsünk iránt, láttuk: mint járt kelt minden üres óráiban a magyar polgárság közt, sokszor házról házra, e vagy amaz egyes szó és kifejezés helyes értelmének és alkalmazásának kifürkészése végett, mely munkássága nélkül sok gyöngy, mely e szótár által nyeretett meg irodalmunknak, eddig tán feledékbe sülyed.

Ezenkivül is ritka és ernyedetlen buzgóságát nem lehet hallgatással mellőznöm, melylyel majd minden hazai egylet és vállalat körül, mint részvényes, vagy mint választmányi tag, vagy mint hivatalnok, jutalom nélkül is, munkálkodott; de nem lehet azon hatást sem, mely az eddig említettekkel felérő, elhallgatnom, melylyel nyelvünk ismertetésére, becsültetésére, sőt terjesztésére, és irodalmunk kedveltetésére magán érintkezések, buzdítás és meggyőzés által volt.

S e szép, de rejtett, működést végintézete nemesen fejezte be. Kisded könyvtárát a jászkún kerületnek hagyá, a vagyonából bejövendő összeget pedig, mely azonban az utolsó évek alatt nagyon összeolvadt, a váci siketnémák intézetének s az akademiának szánta.

Halála olyan volt, mint élete: egy becsületes, vallásos férfiúé, s hü hazafié. Barátjai szomorú szívvel hinték néhány maroknyi hazai földet elhült tetemei fölébe: de ő megérdemelte, hogy az egész haza áldást mondjon nevére!

Digitized by Google

XIV.

HELMECZY MIHÁLY.

Mily mulékony az emberi élet, Tekintetes Társaság! E nemes létegzet, melylyel felsőbb öntudatunkban oly méltán kérkedünk az élő természet minden más lényei felett, mely az istenség sugarának, a gondolkodó és érző léleknek mindenek felett szép hajléka és műszere: mily töredékeny és enyésző! Egy kártékony lehellete a levegőnek, egy szellője az indulatnak képes feldúlni azon szép összhangzást e kényes alkotmány ezernyi szálkái között, mely máskor oly bámulandó erővel áll ellent a természet viszontagságainak, s a munkás szellem önházát lassan romboló hatalmának! Ime! még kevéssel ezelőtt köztünk járt Helmeczy Mihály a halandósággal dacolni látszó testalkotmányával; és kevés nap azon szűk házba temette, mely előtt tőle nem rég örök bucsút vettünk! Boldog ki úgy élte életét, hogy az vére utolsó löktetésével meg nem szűnik; kinek emlékezete műveiben, vagy ha ilyeket nem hagyhatott, hatásában él: az ilyen soha nem hal meg egészen; az nem úgy vonúlt el a földön mint a pusztának fövényszeme, mely volt és nincsen, mert a fergeteg elragadta a végtelen ürbe.

Mi megnyughatunk barátunk sorsán: ő működött és

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában jan. 3. 1853.

Digitized by Google

hatott, s bár hatása kortársai öszves hatásába vegyült, azon árt melylyel ő a tengert nevelte, a nemzet jobbjai hálásan ki fogják jelelni, s nevét általaladni maradékainknak. Mert az oly szorosan van a nemzeti nyelv legdicsőbb korával, a virulás, gazdagodás és csinosodásban hihetetlen eredményeket lendített korral összeszőve, hogy ennek történetét az ő emlegetése nélkül megírni nem lehet.

Fordúljunk tehát el a gyásznak házától, melybe azt raktuk le tőle, mi halandó volt; vonúltassuk el emlékezetünk előtt működését, s a mi ezzel szoros okbeli viszonyban áll, élte folyását; s míg amott elszomorodunk közös sorsunkon, mely elébb vagy később minket is ér, derúljünk fel azon, mi egyedül képes bennünket rajta felül emelni: a hazafi érdemen.

Helmeczy Mihálynak létet és nevet Király-Helmec adott, Zemplény vármegye mezővárosa, sept. 27-ikén 1788-ban, azon évben, mely nekünk fél évvel elébb a haza egy más vidékén Kisfaludy Károlyt adta, kivel őt egykor nem csak egy ügy és személyes barátság volt összefüzendő, hanem kinek pályajához az ő neve idővel szorosabban szövődött. A tanulás és önképzés vágya a vagyontalan ifjút 1804. a kegyesrend falai közé vonta, mely a szokott előkészités után 1806. Tatán az első elemi, 1807—9-ig pedig Veszprémben egymás után az első, negyedik és második deák osztályt bizta reá. 1809. végén elhagyván ez intézetet, melynek önkiképzése alapját köszönte, Pestre sietett, hol a bölcsészetet és jogtudományt hallgatván, amabban 1811-ben tudori koszorút, emebben 1817-ben, ügyvédi oklevelet nyert. A következett három évben növendékével Siskovics Józseffel együtt készült egy európai körútra, mely végre történeti, földirati, irodalmi tanulmányokon kivül a mívelt új nyelveket, névszerint az olaszt, spanyolt, franciát és angolt szorgalmasan űzte: de ez utazás az 1820-ban kitört nápolyi zavarok következtén eleinte elhaladt, utóbb vég-

Digitized by Google

kép is elmaradt, miután Pesten Melczer László hétszemélynök mellett titoknoki állást nyert, melylyel egyszersmind az ügyvédi gyakorlatot is összekapcsolta. De e mellett sem hagyott egésszen fel soha az irodalmi működéssel, melynek vázolásához sietek már, mint a mely bennünket e helyt közelebbről érdekel.

T. i. a zemplényi ifjú a kor legérdemesebb irója Kazinczy Ferenc nevének tiszteletét már hazulról hozta magával Pestre. Ennek irásai gyulasztották föl benne, mint legtöbbünkben, kik amaz időből még élünk, a magyar irodalom azon szenvedélyes szeretetét, mely kezdetben gúnynyal, de utóbb annyival szebb jutalommal, a diadal örömével fizetett; ennek irásai éreztették vele a nyelv tudományos tanulmányozása szükségét, s hogy az oly agyag, melyből míg az egyik főzőedényeket gyúr, legfelebb melegítő kemencét állit szobáinkba : más, a szobrászhoz emelkedve fel, ki abból olympusi Zeüszt és medicisi Venust alkot, az isteni szépet érzékíti meg szellemi világunkban. A jónak és szépnek egyesületét tanulta ő Kazinczy nyelvében átérzeni; de érzeni azt is, hogy az ily nyelvet nem dajkáinktól, s nem a piacon leshetjük el. Tehát a nyelv tudományos és szépészeti tanulásának feküdt egész odaadással; vizsgáló szellemmel olvasta régibb és újabb jobb íróinkat, tanulta Révainak, nyelvünk e halhatatlan törvényhozójának, örökké remek müvét, hallgatta az elhúnyt nagy ember tanai lelkes apostolát, Horvát Istvánt; de nem kisebb buzgósággal üzte az idegen mivelt nyelveket is, s igyekezett azok irodalmaival, különösen költészetökkel megismerkedni. E mellett Kazinczyval tudományos levelezést folytatott, kinek, nem mindennapi ismeretei, tisztült ízlése s az ügy buzgó szeretete által teljes bizodalmát érdemlette ki. Így történt, hogy, midőn Kazinczy 1813-ban saját és más jelesirók munkái kiadását Trattnernél megindította, Helmeczy segedelmével élt; így, hogy Dayka s a

Digitized by Google

Poetai Berek, Báróczi, Kis, Zrínyi s a szépirodalmi fordítmányok kilenc kötete mind Helmeczy gondjai alatt jelentek meg, azon csínban és hibátlansággal nem csak, mely azok belső becséhez illő volt, de a mindenünnen feltámadt ellenkezések által gyakran ingadozó és csüggedő kiadót is buzdítva; s övé az érdem, hogy ez nem mondott le azon vállalatokról, melyek oly hathatós, oly eldöntő befolyással voltak nyelvünk szépészeti fejlődésére s a nemes ízlésnek szépirodalmunkban szerencsés meggyökeresítésére. Első saját dolgozata, mely világot látott, 1813-ban Eckartshausennek egykor köz kedvességű imakönyvének fordítása, melylyel a nyelvujításnak a kedélyéletbe igyekezett beütat szerezni; ezt néhány csínos költemény követte, röpiratok gyanánt nyomtatva. Fontosabb volt polemiai föllépése a nyelvujítás mellett. T. i. a Mondolat, melylyel a dunántúli párt, a Festetics György köre, a nyelvujítást általában, de különösen az új iskola vezérét, Kazinczyt s annak legnagyobb költőjét Berzsenyit, kit a nemzet szinte Helmeczy kezeiből vett, támadta meg: a nevetőket részére hóditotta volt—s ki ne nevetne szívesen, ha a megtámadottnak becsét érteni, ha az ügy jelentékét felfogni nem tudja, s ha a hagyományos balnézet, s az ellenzék táborának kiáltásai által elcsábítva van? pedig e tábor akkor szinte az egész magyar irói világot befoglalta: míg Kazinczy a maga, művelteségre, tanulmányra és lelkességre véghetetlenül túlnyomó, de épen ezért kevesek által értett felekezetével reppant kevesebbségben állott. Szemere és Kölcsey visszatorlották azt 1815-ben a magok „Feleletével", de annak, bár hasonló thatatlan felsőséggel ostorozta a makacsságában elvakult sereget, nem árthatott, mert méltó büszkeségökben nem úgy munkálkodtak annak terjesztésében, mint a támadók. S kitünt, hogy a gúny nem alkalmas meggyőződést, s még kevesbbé berögzött vakhitet megrendíteni. A bizonyítások komoly és szilárd fegyvere kellett

Digitized by Google

mely tárgyba ereszkedő vitát idézzen elő, s a közönség józanabb részében felvilágosodást eszközöljön, meggyőződést gerjeszszen. Helmeczy volt első, ki a küzdőhomokra szállott. Berzsenyi második kiadását ama derék „Kalauz Értekezésével" vezette be, mely bár negyvenöt lapra terjed csak, de hatása egy egész nagy munkaéval ért fel. A mi jámbor közönségünkkel azt hitették volt el, hogy az újítás oly megtámadása a nyelv szüzeségének, mely a nyelvek történetében példátlan, melyet Kazinczy talált fel, mely szép kincsünket elébb utóbb elkorcsosítja, eltemeti. Legnagyobb jóltevőnk, árulójául tekintetett a legszentebb ügynek, a magyar irodalom sírásójának. E bal hiedelem megrenditésére Helmeczy, Kalauz Értekezésében mindenek előtt történetileg fogta fel a kérdést, a maradás hőseire nézve a legveszedelmesebb fegyverrel. Kimutatta, hogy minden időkben s minden nemzeteknél a nagy írók ujítottak a nyelvben, hogy annak szüksége a régi és új legmíveltebb népek által elismertetett, hogy minden nyelv ez úton fejlődött, gazdagodott és csinosúlt; hogy ez volt életfolyama a magyar irodalmi nyelvnek is sok századdal elébb már, hogysem e szó: „ujítás" kimondatott; hogy a nemzet legkedveltebb irói, az ósdiak felekezetének legbámultabb kedvencei üzték azt, hogy Csokonai nem csak gyakorlotta, de tanította is, s hogy a Kazinczyval harcban álló Debrecennek, saját egyháza által szentesített, énekeskönyve rakva van új, avúlt és tájkifejezésekkel. Kimutatta a nyelvujítás forrásait, s reá utalt szépészeti múlhatatlan szükségére, ha a nyelvet egyszinüségben sápadozva nem akarjuk látni. A vita ezzel nem fejeztetett be, hanem, a mi ohajtható volt, csak ez alapos felszólalással kezdődött igazán. Nem tartozik tárgyamhoz, hogy ezt most elbeszéljem: de annyi áll, hogy a Kalauz Értekezést megcáfolni az ellenrész csak meg sem kisérlette. Ennek vezérei megmaradtak ugyan a magok átalkodottságában, de a csendesebb

Digitized by Google

gondolkodásuak közt naponként nőtt az ügy barátjainak száma, s az ifjabb nemzedék ebből merítette, ebből edzette meggyőződését. Ehez járult még Helmeczynknek társas útoni hatása is. Az ő bátor, hímetlen, és nem csüggedő szóbeli küzdelmei mindenütt, hol megjelent, irói s nem-irói körökben, elnémították, vagy legalább elfélénkítették a zajos ellenzéket : s íme! kevés év múlva az általa is megtört ellenzék önkénytelen és észrevétlenül gyakorlotta, mit elméletben gáncsolni meg nem szűnt.

De nem csak e tétel kivivására szorítkoztak személyes törekedései. A nyelvtani helyesség, hibátlanság, irói műgond, az idegenségek kerülése, helyes magyar szólásmód, a kötetlen beszédben tömöttség és hangzatosság, a verselésben az új népek formái behonosítása : mindannyi tárgyai voltak szóbeli tanácsai és sürgetéseinek. Kisfaludy Károly őt vallotta mesterének a nyelvben; azon hézagot, mely ennek Irenéje és Aurórája közt észrevehető, Helmeczy hidlalta által; gr. Széchenyi István az ő tanácsának és társalkodásának köszöni azon nyelverőt, melyet oly hathatósan fejtett ki országos hatásu munkáiban; s Helmeczy műfordításai Schiller, Tasso és mások után bátorságot öntének költőinkbe annak valósitására, mit húsz évvel azelőtt talán még hihetetlennek tartánk.

S még egyszer lépett fel mint nyelvtisztító és gazdagító Jelenkorával maga is. Nem ereszkedem ezen, egykor oly nagy közönségü lapnak tudományos és politikai szempontból méltatásába : de meg kell mondanom, hogy nyelvünk gazdagitására, a gondosabb, szabatosb, hibátlanabb irásmódnak az életben is elhatalmazására senki annyit, mint ő, nem tett. Mi Kazinczy a szépirodalomban volt a szép nyelv tekintetében, az lett Helmeczy az irodalom és élet nyelvének tisztulására nézve. Ez pedig Tek. Társaság, oly érdem, melyet a magyar irodalom történetirójának hálátlanság bűne nélkül felednie nem lesz szabad soha.

Digitized by Google

Ő elérte a pontot, melyre törekedett : az ő nyelve országossá lett, míg mások oda hatottak, hogy az még szebb, könnyebb, simulóbb leve! S ezzel ő bízvást nyugodhatott híven kiérdemelt borostyánain.

Elhúnyt barátom szelleme! érdemeid ez őszinte elismerését fogadd tőlem a sírban is oly szívesen, mint ezelőtt harmincegy évvel fogadád azon zsenge munkámat, melyet neved ünnepén, kezdő iró, általad buzdítva, utasítva, vezetve, hálaadományul neked szentelék! Nagy időköz fekszik tiszteletemnek amaz első, s méltánylásomnak e mai nyilatkozatai közt : s ha amaz hevesebb, sőt lelkesedett volt, e mai egy férfiú kebelének nyúgodt, de érett és szilárd meggyőződéséből fakadt.

Béke és tisztelet emlékezetednek.

Digitized by Google

XV.

JÁSZAY PÁL.

„Mi lesz belőlünk, ha e csapások megszűnni nem akarólag folytatják pusztító dúlásaikat? A halál, minden alakjaiban, kört jár sorainkban, az erkölcsi, a lelki, a testi egyaránt! Eveknek, ivadékoknak reményei egymás után elfonnyadnak; nemes erők, párosúltak a legelhatározottabb szándékkal, a legkitünőbb munkássággal, elszórvák a világ minden szögleteiben; mások, áldozatai lelki bánatjoknak; mások kora sírban visszahozhatlanúl elveszve!"

Így jajdúltam fel, Tek. Akademia! midőn a gyászlevél Jászay Pál halála hírét hozta meg; Jászayét, ki férfiusága legszebb virágjában, élte negyvenharmadik évében, nemzete történetének megírása közben, nappali és éjjeli szorgalom közepett, úgyszólván tollal kezében roskadt összse a benne csak e múlt évben kitört betegség emésztő láza között! Hogy ne jajdúljon fel keblünk, ha körültekintve, annyi lelketlent látunk köztünk elpazarolni a soha nemzetünk életében nem drágább perceket, fecsérelni oly erőket, melyeknek gondosan összetakarított öszvege megmenthetné a legbecsesb kincset: a nemzeti életet? — s azok, kik annak megmentésére látszottak születve, elhullanak, mielőtt dicső rendeltetésöket betölthették! Ó tár-

*) Gyászbeszéd, tartatott az akad. jan. 31. 1853.

Digitized by Google

saim, értsük meg a gondviselés intését : minden ily veszteség újabb és hármas ösztön legyen ránk élőkre nézve : ne csak hogy tegyünk mindent a mivel tartozunk, ne csak hogy pótoljuk a mit mások már nem tehetnek : de hogy mindenegy ember köztünk hármas erővel tegye a legfőbbet a mit tehet : igyekezzék lelkes vállvetéssel visszatartóztatni, mi oly fenyegetőleg támadja meg éltünk fáját : az enyészet szelletét. Ezen, lelkünk egész mélyéből fogadott eltökélés, melylyel Jászay Pál emlékezetét legméltóbban üllhetjük meg, szerezzen pótlékot a nemzetnek e nagy veszteségért; a bánat elkeseredése költsön elszánást bennünk: úgy — ez teljes meggyőződésem — e nagy veszteségből is nyeremény fakadhat a veszélyeztetett ügyre.

De átmegyek elenyészett barátunk élte folyásának áttekintésére, vázolására a munkás hazafiság ez eleven képének, mely míg a veszteséget még mélyebben érezteti velünk, egyszersmind példányúl, buzdító előképül szolgálhat mindnyájunknak.

Jászay Pál, Abaúj megye fő út-igazgatójának Jászay Józsefnek és Thuróczy Katalinnak fiok, Szántón 1809. február 19. látott napvilágot. Iskoláit a sárospataki collegiumban végezte 1829-ben, miután közben 1823. és 24-ben a német nyelv megtanulása végett két osztályt a késmárki ev. lyceumban járt. Törvénygyakorlaton akkor Abaúj megye első alispánja Comáromi István, királyi táblai gyakorlaton előbb Matkovich István hétszemélyes táblabiró, később tisztelt elnökünk, akkor kir. táblai báró, mellett volt. Ez utóbbi 1832-ben a magyar udv. cancellariához előterjesztő udv. tanácsossá tétetvén át, kegyes volt őt magával vinni, a cancellariánál fogalmazói gyakornokúl felvétetését kieszközölni, s hat éven keresztül atyailag gondját viselni. S e háznál, ily főnök mellett, lett Jászay az, a minek őt utóbb becsültük : nyelvtudományunk és történetirásunk egyik fénye. Az előkészületet ugyan ma-

Digitized by Google

gával hozta már : t. i. még Patakon, a történet és oklevelészet tanitója Csengery József oly szeretetet csöpögtetett az ifjúba e két tudomány iránt, hogy másfél évi törvénygyakorlata idején már ezek tették kedvenc tanulmányait. Itt kezdett már nagy gonddal másolgatni okleveleket, mi által egyrészt az oklevelek olvasása és jellemeik megkülönböztetésében nyert könnyüséget, másrészt, egykor oly gazdaggá növekedendett történeti gyüjteménye alapját is ekkor vetette meg; egyszersmind pedig minden üres idejét, ugyancsak a történetek kedvéért, a francia nyelv tanulására fordította. Az 1830-ki országgyülésen, említett Comáromi Istvánnal, mint Abaúj egyik küldöttével volt jelen : s ekkor villantak meg elméjében először a politikai élet eszméi, a honnan az országgyülési irományok tanulmányozása egyik részét kezdte tenni foglalatosságainak. 1832-ben a cholera Szabolcsba, Nagykállóba szorította, hol három hónapig az állandóan együtt ülő központi küldöttségnél segédjegyzői hivatalt viselvén, e megye gazdag levéltára anyagot szolgáltatott neki az országgyülési régiebb irományokkal s a honi történet sok emlékeivel megismerkedni. Ez által is gyarapodott gyüjteménye becses oklevelek hü másaival, s mint maga is vallja, az akademiának napról napra felvirágzása, az ez által az egész nemzetre kihatott szellemi élet, de főleg az eleven példa : a honi irodalom mellett éjet napot egygyé tevő elnökünk, elég indító okok voltak arra, hogy e részben őt is munkás buzgalom fogja el. Utóbb az udvari cancellariánál udvari fogalmazó, s végre titoknok, alkalmat nyert nyelvtudományi képzettségének oly kitüntetésére, hogy, midőn a nemzeti nyelv a hivatalos és diplomatikai téren mind több és több tért foglalt el, ő volt az, kire minden szabály-adó nyelvmunkálatok bizattak : úgy hogy a legfelsőbb rétegekben keletkezett ama tudományos alapú, correct és szép irály, mely oly kedvező fordulatot és szilárd irányt adott a ma-

Digitized by Google

gyar köz nyelvnek, leginkább az ő érdemeinek lőn egyike. De nem egyetlene. E nyelvtudományi képzettségének alapúl és forrásúl leginkább a régi nyelvemlékek tanulmányozása szolgált : ezt pedig a Révai munkáin és a szinte már elhúnyt Gévay Antallal folyt társalkodásban tudományos irányt nyert férfi önállóan először is a müncheni codex ön erejéből feldolgozásában mutatta be a hazának. T. i. miután az akademiát Fejérvári Miklós által e nevezetes emlékre figyelmeztetvén, elnökünk azt a müncheni kir. könyvtárból kinyerte, és Jászay által leiratta, ő a másolást nem csak a legtökéletesebb hűséggel és kitünő szépséggel vitte véghez — e másolat most is kézirattárunk egyik legszebb darabja — hanem ahoz magyarázó bevezetést és kritikai szótárt is készített : mik együtt utóbb a Nyelvemlékek akademiai gyüjteményében világot is láttak. E fontos dolgozatok szereztek neki tagságot nyelvtudományi osztályunkban. Révai óta nyelvészetünk ily nyomos előre-lépést nem tett. Szóképzésünkre s nyelvtani régi formáinkra senki Révai után ennyi világosságot nem vetett, s a historiai nyelvtudománynak e nagy ember után nálunk ő méltán második bajnokául tekinthető. E nevezetes lépést csak egy kisebb nyelvészeti dolgozat előzte meg a Tud. Gyüjteményben : annál meglepőbb volt az ő megjelenése azon keveseknél, kiket a nyelv története már akkor érdekelt. E rendbe tartozik székfoglaló értekezése is, melyet a XIII. nagy gyülésben, s az egész akademia kivánságára ismételve a XI. köz ülésben olvasott fel : a magyar nyelv történetének vázlata cím alatt. Ezekben, s általán a nyelvemlékek gyüjteményéhez adott egyéb másolások és apróbb értekezésekben határozódik Jászaynak nem terjedelmes, de annál mélyebb hatásu működése a nemzeti tudomány e körében.

Már ezek mellett, s utóbb szinte kirekesztőleg, folyt teljes buzgósággal a hazai történet mivelése. Gyüjteménye hétről hétre gazdagodott, s így szokott ő a források tanul-

Digitized by Google

mányozásához, melyeknek gyümölcseiben minden dolgozásai oly gazdagok. Első fellépései a Tudománytárban, Athenaeumban és Figyelmezőben történtek. A sok közől mint nagyobbakat és fontosbakat itt a gyarmati béke történetét 1625., s a szőnyi első békeét 1627-ből emelem ki, melyek Tudománytárunk legbecsesb darabjai közé tartoznak. Midőn utóbb saját kezével híven, tömötten és szépen írva ezer ívre gyarapodott immár, 1264-től 1711-ig terjedő, csupa kiadatlan státusiratokat, okleveleket és levelezéseket foglaló gyüjteménye, mik közől legtöbb a XVI. század történeteit világosítja fel: végre eltökélte magát barátunk János és Ferdinánd királyok történetei megirására: s e fáradságos, lelkes és historiai kritikával megindult munkálkodásának gyümölcse lett: ‚A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után' című munkája, mely 1846-ban kezdett megjelenni füzetekben, de az 536 lapnyi első kötettel megállapodott. A forradalom t. i. őt Pestre hozta, hol a magyar kir. ministerelnök mellett mint elnöki titoknok annyira el volt nappal éjjel foglalva, hogy e köz részvéttel üdvözlött munka fonala megszakada, utóbb pedig, miután szülötte helyére vonúlt, a köz viszonyok fordulata, kiadójának visszalépése s neki magának távolléte miatt könyvtáras városoktól, jövendő időkre halada el. Azonban Jászay soká tétlenül nem maradhatott. Míg sorsa függőben volt, zsibbadás fogta el munkáló erejét; de végre nyugdíjáról biztosíttatván, újra tollhoz nyúlt, s oly feladást választván, melyet kezénél levő segédeszközeivel is megoldani reménylhetett, a magyar nemzet napjait a legrégibb időktől kezdte rajzolni. Míg így folyvást, minden szünet nélkül, szobájához kötve, a legnagyobb lelki erőltetéssel dolgozék, az aranyér tüdőire szállván, a múlt tavaszban egy váratlan tüdővérzés megijesztette rokonait, végső aggodalomba ejtette barátjait: ő pedig túl az első következéseken ismét életreményt merítvén, még kitürőbben foly-

Digitized by Google

tatta munkáját, sőt egy, egészsége javitására neki orvosilag ajánlott légváltoztatást is arra használt, hogy két régi családnak levéltáraiban, hova őt rándulásai vezették, ülné el napjait, s diadalmas örömmel tudósítana azon kincsekről, melyeket találni szerencsés volt. Hazamenetelét sürgette orvosa, a sorvasztó láz már egész erővel kezdte emészteni: de ő új örömmel és reménynyel látott ismét a megkezdett mű folytatásához, melyet múlt december elején a húnoktól fogva az arany bulla koráig szerencsésen véghez is vitt. A betegséggel növekedett, sőt szinte mohóvá lett munkássága, még az éjjeleket is iróasztala mellett töltötte, végre az orvosi tilalom ellenére is útra kelvén, siettette a barátjaira nézve nem váratlan, de még is mélyen megrendítő halált, mely december 29. estveli 7 órakor véget vetett becses életének!

Legyen ennyi Jászay emlékezetének megüllésére ez úttal elég. Ismétlem: ő egész terjedelmében érezte azt, hogy a magyart csak az értelmi súly mentheti meg: ennek nevelése lett életének fő, egyetlen és vég feladása, s ennek munkálásában húnyt el, mint a harc bajnoka, ki már megsebesítve is küzd és vív a legszentebb ügy megmentéséért. Halála gyászos, de lélekemelő és komolyan intő egyszersmind: tanúljuk belőle, tisztelt társak! mind azt, mit lehet: és akkor meglesz az, a mivel kezdém: a roppant veszteség nyereménynyé válik irodalmunkra és nemzetünkre egyszersmind. Különben, tekintve ez irodalom jövőjét, méltán kérdhetnők a költővel:

Teremt-e isten több magyart,
Míg e világ, míg napja tart,
Ha mink is elfogyánk?

Digitized by Google

XVI.

NAGY IGNÁC.

Tekintetes Társaság! Nagy Ignác, szépirodalmunknak e lefolyt húsz évben legnépszerűbb mívelői egyike s példánya az ernyedetlen, kitűrő irói szorgalomnak, martius 19-ike reggelén hosszas gerinc-szenvedésből váratlan halállal kimúlt körünkből. Nem hagyott ő classicai becsü műveket maga után, de ha hálás elismerésre méltó oly iró, ki a kor szükségeiről tehetsége minden erejével tenni iparkodott, ki ezen erővel tetemesen nevelte azon irodalmi tőkét, melyből a közönség húzamos ideig élt, sőt gyarapodott: úgy a mi társunk is méltató emlegettetést érdemel a síron túl is.

Egyike volt Nagy Ignác azon befolyásos iróinknak, kik idegen nevelést, idegen képeztetést nyervén, csak első fejlődésök kora után ismerkedtek meg a nemzeti irodalommal; de ennek megragadó erejétől hathatósan vonzatva, annál buzgóbb, lelkesedettebb s nagy hasznú hívei lettek. Bár Keszthelyen születve, s magyar városokban iskolázva, milyek Gyöngyös, Újvidék, Baja, Pécs, sőt Buda is voltak: a régi tanrendszer áldatlan befolyása alatt sokat tanúlt, csak azt nem, mi nemzete lelkének legsajátabb nyilatkozása: a nemzet irodalmát. Első környülete Klopstockot, Schillert nyújtá kezébe, s ő elragadtatva e nagy irók által, nagy fogékonysággal és szeretettel folytatta a

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában jul. 10. 1854.

Digitized by Google

német irókkali ösmerkedését, sőt nagy termelő hajlammal bírva, jókorán önálló kisérleteket is tett a dráma mezején, elhatározva e körnek szentelni minden erejét. Ily iránynyal és szándékkal lépett ő 1829-ben a pesti egyetem teremeibe a bölcsészetet hallgatni, magyarúl, mint maga vallotta, akadozólag beszélve, s tökéletesen németül gondolkozva. „Ekkor hallám — így nyilatkozott maga a Kisfaludy-Társaságba felvételekor tartott beszédében — ekkor hallám, úgy mond, életemben először említtetni Kisfaludy Károly nevét, s azon lelkesülés, melyet iránta tanulótársaim tanusítottak, annyira fölébreszté bennem a kiváncsiságot, hogy végre a magyar irodalom e kitünő bajnokának munkáit olvasni kezdém. Egészen új világ tárult ki előttem e művek olvasásakor, előttem, ki azon pillanatig az egész magyar irodalmat csupán azon történetkékből képzelém állani, miket gyékényen árultatni láttam. Igen, Kisfaludy Károly az, kinek munkáiból a honszerelem s nemzetiség tisztelésének első szent szikrája hatott keblem mélyébe, s egyedül e dicső elhúnytnak köszönhetem, hogy parányi tehetségemet, s ennek hiányait némileg talán pótolható buzgalmamat úgy használhatom, hogy némileg én is előmozdíthassam szépirodalmunk fölvirágozhatását.“

Örvendjünk, Tekintetes Társaság, hogy annyi merész reményeknek elenyésztével, annyi fájó veszteségek után, a jelenkor azt adta meg, mit a régi jóidők megtagadtak tőlünk: a nemzeti oktatást, és fiainknak a nemzeti irodalomba korai bévezettetését. Hány derék erő maradt fejletlenül, vagy nem saját házunk oltárára rakta le áldozatait; s hányszor csak szerencsés véletlen, vagy a magán közlés töredékes útja vezetett bennünket saját isteneink tiszteletéhez: míg fiaink a tanodában tanúlják már ismerni és becsülni e nem gazdag, de régi, és saját fejlődési menetében erős, nemzetileg kifejtő és nevelő irodalmat! Ily véletlennek, néhány lelkes iskolai barát buzdító példájának

Digitized by Google

köszönjük elhúnyt társunk megtérését a nemzeti szellem házitüzéhez, s azon hü munkásságot, melylyel azt ő is élesztette s táplálta. Egész hévvel látott ő most jelesb iróink munkái megismeréséhez, német dolgozatait, melyek költemények, beszélyek és színdarabokból állottak, megsemmisítette, s 1833-tól fogva, miután már két év óta a m. udvari kamaránál hivatalba lépett, hivatalán túl fenmaradt minden idejét a magyar szépirodalomnak kezdte szentelni. Első fellépése első szépirodalmi folyóiratunkban, Mátray Gábor Regélőjében történt, versekkel és fordított beszélyekkel; de alig nyílt meg 1835-ben Pest megye pártfogása alatt a budai magyar színház, drámai kisérletekkel lépett elő, milyek a „Mátrai rabló" című dráma, „Soroksári János" bohózat voltak, mik a színpadon fenn nem tartották ugyan magokat, de előjelei voltak még is azon szerencsének, melylyel Nagy utóbb e pályán feltűnt. A „Rajzolatok" című folyóirás, melyet 1836-nak utolsó negyedében önállóan szerkesztett; a Jelenkor, melynek 1837-től fogva sok éven át rendes segéde; az Athenaeum; a zsebkönyvek s egyéb lapok busásan hozták dolgozatait; a nemzeti színház repertoriumára ügyelő akademiai bizottmány megbizásából számos külföldi jelesb drámát fordított, 1840-ben „Életüntak" című vígjátékával az akademia másod, 1842-ben a „Tisztujítás" cíművel első drámai jutalmát nyerte el, s akademiánk által levelező taggá választatott. Nagy lökést adott ő színirodalmunknak „Színműtárával" is, melyet 1839-től négy éven át folytatva, negyvennyolc füzetben ötvenhat, részint eredeti, részint idegen művet tett közzé, mik közől tőle egy eredeti és tizenhárom fordított darab találtatik. A Kisfaludy-Társaságba felvéve, nem csak több évig jutalom nélkül s a legnagyobb pontossággal kezelte annak vagyonát, hanem szerkesztette és saját dolgozataival nevelte annak Külföldi Regénytárát 36 kötetben. 1842-ben megjelent „Ve-

Digitized by Google

gyes Munkáit" három kötetben nyomban követték „Torzképei" négy kötetben, mik őt mint nedélyes gúnyorköltőt a magyar közönség köz kedveltségű irói közé helyezték. Népszerüsége tetőpontján 1843-ban látjuk őt, midőn a Sue Jenő „Párizsi Titkai" számos hasonló regényeket idézvén elő külföldön, Nagy is felhasználva a francia irány ezen népszerüségét, „Magyar Titkok" című nagyobb regényét írta, mely azonban, számtalan érdekes részletei dacára a belső valótlanságnál fogva a kritika javaslásában kevesbbé részesült. Innen kezdve a tömérdek kisebb nagyobb beszélyek által kimerített iró kevesebb sikerrel működött, s „Menny és Pokla" a közönség részvételének is sülyedését mutatta. A forradalom megfosztotta irónkat tárgyaitól, annak következményei, bár a szertelen munka közt elbetegült iró a nehéz időket némán négy fal közt töltötte, hivatalától. Első volt ő, ki a katastroph után a szépirodalmi időszaki sajtót Hölgyfutárával felélesztette; de valamint a világ, úgy ő sem volt többé a régi. E napi lap mellett, nehéz betegségének fogyasztó szenvedései dacára, izzadva és fáradva töltötte ez öt évet, és csak néhány órával utóbb, hogy tollát életében utolszor tette le, lepte meg a halál, kiragadva őt családjából, melyről ritka szeretettel és kitüréssel gondoskodott vég leheletéig. Nem győzöm elsorolni dolgozásai hosszu sorát, melyek közől 1852-ben még vígjátékait, szám szerint nyolcat adott ki egy kötetben; de a mondottak vissza fogták Önök emlékezetébe hívni azon kifogyhatatlan gazdagság jeleit, miket hagyott. Nagy Ignácot szellemének iránya az élet furcsaságai és apró bajai kedélyesen szeszélyes előadására hívta meg, s ha e beszélyek, képek és színművekben a valóság sokszor, a mélység mindig hiányzik is: azt lelke szervezetén kivül a philosophiai és historiai studiumok hiányának, mely tanodánk —, tapasztalásai szük körének, mely elvonúlt egyszínű élete következménye, kell tulajdonítanunk. Mi lett volna ő, ha

Digitized by Google

másutt nevelkedik, ha tarka, viszontagságos élet hullámain hányatik, miután ily kedvezőtlen viszonyokban is oly gazdag ért, ily könnyüséget s ügyességet bírt kifejteni, s a mulattató irodalom ily virágzó korában a legkedveltebbek közt első kedvenccé emelkedni! Annál nagyobb az ő érdeme, mint ki a viszonyoknak keveset, ébersége és munkásságának mindent köszönhetett. Mint iró kiavúlhat, sőt kiavúlt, az irodalom történetéből őt kifelejteni nem szabad.

Digitized by Google

XVII.

IFJ. GRÓF TELEKI FERENC.

Azon férfiút, Tekintetes Akademia, kinek emlékezetét kegyeletes tisztelettel meg kívánom ma ujítani közöttünk, sem a polgári pályán feltünő tettek, sem az iróin számos művek nem sorozták az úgynevezett előkelőségek közé : de az elsőn mint hü és méhszorgalmu munkás, emezen mint a nemzeti becsületet szívén hordozott nemes hazafi, s e kivül az irodalom ügyének a felsőbb körökben buzgó pártolója, végre ez intézet irányában is, mint könyvtárunk egyik jótevője, megérdemlette, hogy említetlen ne szállott legyen sírjába. Különben is azon rend, melyhez tartozott, sőt polgári társaságunk bármely rende, nem oly gazdag rendkivüli férfiakban; s az önzetlen, tiszta, munkás hazafiság, fájdalom, nem oly egyetemes, nem oly mindennapi jellemvonása azoknak, kik iránt e haza annyi jóval van : hogy azt ne többnek mint természetes kötelemnek — hogy azt érdemnek ne — tekintsük. Nekünk tehát igen is van okunk azt tisztelni a jókban, okunk hálásan hirdetni, úgy öirántok való igazságból, mint saját magunk iránti érdekből : hogy mások is buzdíttassanak tenni azt, mit nem tenni dísztelenség, tenni pedig kötelem ugyan, de érdem egyszersmind.

---

*) Olvastatott az akademiában, oct. 2. 1854.

Digitized by Google

Széki gróf Teleki Ferenc emlékezetét üdvözlöm, Tekintetes Akademia, kinek könyvtárhagyományából intézetünk e folyó évben becses öregbedést vett. Életrajzával kezdem, mely bár egyszerű, s alig áll egyébből mint évszámokból: de ezeknek az ő nemes egyénisége megadta súlyos tartalmukat. Igen is, egyszerű s rendes folyamú volt élete, s a sors megkímélte őt kitüntetéseitől, s ezzel egyszersmind szenvedéseitől is — megválva azoktól, mik a nemzettest minden idegecskéjén átrezzentek, s így az ő keble boldog nyugalmát is, élte alkonyán, feldúlták. Gróf Teleki Ferenc, gróf Teleki Sámuel kapitány és gróf Serényi Franciska fiok, Strasznicban, Morvaországban született 1790. april 20-kán, honnan szülei nem sokára Pozsonyba költöztek; s a kir. akademiában végezvén tanulmányait, Nagyszombatba ment által, hol a papi öltönyt vevén fel, theologiát hallgatott. 1812-ben mindazáltal változtatott szándékkal a polgári pályára, s először ugyan mint Pest vármegye aljegyzője, lépett, innen a magyar királyi helytartó tanácshoz ment által, hol fokonként haladva, tanácsosságra emelkedett, 1825-ben kormányszéki tanácsosúl Kolosvárra tétetett által, végre 1828-ban udvari tanácsosúl Bécsbe az egyetemes udvari kamarához, honnan rövid időn az erdélyi, majd a magyar udvari cancelláriához referendárnak; 1844-ben titkos tanácsossá lett, s mint ilyen folytatta hivatalát a korszakos 1848-ki évig, melynek aprilisében nyugalomra lépett. A halál csendesen és fájdalmak nélkül oltotta el élte világát múlt évi martius 8-dikán.

Gróf Teleki Ferenc legmíveltebb nagyaink közé tartozott. Az új népek classicai literatúrájában teljes jártassággal bírt, terjedelmes ismeretei voltak a történet és államtudományban; de különös szeretettel a magyar irodalom haladásait követte, s könyvtárában a jobb folyóiratok s tudományos úgy, mint szépirodalmi munkák, nem hiányzottak. Jól esett nekem, Tekintetes Akademia, vala-

Digitized by Google

hányszor Bécsben, s mindenkor nála is, megfordúltam, tanujának lennem azon meleg részvétnek, melylyel tudományos működéseink legapróbb részleteiről, s az új erők, új kilátások mibenlétéről tudakozódni szokott. Jut eszembe mennyire fájlalta s tartotta megfoghatatlannak a történeti tanulmányok szinte teljes elhanyatlását közöttünk : kiknek minden polgári viszonyaink történetileg fejlődtek ki, kiknek jelenünk a múlttal oly szoros léteges egységben állt, hogy azt e nélkül sem érteni, sem fentartani, s annak jövendőjét biztosan munkálni nem lehete. Rég súlyos aggodalmakat merített ő a történelmi tanulmányok hanyatlásából, az új ivadéknak épen ezért ideologiai álmokba süllyedéséből, mely a történeti — mint egyedüli tapasztalati s reális — alap nélkülöztével, az államélet legüdvösebb mérséklőjét nélkülözte. Ez előszereteténél fogva a történetnek, melyben sokkal több mint műkedvelői jártassága volt, időzött ő hasonló előszeretettel régibb irodalmunk jelenetei körül is, s különösen a XVI. és XVII. század költőiről közvetlen és mélyebb ismeretei voltak, mint ez előtt harminc évvel tán bárkinek másnak, ha ez ismeretet nem könyvcímek sokaságába, hanem a tartalom szellemi átérzett felfogásába helyhetjük. Tudom, mit mondok, Tekintetes Akademia, s azért nincsen nagyítás szavaimban ; sőt ehez még azt adhatom, hogy, ha Teleki Ferencnek nem a hivatal, melynek szánta életét — s szánta nem mint egykor annyi nagyúr közöttünk, ki csak fény és befolyásért viselt azt — ha, mondom, nem a hivatal vette volna igénybe legtöbb s legnemesb idejét, s az irodalmi foglalkodást és dolgozgatást nem csak mint elmetágulást és élvezetet, hanem mint munkát űzhette volna ; akkor épen ezen, egész a mi napjainkig jóformán elhagyatva hevert régibb irodalmunk tőle történeti úgy, mint széptani irányban gyümölcsös feldolgozást várhatott volna. Mutatják ezt, hogy a Tudományos Gyűjteményben megjelent pár historiai

Digitized by Google

dolgozatát mellőzzem, azon adalékai, melyekkel a magyar név érdekében a Hormayr és Mednyánszky bárók által 1820-ban megindúlt „hazai történetek zsebkönyvé"hez járult. E zsebkönyv azon testvéries szép frigyét mutatta fel az austriai és magyar tudósoknak, az austriai és magyar tudománynak, melyet a múlt században a Literarische Anzeigen, a jelennek második és harmadik tizedében az összes bécsi tudományos időszaki sajtó, az Annálok, a Vaterländische Blätter, az Archív képviseltek, s melyben mindenik fél, saját történeti alapján, egyenjogu barátságos együttlétben kézfogva járdalt, kölcsönös meg- és elismerést gyakorlott, kölcsönös szeretetet gerjesztett és ápolt. Báró Mednyánszky Alajos és Köffinger, gróf Mailáth János és Gruber Antal, Gyurikovics György és Czech János tartották fenn magyar részről a nevezett zsebkönyvben e szellemi kapcsot, s ha nem tagadhatjuk, miszerint ők nemzetünk tekintetét nem csekély mértékben munkálták: nincs miért fájlalnunk, hogy becses dolgozásaikat német nyelven nyújtották. Ezeknek igyekezeteit segítve adta gróf Teleki Ferenc is cikkelyeit e valóban hazai vállalathoz, s annál becsesbeket, mert a magyar irodalmat illették, tehát a magyar szellem nyilatkozatai azon német, mely leginkább képes a mívelt világ előtt a nemzet becsületét megóni. Ilyen volt pedig Janus Pannoniust ismertető értekezése az első folyamban: Janust, ki a maga idejében oly kiváló díszszel vett részt a classica literatura fölélesztésében; ilyen a Szendrei Névtelennek 1571-ben készült gyönyörü költői beszélyének német fordítása a harmadik folyamban, melynek kísérő soraiból először tanúlta meg a német közönség Tinódi nevét, s először tudta meg, hogy költészetünk nem tegnap kifeslett virág; ilyen főleg, a második folyamban, azon alapossággal és érzéssel írt életrajza Zrínyi Miklósnak, a költőnek, melyhez a Zrínyiász néhány töredéke hü s annak minden szépségeit elevenen éreztető

Digitized by Google

műfordításban járult. Voltak a mi elhúnytunknak egyéb dolgozatai is, de melyeket, minthogy minden névjegy nélkül jelentek meg, ki nem mutathatok: s ha azok mind együtt nem nagy mennyiségüek: az másfelé igénylett elfoglaltatásának s egyáltalában nem buzgóság hiányának tulajdonítandó.

A mi hálánkat ezeken kivül ama hagyomány által érdemlette ki gr. Teleki Ferenc, mely könyvtárunkat közel hat száz becses darabbal, köztök a neki oly kedves Tinódi munkái ritka példányával, nevelte. Nem közvetlenül tőle vettük ugyan azt: de az ő ritka míveltségü, nagy szivü s férjeként hazafiúi hűségü neje, gróf Szapáry Leopoldina asszony tette, mit ő rövid betegség után szinte véletlenül elragadó halála által forma szerint megtenni gátoltatott. T. i. e nemes nő, ismerve férje érzéseit, sőt szándékait, öszves könyvhagyománya lajstromát azon végből közlötte akademiánk elnökségével, hogy mindazt, a mi céljainkra használható, kiválasztanánk. A többinek nagy része a pozsonyi jogakademia könyvtárának jutott.

A hazafi, a tudós s az iró felett, Tekintetes Akademia, nem illik elfelednünk az embert. Teleki Ferenc elmebeli míveltségével jótékony öszhangzásban volt gyermekded jóságos kedélye, melyet semmi élettapasztalás nem hidegített el az emberiség iránt. Őmaga szerény., önzés és hiuság nélküli, annál méltányosabb becsülője az idegen érdemnek; saját érdekeit szívesen feledő, mások iránt jótékony, kinek-kinek sorsában résztvevő, szívesen segítő; barátjai iránt csupa szeretet, övéi iránt önfeledő hűségü. S így nem csoda, ha súlyos elbetegülésének hírére oly időben, melyben a régi tekintélyek megszűntek s a régi viszonyok elszakadoztak: minden rendbeli ismerői, tisztelői aggodalmasan tudakozódtak mibenléte után, s elhúnytát az őszinte részvét jelei, legszebb, bár néma, dics-

Digitized by Google

beszédként követték sírjába. Tőlünk is ezt érdemli ő, s azért legyen szabad hinnem, hogy a Tekintetes Akademia tagjai velem együtt érzékeny áldást mondandanak meghidegült hamvai felett.

Digitized by Google

XVIII.

CZECH JÁNOS.

Még el nem nyögtük, Tekintetes Akademia, azon veszteséget, mely historiai tudományunkat Jászay Pál halála által érte, és már egy második ravatal emelkedik szinte történelmünknek egy sokat tett s még többet igért bajnoka — Czech János — felett. E férfiú életének nagyobb részét hivatalai vevén igénybe, eddig csak mellesleg, mintegy lopva, az éjek csendes óráiban áldozhatott a hazai Klio oltárán : míg végre harmincnégy évi közszolgálat után nyugalomba tetetvén, egy új, egy második, egyedül a tudománynak szentelendő életszak küszöbére lépett : kérve a sors urát : engedné neki megtehetni mind azt, mit keble szent ihletében egész léte céljaul tüzött ki, t. i. kezet fogva rokonszenvü társakkal, vállat vetve nemzeti intézetünkkel, a hazai történelem országára fáradhatatlan hü munkásság által új világ derítését elősegélleni. Az ő kérelme, Tekintetes Akademia, meg nem hallgattatott, néhány nappal nyugalmazó kegylevelének vétele után ágyra szögzé a gyilkos nyavalya, mely rövid kétheti szenvedés után családját egy szerető gondos atyától, a tudományt egyik leendő támaszától fosztotta meg. Valami gyászos van az ily halálban, arra kit ér, mert egy egész élet sovár

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában nov. 27. 1854.

Digitized by Google

reményeit hiusítá meg; s azon ügyre, mely általa jövendőjének egy becses részével szegényebbé lőn, még pedig azon percben, midőn egy új gyámol biztos birtokába lépettnek hivé magát. Egy esettel több azon sokhoz irodalmunk és tudományosságunk történetében, melynél a költővel szivünk elkeseredésében felkiáltunk:

Minket kétszeresen sanyar
Égő fájdalom és nemzeti veszteség,
Mert a nagyra szülötteket
Nagygyá lenni kaján végzet irígyeli!

Elmondom, Tekintetes Akademia, az elhúnytnak működéseit e szakban; el mind azokat, mik valósággá váltak, mind azokat, mikre csak a nagy készületek létesültek; de előre kell bocsátanom polgári pályáját, hogy az egész embert ismerjük, hogy tudományos érdemeit annál inkább méltathassuk, látván, mikép oly lelkes, oly fáradalmas hivatalviselés mellett mennyi erőfeszítést kelle azon ügynek, mely veszteségeit benne gyászolja, szánnia, mely buzgó, önfeláldozó hazafi érzés lelkesítette őt, hogy részére annyit tehessen.

Czech János, fia egy, Lincből Győrré szakadt becsületes ausztriai polgárnak, ugyan Győrött, junius 20. 1798-ban született. Tanulmányait a győri ágostai vallású kisebb oskolákban kezdvén, folytatá azokat a pozsonyi lyceumban, s végzé ismét a győri királyi akademiában. Az ügyészi vizsgálat kiálltával 1820-ban szülötte városában törvényszéki jegyzővé, 1824-ben városi tanácsnokká, 1831-ben polgármesterré, 1836-ban pedig főbiróvá választatott. Tiszti pályáján, mely alatt négy országgyülésben mint városa képviselője vett részt, szerencsés volt polgártársai bizodalmát oly mértékben kivívhatni, miszerint képes lőn szülöhelye javát s előhaladását célzó több terveit legjobb sikerrel végre hajthatni. Tanúi ebbeli sikeres fáradozásai-

Digitized by Google

nak Győr szembetünő csinosbulása, virító sétányokkal, miket addig sajnosan nélkülözött, ellátása, országutai s több mint ötezer ölnyi gátjainak célszerübb javítása, sőt majdnem újból készitése, a még fennállott bástyák lebontása, mely munka épen az epekór dühöngése alatt kezdetvén, valamint egy részről több ezer kéz hasznos foglalkodására szolgált, s a jó rend és köz nyugalom fentarthatására is legjobb hatással volt, úgy más oldalról a várost környező árkok és büzhödt posványok betöltését is maga után vonván, az egészségi állapot javítását, a város kiterjedését, s ez által a lakosok jólétét is nagy mértékben elömozditá. Ugyan e köz nyomor közepett hozta létre a nem kevesbbé üdvös szegények intézetét, minek közvetlen következménye lön a még addig, Pest-Budát kivéve, egyik honi városban sem sikerült utcai koldulás megszüntetése; majd nem sokára egy árvaház tizenkét, az epekór által szülőit vesztett, férfigyermek számára, mely általa megindított köz adakozás útján minden szükségesekkel ellátva, 1832-ki február 12-kén, mint I. Ferenc királyunk születése napján ünnepélyesen megnyittatván, jelenleg is fenn áll, s máris tetemes alaptőkével bir. Végre munkás volt társunk a nemzeti nyelvnek a város lakosai közt terjesztésében is, e végre a közigazgatás minden ágain a honi nyelv használatát indítványozván, s az utcák magyar elnevezését, úgy a város egyik kapujának szinte magyar felirattal — újabb időben talán elsővel az egész honban — díszesítését eszközölvén.

Hivatalbeli munkássága mellett Czech János tudományos, főleg historiai tárgyu vizsgálatokkal is foglalkodott, sőt több értekezéseket közre is bocsátott magyar és német nyelven, melyek tekintetéből a Tekintetes Akademia őt második nagy gyülésében a történettudományi osztálynak levelező, s más nap vidéki rendes tagjává választotta. Ezeken kivül több rendbeli gyüjteményt szerzett,

Digitized by Google

jelesen : ásványokból, melyet a győri főiskolának ajándékozott; néhány ezerre terjedő régi pénzgyűjteményt, melynek nagyobb részével, u. m. 400 ezüst és 1300 réz darabbal 1837-ben a mi éremtárunkat nevelte; egy eredeti, a XIII. századtól a XVII-ig terjedő, ötszáz levelekből és számos kötetnyi másolatokból álló okmánygyűjteményt, melynek gazdagítására a magyar királyi kincstári, nemzeti muzeumi, pesti tudomány-egyetemi, több káptalani, szerzeti, megyei, városi és magányos, de a bécsi cs. kir. udvari könyvtári, udvari, házi s állodalmi, valamint a haditanácsi levéltárakból vett és vétetett másolatokat, e végre több utazásokat is tévén; jelesen Bécsbe, hol m. akademiai megbizásból és engedélynyerés mellett 1834. és 35-ben húzamos ideig a cs. kir. titkos és hadi-tanácsi levéltárakban dolgozgatva, honunkat érdeklő számos emlékeket, főleg a titkos levéltárban őrzött hajdani velencei gyűjteményekből, leírt és kijegyzett, melyekről a maga idejében akademiánkat tudósította, s miket részint már ki is adott. Neki köszönhető továbbá az érsekújvári sz.-ferenciek zárdájának könyvtárában senki által nem sejdítve lappangott két régi magyar kéziratnak 1833-dik évbeni föllelése s velünk eredetiökben közlése; melyeknek egyike, az 1513-ban Kinizsi Pálné szül. Magyar Benigna számára hártyára irott imakönyv, mely a Tek. Akademia végzéséből már most fölfedezője nevét viseli, általa Nyelvemlékeink második kötetében világot is látott, s most már másikával, a különösben úgy nevezett „Érsekujvári codexxel," a magyar régi kéziratok egyik legnagyobb s legszebbikével együtt, a hazafi lelkű szerzetes atyák jóvoltából könyvtárunk különös díszét teszi.

E kettős tiszti és tudományos irányu buzgólkodása méltánylatául, — miután már 1836-ban, még akkor nemnemes létére — Győr és Moson megyék táblabirái közé felvétetett volna, — 1840. V. Ferdinánd királyunk által,

Digitized by Google

az újolag felállított tanulmányi és középponti könyvvizsgáló bizottmány másod ülnökévé neveztetett, egy hónappal utána pedig magyar nemeslevéllel ajándékoztatott meg; továbbá 1848-ban a kir. kincstári levéltár igazgatójává, 1850-ben kincstári —, végre e f. évben pénzügyi főtanácsossá neveztetett.

Ezen hosszas ugyan, de mint Önök látják, bokros hivatalbéli foglalkodásokban eltölt, idő alatt a következő részint kiadott, részint kéziratban maradt dolgozatai készültek, u. m.: Győr városa történetei, német nyelven, kéziratban, mintegy 80 ív 1826-ból; Értekezés Győr vármegye főispánjairól. Győr, 1827.; Geschichte der Stadt Raab, während der öftern Kriege Ottokars II. Königs von Böhmen, mit Ungarns Königen Stephan V. und Ladislaus IV. vom Jahre 1271—1273., mely Hormayr „Archiv für Geschichte, Literatur und Kunst," című folyóirata 1828-iki első füzetében látott világot; Töredék a régi gyökeres magyar nemzetségekről, a Tudom. Gyűjtemény 1828-ki V-dik kötetében; Neuentdeckte Römerdenkmahle, az 1828-ki Archívban; Toldalék az országgyülések ismeretéhez, a Tud. Gyűjtem. 1829-ki első kötetében; Beiträge zur Geschichte der Leitha-Schlacht, am 15. Juni 1246. aus ungrischen Urkunden, a Megerle és Hohler által folytatott Archiv 1829-ki folyamában; Die Römerstrasse in der Wieselburger und Raaber Gespannschaft, ugyanott; Győr vármegye hajdani nemes familiáinak emlékezetök a Tud. Gyűjt. 1829-ki XII. kötetében, és külön is; Heinrich des III. Züge nach Ungarn a XI. századbeli nyugati Magyarország földképével, és az 1044-diki ménfői ütközet tervével Hormayr folytatott történeti zsebkönyve 1830-ki folyamában; Bericht des Grafen Ferdinand Hardek über den Verlauf der Belagerung der Festung Raab im Jahre 1594. nebst einigen hierauf bezüglichen Urkunden, az Archiv azon évi folyamában. Ugyanez időben mintegy négyszáz okle-

Digitized by Google

vél mását közlött Fejér Györgygyel, mik a magyar történet árpádi korszakát derítvén fel, s a Codex Diplomaticus hat első kötetében hiányozván, a hetedik (pótló) kötetben még 1831ben láttak világot; sőt folytatva nemes közlékenységét, utóbb is több száz oklevéllel gyarapította ez Okmánytárt. Következett: Andreas des III. Venetianers, und letzten arpadischen Königs in Ungarn Heerfahrt nach Oesterreich und Belagerung Wiens im Jahre 1291. Hormayr folytatott zsebkönyve második folyamában 1831-ben. Az akademiába beválasztatván, ebbeli munkásságának gyümölcsei: A győri vidék legrégibb időben és a romaiak alatt, Évkönyveink I. kötetében; továbbá a győri magyar hajósok és mesteremberek műszavai, szótári készületeink számára; ismét győri tájszavak és nyomtatásban még meg nem jelent, mintegy négyszáz példabeszédek és közmondások gyüjteménye; továbbá az említett két érsekujvári régi magyar kéziratról szóló körülményes tudósitása Évkönyveink második kötetében; Tudományok állapotja Magyarországban az Árpádok idejében, felolvasva harmadik közülésünkben 1834. s kiadva Évkönyveink második kötetében; tudósitás a magyar historiát érdeklő oklevelekről a cs. k. titkos levéltárban, a Tudománytár 1835-ki IX. kötetében; A magyar királyok felavatási esküjök és oklevelök nyomai az Árpádok alatt, felolvasva negyedik közülésünkben 1835. és kiadva Évkönyveink harmadik kötetében. Néhány beszédein kivül a Századunk cimü folyóiratban, az $1839/_{40}$-ki országgyülés alatt több közjogi cikket közlött, milyek: Észrevételek a magyar szabad királyi városokat illető cikkelyekhez, melyek az ágostai német lapok 1839-diki 321. és 322-dik számu toldalékaiban közöltettek; és: Válasz a sz. s kir. városok országgyülési voksa ügyében, azon Századunk 1840-iki folyamában. Ezen $1839/_{40}$-diki országgyülésről, egy hatvan ívre terjedő kézirati munkát készített, melynek kiadása eszközölhető nem

Digitized by Google

lévén, azt legalább kedves visszaemlékezésül őrzötte azon nagy fontosságú és üdvös következményü országgyülésre.

Ezeken kivül húzamos idő óta a következő munkákhoz kivántató adatok és oklevelek gyüjtésével foglalkodott: szab. s kir. Győr város történetei, eredeti kútfők után; e munkát, melynek némely szakaszai már is kidolgozvák, Győr városnak 1843-ikra eső évszázados felszabadulási ünnepére szándékozott közrebocsátani, de teljeset kivánván adni, azt elhalasztotta, bár a hozzá tartozó oklevelek az ezer számot akkor is már meghaladták, és némelyeket kivéve mind eddig ismeretlenek; Győr vármegye történeti, föld- és helyleirási ismertetése, szinte oklevélgyüjteménynyel, hat negyedrétü kötetben; A győri megyés püspökök, szinte oklevelekkel, hasonmásokkal, és a püspökök nagyobb részének címereivel. De vannak még más számos oklevelei is, melyek a következő osztályokra sorozvák: Országgyülési emlékiratok, részint eredetiek, részint másolatok, és jelesen ez utóbbiak hat folio kötetben; Vegyes tárgyu oklevelek tiz folio, és tizenkét negyedrét kötetben; A magyar kereskedés történeteire vonatkozó oklevelek gyüjteménye két negyedrét kötetben; Magyar levelek a XVI. és XVII. századból, két kötetben; végre a magyarországi zsidók történeteit érdeklő oklevelek egy kötetben.

Ily gazdag készületek birtokában, miket szinte halála napjáig folyton folytatott, volt a mi elhúnytunk, midőn hivatalától megvált, s akademiánk Történettudományi Bizottmányába beválasztatván, egész jövendő életét az akademia utján a történelmi források ügyének akarta szentelni. Készen állottak utolsó tiz évének érett gyümölcseiként: újra gyüjtött Árpád-korszaki oklevéltára, mely közel ötszáz kiadatlan, vagy iróink által nem ismert oklevelet foglal magában; készen a magyarországi nádorok s főhivatalnokoknak oklevelek nyomán dolgozott táblás soro-

Digitized by Google

zata, számos oly jegyzésekkel, mik az ország közjogára és történetére nem várt felvilágosításokat, a magyar oklevéltannak és chronologiának pedig egyikét a legbiztosabb, mint legszükségesb, támaszoknak valának nyújtandók : s ekkor — épen ekkor kellett nekünk őt elvesztenünk!

Tekintetes Akademia! Mí meg fogjuk az elholtnak adni azon tiszteletet, mely őt nem csak szabályaink, de érdemei után is illeti, midőn nagy gyüléseink megindúlván, jeles elhúnytaink emlékezetét nagyobb körben is megüllendjük. De az ő árnyéka másért esdeklik, a tudomány érdeke mást vár : közzétételét munkálkodásainak, közhasznositását fáradságos és gazdag gyüjteményeinek. Ezen ügy általam ezúttal csak érintetik, az még gyakran meg fog tanácskozásaink szőnyegén fordúlni. Azért elhallgatván mostanra, oly ohajtással rekesztem be emlékszózatomat : bár az ő halála új ösztönül szolgálna a hazai történettudomány munkás kedvelőinek megkettőzni iparkodásaikat, s pótolni, ha lehet, az ő üresen hagyott helyét : csak így örvendeztethetjük meg átköltözött lelkét, mely boldogabb vidékeken is — annyira szerette ő hazája becsületét — csak e becsületben lelend korai elszólíttatása felett vigaszt és megnyugovást.

Digitized by Google

XIX.

GRÓF TELEKI JÓZSEF.

Dicséretes szokása az a tudományos testületeknek, Tek. Akademia, mely szerint jeles elhúnytjaik emlékezetét, érdemeiket feltüntető beszédekben ünneplik; s míg ekkép a nemes munkásságnak lefizetik a tartozott hálát, az élőket is hasonló jutalom kivivására buzdítják. Mert a nemes kebelnek azon öntudaton kivül, mely a híven teljesített kötelemmel jár, nem lehet szebb jutalma azon elismerésnél, melylyel az igazságos maradék a már elholtnak nevét a feledéktől megóvni törekszik.

E szép szokást gyakorolják Önök ma, Uraim, midőn ily tekintélyes számmal gyülekeztek össze azon helyen, hol annyi évekig az élő elnök körül sereglettek egybe, bölcs és baráti vezérlete mellett teljesítni azon kötelmeket, miket a törvény és alapítók akarata rótt reánk : hogy most a megholt elnök szobra előtt lefizessék a kegyelet és hála adóját — külső jelekben ugyan, de melyek zálogául szolgálandanak a haza előtt azon mély és szilárd eltökélésnek, hogy e halálból is, mely gróf Teleki Józsefet az örökségnek jegyzette el, újabb és szent ösztönt merítendenek úgy becsülni meg emlékezetét, mikép ő azt mind végig kivánta : példájának követése által.

*) Emlékbeszéd, tartatott az akademiában febr. 26. 1855.

Digitized by Google

És így fogva fel a nagy elhúnytnak példaadó életét, hozzá fogok, Tekintetes Akademia, azon szép, de nehéz tiszthez, melyre nem szónoki mesterségem ereje, hanem állásomhoz kapcsolt kötelmem, s e mellett azon személyes tisztelet és hála hivott meg, mely megbecsülhetetlen jóságaiért hozzá kötött míg élt, s hozzá fog kötni síromig. Vajha sikerülne a megholt elnök fénye sugarait oly képbe gyüjtenem, mely, méltó az elhúnythoz, képes legyen bennünk élénken megujítani annak tudatát: mi volt ő, s mik legyünk mí, hogy hozzá méltón fussuk meg, mely elénkbe szabatott, a pályát.

Ha gróf Teleki József emlékszónoka hőse dicsőítésére idegen érdemhez volna kénytelen folyamodni, úgy fényes ősök emlegetésével kezdeném beszédemet; a Mecsenicsi Garázdák tetteiket nyomoznám az ősrégiségben, kiktől a Szilágyiak származtak, azon Szilágyiak, kiknek egyik érdemes fia, Mihály, Magyarország kormányzója, s a török elleni harcok nagy mestere volt; s kiknek egyik dicső leánya, Erzsébet, e hazának, legnagyobb királyát szülte; kiemelném e vérnek három költő fiát, kik közől Janus Pannonius a tudományok ujjászületése korának egyik ragyogó csillaga volt; gonddal kisérném e vérnek elágazásait, míg az a Széki és a Teleki Garázdák összeolvadtával Széki-Teleki néven Mihályban, az Apafi ministerében, újra országos jelentességre emelkedvén, hosszú sorát nemzette a méltó fiaknak, kik hadban és békében, egyházban és tudományban, hol Erdélyt, hol Magyarországot, hivatalviselésök, hűségök, tetteik s munkáik által szolgálták és dicsőítették; eléhozogatnám a Mária Terézia és II. József méltó kedvenceit, I. Teleki Józsefet a koronaőrt, és Sámuelt, az erdélyi főkancellárt, kiknek mindegyike mint iró s könyvtár-alapító tettek halhatatlan érdemeket; megnevezném Ádámot, a Cid szerencsés fordítóját, és Domokost a magyarországi utazás szerzőjét, Ferencet a költőt,

Digitized by Google

s a többi iró és státusférfi Telekiek közől Lászlót, a mi II. Józsefünk atyját, ki oly buzgó szószólója volt a nemzeti nyelv és tudományosság ügyének, s belátásos tervezője azon intézetnek, melynek tagjai mai nap összegyültünk, fia emlékezetének szerető hódolatunk adójával áldoznunk.

De a mi Józsefünk, tisztelt Akademia, idegen dicsőségre nem szorúlt. Őmaga a születést oly kivánatos fénynek tekintette, mely jobban megvilágosítja az érdemet, de annál kiáltóbban födi fel a belső nemesség hiányát és lelketlenséget; oly kölcsöntőkének, melyet a haza, historiai nevü fiaitól hangosan számon kér, melyet érdemkamatokkal gyümölcsöztetni kell, és gyarapítva átszállítani a maradékra. Kora ifjusága óta érezte ő e nemes kötelmet, s bár hazafiúi lelkű atyja, a legnemesebb anya, s a leggondosabb oktatás és nevelés táplálták azt benne : őmaga is a legteljesb odaadással igyekezett maga magát is nevelni és fejleszteni oda, hol kezét szivére téve, egykor mondhassa magának : Méltó örököse voltam őseim nemességének, becsületes követője példáiknak, öregbitője érdemlett fényöknek. Ehez képest korán tanult ő, s jegyzett, és dolgozgatott egyszersmind, azt tartva, hogy olvasásunk csak úgy fogamszik meg lelkünkben, s válik igaz sajátunkká, ha azt nem egyedül a fogékonyság szenvedőleges tehetségével veszszük fel magunkba, hanem az idegen ismereteket fontolgatjuk, összehasonlítjuk, megitéljük, és így nyert saját felfogásunk szerint újjá alakítjuk. Még nem választott volt szakot. Atyjától tanúlta azt, hogy ilyet választani kell ugyan, kivált mióta az emberi ösmeretek oly mérhetetlen tömeggé szaporodtak, s az eszmék mai birodalma több tartománynyal bír, mint egyes határokkal a régi; s hogy egy új Aristoteles ma már a lehetetlenségek sorába tartozik : de jókor figyelmessé tétetett azon szoros, léteges összeköttetésre is, mely az ismék és eszmék e roppant birodalmának mindenik részecskéje közt van, s hogy

Digitized by Google

minél inkább hatolnak az egyes tudományok a mélybe, annál szorgosabban kell az öszves tudománykör eldarabolásától, s az ágaknak a közös gyökértől elválasztásától ovakodnunk, melyből hason joggal állnak elő törzs és ágak, levelek és virágok, gyümölcsgerezdek és magvak. Maga gróf Teleki László ily öszletében fogta fel és tanulmányozta az emberi tudás fáját, s ez átkaroló egyetemes tudományszeretetének, mely minden egyes ág és forma felé hason figyelemmel és szeretettel fordúlt, maradandó emlékét hagyta azon könyvtárban, melyet ő atyjától örökölt ugyan, de három-, sőt négyszeres kiterjedésre bővítve, eredeti egyoldalúságából kivett, s minden irányban hasonló gonddal ápolt. A kilenc Múzák e temploma tövében születve gróf Teleki József, abban játszadozva szerető atyja térdei körűl, benne nőtt fel és erősödött ifjuvá; itt hallgatta atyja ismételt intéseit, mik szerint az ember annyit ér, a mennyit tud, és csak annyit tud, a mennyit átgondolva magáévá tett. Ez atyának köszönte tehát a tanulás öndolgozó módját úgy, mint minden oldalu irányát és teljességét.

Tájékozva már a nagy körben, fejlett ki benne egy és más tudási vidék iránti külön szeretete, s a mintegy húsz éves ifju, kinek nem csak komolyságát, hanem tudományát is könyvek közt megőszült férfiak csodálták, a választás utján találta fel magát. Szenvedélye különösen két irány közt volt megoszolva: a természeti s a leghelyesben úgy nevezhető nemzeti tudományok között. Amazok közől a létegetlen természet rajza s az avval szorosan összefüggő vegytan vonta őt. Ő itt nem csak az olvasásnál állapodott meg, hanem a tapasztalati útra is lépett; az ásványász kalapácsával kalandozta be Buda vidékeit, otthon pedig egy kis vegybontó műhelyt alkotott magának, s ekkép munkássága a szabad ég s e füstös és gázos konyha közt oszlott meg. Teleki József akkor szikár és gyöngéd alkotásu fiatal ember volt. Köhécselések álltak be, mik a

Digitized by Google

gondos szülékben aggodalmakat költöttek. Az ásványtani kirándulások, a vegytani mütételek okoltattak. Az orvosok mindkettőt eltiltották, az anya szerető kérései véget vetettek e munkáknak, az atya hivatalt emlegetett, s a nemzeti nyelv, irodalom és történet ügyét kezdte ajánlgatni. Teleki József engedett a fél kénytelenségnek, s annál könnyebben, mert ezek s az első választás tudományai közt eleitől fogva már úgy is ingadozott szerelme; most amazoknak jutott az, egészen. A gyakorlati pálya a helytartótanácsnál nyílt meg, de a teljesb kiképzés ohajtása le nem csillapodott. Hitsorsosai irányában is voltak kötelmei, s ki meg volt hivatva egykor nem csak mint államférfiú és tudós a hazát, hanem egyháza vallásos és tanügyeit is szolgálni, annak látnia kellett a külföldet s ennek intézeteit, megismerni tudósait, kiegészíteni, magasbra hatványozni az itthon nyert tudományos kiképzést. Két év múlva tehát bucsút vett a hivatalszobától, s szárnyra költ.

Ez 1812-ben történt, s Teleki akkor huszonkét éves. Két esztendőt Göttingában töltött, a német tudományosság akkori emporiumában, hol én tizenöt évvel később még eleven emlékezetét leltem a magyar előkelő ifjúnak, kit az öreg Blumenbach nem kevesebb melegséggel emlegetett, mint Heeren és Saalfeld, s ki ott az egyetemi élet vigalmai helyett összes óráit a tanteremek, könyvtár és otthoni tanulás és írás közt osztotta meg. Innen meg lőnek járva Németország és Holland egyetemei, Anglia és Franciaország, Schweiz és felső Olaszország, s úgy lépett vissza, három évi gyümölcsös távollét után, előbbi hivatalába a korra csak huszonöt éves, de tudományra, tapasztalásra, érettségre korpárjai felett magasló ifju férfi. Az 1815-dik évvel állandó közhivatalkodása, kevéssel utóbb irói pályája is kezdődék, mely nekünk itt különösb figyelmünket igényli.

E'ső fellépésére a Marczibányi-Intézet által nyitott verseny szolgáltatott alkalmat. Hogy e fellépést egész fon-

Digitized by Google

tossága szerint itélhessük meg, szükséges leszen egy pillantást vetnünk nyelvi és tudományos akkori állapotainkra. Azon időben, melyről szólnom kell, Kazinczy Ferenc kitűzte volt már a nyelvujítás zászlaját, Marmontelje és Rochefoucauldja, epistolái és Poetai Berke, Tövisei s Virágai, és Dayka s Báróczy életeik, tanilag úgy mint gyakorlatilag hirdetvén az új elvet, lángba borították a magyar irodalmi világot. Az Erdélyi Muzeum e nyelvforradalmi irány állandó közlönyévé vált, s lelkes tanítványok álltak a mester mellé, senki nem lelkesben és merészebben mint Berzsenyi Dániel, ki új és szokatlan nagyságban ragyogott fel a költészet országában. Az elfogúltak, kik sajátságos, és csak képzeletökben létező képét rajzolák magok elé egy szűz nyelvnek; kik az ujításban a magyar nyelv megvesztegetését, az ízlés műveiben annak megrontóit látták: mind szóval, mind sajtó utján vészharangot kongattak. A keszthelyi kör, a különben hála nélkül nem említhető gróf Festetics György vezérlete alatt, tömött ellenzékkép lépett utjokba e lelkes igyekvéseknek, eleinte ugyan csak szóval, magán és köz körökben, utóbb azonban a sajtó utján is az általa szuttyongatott, s oly pirító hírre vergődött Mondolattal; mely nem javalandó, de természetes visszahatáskép a Szemere-Kölcseyféle Feleletet idézte elé az új iskola részéről. A két fél közti ellenkezés szenvedélyes gyülölséggé fajult, mindenik túlment saját elve határin, és — hogy Teleki József szavaival éljek — „szegény nyelvünk keservesen nyögött merész csapásaik alatt; minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a két felek közül is a kevesbbé hevesek rettegve és lelkendezve várták a csata kimenetelét, a dolog bővebb kifejtését, a kérdés vég elhatározását. A győzödelmesnek dühe, akármelyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelvünket.“ Így a kor álláspontján ő, s e körvonalok nem voltak tulzottak. Megértem én is még azon időt, midőn a

Digitized by Google

nyelv buzgó baráti hol az ujitásból, hol a két tábor harcaiból magának a nemzetiségnek vég veszedelmét jósolták, s különböző álláspontjaik szerint majd az egyik, majd a másik felekezet embereire mint a „hon ellenségeire“ mutattak. S nyelvünk ez idétt valóban korcs korát élte. Az ósdiak irásai, a régi nyelv saját szépsége nélkül; támadásaik, tudományos tájékozottság és helyes nyelvérzés hiában, minden tanulságtól meddők voltak: míg az újiskola a maga jelesbjeiben bírt mind kettővel, s azon felül talentommal és ízléssel is; de folyton ingereltetve és bántva, nem csak élességet kölcsönzött a polemiától, s nyugalmat nélkülözve, tanitásaiban azon szabatosság és mérsék hiányát éreztette, mely egyedül képes illő világosságában tüntetni fel a tárgyat; hanem talentom, tudomány és ízlés nélküli hívei, kik a nagyobb számot képezték, aggasztó bátorsággal s elv- és szabálytalan bánással valódi cháoszt idéztek elő a nyelvbeli előadásban. Az irodalom őszinte baráti ösztönszerű sovárgással kezdének ismét egy köz tekintélyt ohajtani a veszélyes zűrzavar megszüntetésére, s egy több ízben indítványozott, s a zöld asztalnál úgy, mint a sajtóban többször tárgyalt tudós társaságot pengetni. De a szomorú időnek nem volt organuma. A legnagyobb szükség e percében léptette a dicső Marczibányi nemzetség életbe azon jutalmazó intézetet, mely akademiánknak is közvetlen előzője volt, s ennek kezelői az elhúnyt nagy alapító ohajtása — s ekkor már köz eszmélet — szerint is legégetőbb kérdést: a nyelvujitását, tüzték ki legott tudományos tárgyalásul. Egy más jutalomtétel, az elsővel szoros összefüggésben, egy tökéletes magyar szótár tervét kivánta. Gróf Teleki József felszólalásra hevült. Dolgozott, de titkon, saját atyjával sem tudatva fáradozásait, mert ez az intézet elnöke volt. Nem egy egész év volt az időhatár, s a huszonhét éves ifju férfi, hivatalos elfoglaltatásai dacára — akkor már helytartósági titoknok le-

Digitized by Google

vén — e rövid idő alatt szerencsésen befejezte mind két munkáját. Az intézet 1819. sept. 13-ikán hozta itéletét, mely az egyik versenytárgynál öt, a másiknál hat pályatárs iratai közől egyetértőleg gróf Teleki Józsefnek, természetesen névtelen, munkáit koronázta. Azon könnyek, melyeket a váratlan öröm az atyaelnök szemeibe csalt, midőn az általa felbontott levelek fiát vallották a két mű szerzőjének, valamint e nemes atya fáradozásainak legmagasztosabb jutalmai valának, úgy a hálás fiu életének is e napot legszebbjévé avatták.

A nyelvujítás elmélete, tisztelt Akademia — mikép az elsőbb terjedelmes munkát röviden nevezhetjük — mind a tárgy kifejtését és nyelvtudományunk akkori állását tekintve, irodalmunk legnevezetesb tudományos terméke volt, mind szerzőjére nézve jellemzetes voltánál fogva, figyelmünket különösen megérdemli. Közepette azon izgalmas kornak, midőn kiki e tárgy körül vagy mint lelkesedett barát, vagy mint szenvedélyes ellenző érzett, gondolkozott és nyilatkozott; midőn féltett nyelvünk e valódi életkérdését szinte minden, a nemzeti lételt a nemzeti nyelv szerencsés fejlődésétől felfüggesztő hazafi, személyes és kedélyügynek tekintette: ily időben e tárgyilagos tiszta felfogás, ez ovatos, de nem kevesbbé következékes középenjárás, s e mérsékkel párosúlt férfias határozottság meglepő és meggyőző volt egyszersmind; a kiterjedt és beható tudomány pedig, e philosophiai lélektől áthatott, rendszeres és kimerítő tárgyalás, bármely veterán tudományi bajnoknak koszorút biztosítandott. Megvolt így e munkán mind azon vonás, mely gróf Teleki Józsefet későbbi irodalmi úgy, mint birói és államférfiúi munkásságában oly kiválóan jellemzette: meg a teljes tárgyismeret, az elfogulatlan vizsgálat és szabatos itélet, mely, midőn elméleti irányban munkálkodik, erős világos meggyőződés-, midőn gyakorlatiban, jellemként nyilatkozik. A munka korirat, a

Digitized by Google

mennyiben a kor mozgalmai által idéztetett elő; s ma már, midőn az ujítás kérdését az idő elintézte, elvesztette azon égető érdeket, melylyel a harc korában bírt: de nem volt a dolog felületén átsikló, inkább az indulatokra mint meggyőződésre hivatkozó röpirat; sem vitamű, mely az A és I okaikat hányja meg, s a maga felekezete diadalmát kürtöli. A magyar nyelv, sőt valamennyi mívelt nyelvek történetéből indúlva ki, azokat mint folyton változó, folyton változni kellő, mert élő, létegzeteket mutatja fel, melyek, épen ez életöknél fogva nem csak új meg új szükségeket éreznek, hanem erővel, sőt visszautasíthatlan belösztönnel is bírnak a szépnek minden formáit, az igaznak minden világait felvenni, visszatükröztetni. Letévén ez uton a tétel alapját, s tapasztalati uton bizonyítván be, hogy ujítani nem csak szabad, de kell: egyedül a nyelvujítás törvényeinek kifejtése maradt fenn, melyek nem egyebek, mint a nyelvképzés törvényei: s e két nagy tárgy teszi a munka fő részeit. Nem azon ösztönszerű tisztelet, melylyel gróf Teleki József iránt egy, művek és tettekben gazdag élet után, mindnyájan viseltetünk, s különösen én, ki harminc év óta annyi lekötelező jeleit vettem megbecsülhetetlen kegyének; nem is dicsszónoki tisztem, hanem többszöri, s külön időkben tett, áttanulmányozásból merített elfogulatlan meggyőződés mondatja velem, tisztelt Akademia, hogy e mű a maga korában a legnevezetesb magyar tudományos munka volt; hogy a nyelv törvényeit bővebben fejtette ki, mint korában kifejtve voltak; hogy historiai része irodalmunkat egy új tudománynyal, a magyar nyelv belső történetével gazdagította, mely azóta is csak új adalékokkal bővíttetett, de ily terjedelmesen és kimerítőleg ujabban sem tárgyaltatott, s ehezképest, és mint saját vizsgálat eredménye, becsét mind maig fentartotta: bár a nyelv rokonságai s középkori története körül szükségkép hiányos vala, miután a hasonlító nyelvészet még pólyáiban feküdt,

Digitized by Google

a kézirati irodalom pedig, legnagyobb részében, átvizsgálatlan volt, sőt lappangott. Gyakorlati becsét a munkának emelte azon vég rész, mely a nyelvujítás elvének alkalmazását tárgyalja, azt szabályozza és az ízlés törvényei szerint mérsékli, a nélkül mégis, hogy neki a félénkekkel káros korlátokat vonna; sőt az egésznek bár nyugodt folyamában is a haladás emberéül tanusítva magát, végül biztatólag így inti kortársait a szerző: „Ha tehát a keskeny közép utat eltalálni nem tudjuk, sokkal tanácsosabb merészségünkben néha megbotlanunk, mint a botlást félénken elkerülni akarván, helyt állanunk."

Tovább kellett gróf Teleki József első munkájánál időznöm, miután csak kevesen olvastuk azt azon időben, midőn epochális hatásával szerzője nevét legott a hazai irók első sorába emelte, s a sebesen haladott idő azt, nem maradandó becséből ugyan, de napi érdekéből, igen is, rég kivetkőztette. Másikát, mely a nagy szótár tervét fejtegeti és rendszerezi, elég fölemlítenem a Tekintetes Akademia előtt, mert mindenikünk ismeri, s olvasta, midőn ezelőtt huszonnégy évvel annak alapján készült azon fontos munka előrajza, mely bevégeztetéséhez immár biztató léptekkel közelget.

Ily diadalmas fellépés után nem lehetett, hogy gróf Teleki József irodalmi munkássága azon férfiak által is igénybe ne vétessék, kik azonegy időben a Tudományos Gyüjteményt, s ezzel egy tudományos magyar irodalmat alapítottak meg. E folyóiratot ő nem csak több éven keresztül különféle becses dolgozatokkal gyarapította, mik közt főleg könyvbirálatai, a nyugodt és helyes itéletnél fogva, tünnek ki; hanem, a Fejér György és Thaisz András szerkesztésök interregnumában, magának a collegiális szerkesztőségnek is munkás tagja volt. Ez időtájt az irodalomtörténeti, a törvényes és politikai studiumok mind inkább a történelem felé vonák figyelmét. Néhány derék

Digitized by Google

kisérlet jeleli e fordulatot: Sparta alkotmánya és törvényei a Tudományos Gyüjteményben, Eger ostroma, és Első Lajos nápolyi hadviselései az újonnan keletkezett Aurórában: miknek megjelenése után jelentékeny szünet lépett be a gróf irói munkásságában.

T. i. annál erélyesben folytak az újnemü készületek. Egész lélekkel a történelmi tanulmányoknak feküdt. Át lön hatva a historiának nem csak szépségei, s az észt és szívet fejtő és mívelő, hanem annak a nyilvános életre is nevelőleg ható ereje által, mely sehol nem oly közvetlenül hasznos, sőt múlhatatlan, mint oly nemzetnél, melynek öszves társadalmi intézvényeit nem egy szobájába zárt tudós törvényhozó alkotta, mint valamely philosophiai kézikönyvet; nem egy hivatalos bizottmány szerkesztette, mint valamely részvényes társaságét: hanem, hasonlítva egy élőfához, mely az idők folyamában itt egy száraz ágat hullat el, ott saját erejéből új hajtásokban ujúl meg, s a századok moha alatt örökzöld ifjusága dagadó ereivel erősödik és izmosúl; a történet, azaz a nemzet saját élete fejtette elé századok lefolyása alatt, s úgy, miképen azt a nép erkölcseinek s világnézetének a reájok ható világgali surlódásai hozták magokkal, s mikép ez egymásra hatás módosulásai s a korok változó szükségei változtatták, s ekkép a haladó időkkel haladva, koronként bővítették és megifjították. Igen is, Tekintetes Akademia, félre értik azok a historiának tartalmát úgy, mint érdekét, kik abban csak egy regényes elbeszélés gyönyörködtető szépségeit, vagy az óságnak kellemes ábrándozásokba ringató félvaló s félálom fűszerét látnak. Erkölcsi tan ez, és politikai egyszersmind: az élet mestere, az igazság fénye, mint a régi bölcs, s a világ itélő széke, mint egy újabb bölcs nevezte: tapasztalati morál az egyénnek, gyakorlati államtudomány az országos férfiúnak, s istennek a világ keze által működő igazsága az emberiség felett. De a historia csak úgy

Digitized by Google

teljesíti e tisztét, ha az eseményeket mint a szükségesség és érdek harcait, az emberi érzések és szenvedélyek határozó befolyásai alatt, nyomozza. Azért a részletekben s az okokban van a historia: a puszta események sora csak csontváz, mely az életterjesztő idegek s a munkás izmoknak támoszlopúl szolgál.

Így fogván fel gróf Teleki József a historiát, melynek szellemét az emberiség történelmében tanúlta, a célba vett hatás tekintetéből a hazait kelle alakító vizsgálatai tárgyává tenni; de a nemzet öszves élete képét festeni az addigi előkészületek elégtelensége miatt későbbi idők feladatának tartva, egy szakaszt választhatott csak, de olyat, melynek kútfői elég bőven folynak, hogy egy részletes életképet lehessen alkotni; eseményekben gazdagot, a tanulságért; szereplőkben nagyszerűt, a nemzeti önérzet emeléséért. A választás ekkép csak a Hunyadiak korára eshetett. Két nagy emberben dicsőült meg a nemzet ama félszázad alatt, milyen több a magyar égen nem ragyogott: Hunyadi János és Hunyadi Mátyásban; mindkettő legteljesb, legpraegnánsabb kifejezése a magyar jellemnek: az ősinek utolsó s legmagasztosb viszsugárzata amaz, az újnak minden oldalu s többé utól nem ért példányképe ez. Húsz évi tanulmányok, az ideje jobb részét igénybe vevő, nagy felelősséggel járó hivataloktól megzsugorgatott minden szabad órák érett gyümölcse lön e nagy kiterjedésű munka, mely nem csak a nemzet világéletét lebbenti föl előttünk, hanem annak minden oldalú nyilatkozásait az állam és jog, az egyház és erkölcsök, a miveltség és polgári viszonyok körében. 1843-ban az befejezve állott, mikép t. i. ily munkát befejezni lehet; de maga a dolgozás alatt gyültek folyton új források, és csakhamar egy második átdolgozás szükségét kezdék éreztetni. Azalatt az Erdély kormányára meghívott férfiú súlyos állása csak ez újabb szerzemények tanulmányozását és folytonos levelezések utján szaporitását

Digitized by Google

engedte. Megjött a végzetteljes év, mely a jelent a múlttól elválasztja, és gróf Teleki József, magas helyzetéről a magán életbe térvén vissza, melyet harmincöt év előtt hagya el, hogy a királynak és hazának szolgáljon; elővette az ifjuságában tervezett, egész életén által szeretettel ápolt munkát, s annak újbóli keresztül-dolgozásában lelte fel élte végső hat éve egyedüli vigasztalását, a köz javalásban utolsó örömeit.

E nagy műről nincs ezeken túl mit mondanom. Önök azt ismerik, ismerik mint a magyar történelmi tudomány első rangú művét, mint dísszel megállót a világirodalom hasontervű művei közt. Neki abban a történetnyomozás s a történetalakítás szerencsés összeolvasztása sikerült; s míg a szak emberét a történeti ismeretek gazdagitása és megigazitása, e terjedelmes és mélybe ható vizsgálat, a források birálatos felhasználása s a lépésről lépésre hü számadás minden állítmányról elégíti ki: a mivelt történetbarát tanulsággal és gyönyörűséggel követi e nyugalmas, plasticai elbeszélést, mely szintoly távol az eszmétlen realismustól, mint a történetet az allegoriáig fellengitő idealismustól, az eseményeket, embereket és tetteket úgy terjeszti elő, mikép azok sora és indokai, külső és belső szükségesség szerint, a lélektani felfogás előtt megnyilatkoznak. E felfogás adja meg jellemrajzainak is azon tárgyilagos valóságot és életet, mely nélkül azok szép költői képek lehetnek, de megszűnnek historia lenni.

Ez, Tekintetes Akademia, gróf Teleki József, az iró. De ő ez akademiának elnöke, sőt ennél is több, ő annak egyik alapitója, szerkesztője, életben s halálban jótevője, és — lelke volt, az intézet ügye neki szívügye, az intézet maga fogadott gyermeke; az ő élete s az akademiáé egy. Hiszen ő azt, még mikor meg nem született, atyjától már örökbe vette. Mert ki volt az, Tekintetes Akademia, ki az 1790-ki eredménytelen tervezések után azt melegebben

Digitized by Google

sürgette, erélyesben mozgatta, mint gróf Teleki László? Ki ne ismerné ennek „Buzgó Esdekléseit," ennek akademiai tervét? Az ország, sőt a világ figyelmét akkor más érdekek fogták el, de Marczibányi Istvánban megfogant a nemes mag, s életbe lépett — melyet beszédem folytában már említettem — ennek jutalmazó intézete, előfutnoka az akademiának, az akademia kicsinyben. S gróf Teleki László ennek elnöke, és József egyik koszorúzottja. Az első lépés megvolt. 1825-ben megzendült Felsőbüki Nagy Pál hatalmas szózata; négy nemes hazafi, akkor még többnyire a fiatalság praetextájában, a legszentebb lelkesedés lángjával ama napot a nemzet egyik legnagyobb és leggyümölcsözőbb napjává avatták — kell-e megneveznem őket, kiknek neveit minden magyar hálás kegyelettel tartozik kebelében megőrizni? — S alig tevé át a négy első alapító az akademiát az eszmék és ohajtások sorából a valóság világába: ime gróf Teleki József sietett testvéreivel együtt atyjok drága örökségét a haza oltárán áldozni fel: e megbecsülhetetlen könyvtárt, mely nélkül az intézet a leghathatósb és múlhatatlanabb eszköz híával volt volna. Egybeállt az országos küldöttség készíteni az intézet alkotmányát: annak élén is gróf Teleki József állt. Majd megalkottatott ez maga: az igazgatók bizodalma őt hívta meg ennek kormányára. S ő nekünk huszonnégy éven át elnökünk, jóakarónk, barátunk volt. Szép napok voltak azok, Uraim, midőn mi az ő folytonos jelenléte, közvetlen vezérlete mellett indúltunk meg az új, az ismeretlen pályán. Ki mondhatja, hogy őt egyéb, mint a nemzeti tudományosság érdeke, a független meggyőződés becslése, az engesztelés közvetítő szelleme vezérlette? Kinek nem világított kétségeiben tanácsának biztos bölcsesége, kit nem emelt csüggedéseiben biztató derültsége, s nem vidított buzdító helyeslése? Rendeltetése őt két ízben is távol vezette tőlünk, de a távolban is ő szerető gonddal

Digitized by Google

örködött a még zsenge intézet fölött, és semmi nem történt — nem mondom tudtán, de — tanácsán kivül, és segedelme nélkül. És áldozni is mikor szűnt meg? Emlékezzünk újra könyvtárunkra, melyet időnként egyes becses ajándékokkal, 1832-ben és 1850-ben egyegy tetemes gyüjteménynyel nevelt; éremtárunkra, melyet ő alapított; a történettani osztály érdekeire, melynek utolsó munkája jövedelmét adta rendelkezése alá! De jótéteményei életével sem szűntek meg. Ime végrendelete! Ez intézetnek hagyományozta ő örök sajátúl azon nagyszerű munkáját, melynek kiadása közt ragadtatott el közölünk, hosszu nemes életének legszebb és legsajátabb gyümölcsét; ennek gazdag könyvtárát, melyet e munkájához sok éven át, tetemes költséggel szerzett össze; ennek egy huszonnégyezer pengő forintnyi alapítványt a könyvtár folytonos gyarapítására, és tizenkét ezeret egy évenként kiadandó drámai jutalomra, melynek koszorúzandó gyümölcsei a nemzeti színház repertoriumának sajátjai legyenek. A hol a tettek ily hangosan beszélnek, Tekintetes Akademia, ott a szónok magasztalásaira szükség nincsen; s a hála, ha néma is, nem kevesbbé forró, és hű.

És gróf Teleki József a királyt és hazát szolgálta mint bíró, mint államférfiú is. Túl, nem mondom a magán érdeken — az ő tiszta lelkéhez nem fért a legkissebb szenny — de túl minden kedvezésen és boszún is, igazságos, s az igazság meggyőződésében szilárd volt, és kérlelhetetlen. Mint kormányférfiú felvilágosodott, munkás, és birtokában azon szép és gyakran nehéz hűségnek, mely a királyt és hazát nem választja el soha : s épen azért, várt legyen reá kegy vagy gáncs, a körülményekkel soha meg nem alkuvó. Mint egyházfőnök gondos és buzgó, de okosan ovatos ott, hol a bátorság nem épít, hanem a birtat is kockára veti. Mint törvényhozás tagja, ő, az irodalom s a historia embere, szükségkép egyszersmind a haladás embere is, de

Digitized by Google

a léteges, s e természetéhez képest egyszersmind ovakodó, haladásé. Tudta ő mely erősen all a százados élőfa, saját földében, melyet nyesegetni, tisztogatni, melybe nemes ágakat oltani lehet, sőt kell: de gyökerétől elválasztani annyi mint kiölni. Végre mind ez állásaiban hazafi volt és magyar; s bár türelmes és jóságos köz mint magán viszonyaiban, de csak az oltárig: s ez oltár — a magyarok istenéé volt.

Gróf Teleki Józsefben az országos férfi s az író a legszebb öszhangzásban volt az emberrel. Aristokrata volt, születés, neveltetés s erkölcsei szerint, s bírta az aristokratia minden erényeit, de annak vétkei nélkül. Ehez képest becsületszerető, hiuság nélkül, büszke, kevélység nélkül, nagylelkű, fitogtatás nélkül, szigorú, keménység nélkül. Nyájassága leereszkedés volt ugyan, de jósággal s az érdem elismerésével párosúlva. Az embert belértéke szerint méltatta: becsülve a tehetséget, tisztelve a munkásságot, s meghajolva a hazafi erény előtt, melyet senki vallásosabban nem gyakorolt, mint ő; s épen azért hideg volt a magyarnak oly érdeme iránt, melynek dicsősége nem a haza dicsőségét nevelte egyszersmind. E mellett gondolkodásában és tetteiben őszinte és valódi: azért magas állása dacára is egyszerű, s gyűlölője a színnek, mely hazugúl jellemet negédel. Végre, becsülte a vagyont, de nem magáért, hanem mint eszközét az áldozatnak, melyet adósságnak tartott a haza —, s a jótéteménynek, melyet kötelemnek a szenvedő emberiség iránt.

Nem festem a kínokat, Tekintetes Akademia, melyekkel a legnemesebb embert gyilkos nyavalyája —, nem a fájdalmakat, melyekkel az idő, lelkét, elborították. Amazok ellen a szakadatlan munka nyújtott neki enyhületet, ezek ellen a remény, hogy a magyar az idők látogatásai közt is hű maradand magához. E nemzetnek nehéz, de nemes küldetés méretett ki a sors által. Neki volt fentart-

Digitized by Google

va az europai népek közt azon szerep, hogy e földterületen, melyet a természet a Kárpátok déli lejtjein egy egésznek jelelt ki, s mely évezreken át különféle, egymással küzdő népek csatatere volt, egy egységes hazát alkosson, mely e néptöredékeket egy törvény alá foglalva, államot építsen fel, saját intézvényei és saját neve alatt. Ez államnak rendeltetése volt a kelet népeit, mik koronként Europa e részeibe özönlöttek, vagy magába olvasztani és polgárosítani, mint a kúnokat és besenyőket, vagy, hol szenvedve hol győzve, eltartóztatni közép Europától, mint a tatárt és törököt, s nyúgoti szomszédai míveltségét megóni, tőlök ismét visszaveendő, mit küzdéseiben elvesztett, vagy ki nem fejthetett. E gondviseleti küldetésnek, Uraim, rögtön nem szakadhat vége. Része egy nagy birodalomnak, másokkal együtt fogja azt folytatni : de csak úgy, ha meg nem szűnik lenni, a mi volt : magyarnak. S hogy ez maradjon, tőle függ; tőle hogy az új egyesületnek tiszteletre méltó tagjává legyen a nemzetiség és míveltség párhuzamos fejlődése által, melynek oly biztos és szerencsés eszközét nemes és szép nyelvében bírja. Igen is, e nyelv, horgonya a magyar míveltségnek : egyesek míveltethetnek csak más nyelven, a tömeg egyedül a magáén, s e tömegnek, miután felszabadíttatott az ezeréves gyámság alól, míveltetnie kell, hogy ama rendeltetésének megfelelhessen. Ennek nyelvéhez kötötte tehát az elhúnyt nagy ember, végső reményét : s jaj nekünk, jaj e népnek, ha reménye hiú, ha bizodalma álom, ha fáradozásai sikeretlenek voltak; jaj e nép s e föld jövendőjének, ha szózata, mely nemes munkáiból, mely sírboltjából szól fel hozzánk, meg nem értetik, s nagyjaiban hű elszánást nem érlel!

Nem, Tekintetes Akademia, e becsületes munkásság nem maradhat gyümölcsök nélkül. Az nem lehet, hogy azon nagyszerű és gazdag kép, melyet ő előttünk föllebbentett, bennünket hidegen hagyjon, hogy azon nagy és

Digitized by Google

nehéz időkön, miket a nemzet öntudata elébe vezetett, ne okúljunk, hogy e vétkeket ne utáljuk, e tévedésekből ne tanúljunk; e nagyságon önérzetünk ne erősödjék. Az nem lehet, hogy azon nemzet, mely ama félszázad alatt annyi nagyságot, erőt és szellemi felsőbbséget, az erény és honszeretet annyi példáit mutata fel, meteórnak legyen a nemzetek színhelyén feltüntetve, hogy hirtelen semmiségbe dőljön. E szobor, mely hidegen, de jelentesen fogja a bármikor is korán elvesztettnek kegyes vonásait emlékezetünkben megujítani, ujítsa meg azon lélekét is, mely az elhúnytat nemesítette míg élt, s nemesítendi műveit, míg magyar irodalom lesz. Ha az ő példája a tehetőst áldozatra, az irót munkára, minden hazafit kötelmei tiszta tudatára hevítendi: úgy, és akkor, Uraim, a gyásznak e napját vigasz váltandja fel, s e földi életen túl is felettünk őrködő lelkében kifejezhetetlen örömmel e szellemi hang fog megzendülni: Nem hiában éltem!

Digitized by Google

XX.

REPICKY JÁNOS.

Épen ma telik be harmincnyolcadik éve, Tekintetes Akademia! hogy Új-Bars mezővárosában egy szegény mészáros családja, szükölködése közben is, új tagja születésének örvendezett. E gyermek Repicky János volt. Mi egyéb várta e gyermeket, mint hogy atyja mesterségét üzendő, a körök egyik legszükebbikében fussa le pályáját, nem ismerve, nem nevezve, nyomtalanúl? Azonban a költő szerint fata viam invenient: s egy jelentéktelen változása apja állapotának, alapját vetette meg a lehetségnek, hogy fia dísze lehessen a magyar tudománynak, s kétségkivül nagy nevű ember, ha a sors őt oly hazában engedi születni, mely a tudományt becsülni, az érdemet tisztelni tudja, s azt megjutalmazza. De Repicky magyarnak született, s így azon átok lebegett felette kezdettől fogva, mely gyakran a haza legkitünőbb fiait üldözi és sujtja, mígnem a gondok és szenvedések díjaul kora sírba szállanak, töredékeit mutatva fel csak azon jelességnek, melynek elérésére rendeltetve voltak. Ezek közől volt a mí elhúnyt társunk is, kinek emlékezetéhez a csodálás és elkeseredés vegyes érzései tapadnak.

---

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában, april 23. 1855.

Digitized by Google

Az ő szenvedéseiről úgy, mint ritka önfeláldozással folytatott munkásságáról — a mily elvonuló, szerény és szótalan volt — csak annyit tudhatunk, a mennyit bizodalmas percekben sokszor inkább sejtenünk, hogysem részletesen felismernünk lehetett. Azért, Tekintetes Akademia, életrajzát nem, csak némi vázlatokat terjeszthetek elé, miknek azonban én, kit hozzá közőlünk a legrégibb kapcsok kötöttek, hűségökről teljesen kezeskedhetem, és kezeskednek az eredmények is, miket a Tekintetes Akademia ismer, s miket — úgy bízom istenünkben — a nemzet is egykor ismerni, sőt elismerni is fog.

Az a jelentéktelen változás, melyet érintettem, atyjának, ki korponai származásu vala, szülővárosába visszatérése, s mesterségének ott folytatása volt. Itt t. i. megnyílt az alkalom a magába sülyedező, a gyermekek szokott játékai által nem vonzatott kisdedet tovább iskoláztatni, mint különben hely s körülmények engedték volna. Így lön, hogy a korponai alsó iskolák bevégzése után, melyekben minden társai közt felfogásra, szorgalomra s tanulási kedvre ő messze kitünt, ugyanott a kegyesrendiek algymnásiumi osztályait is folytatná, s mint első az elsők között atyjától engedelmet nyerne a mesterség helyett deák tanulmányait folytatni. Az ifjút nem ijesztette vissza szüléinek vagyontalansága, kik neki segédkezeket többé nem nyújthattak: ő bízva saját ereje és munkásságában Selmecre ment, s ott, tanulótársait otthon oktatva, végezte be a gymnásiumi s bölcsészeti folyamot. Innen szüléinek egy jóakarója Pozsonyba menvén, az esdeklő ifjút költség nélkül felvitte oda, hol az evangelikusok lyceumában íratván be magát, az e felekezetű növendékek tanitásával kereste, ahogy lehetett, mindennapi kenyerét, s e mellett éjjelt nappallá fordítva, a theologiai tudományokat tanúlta. És ekkor és itt ébredt fel benne a keleti nyelvek szeretete, melyek ezóta tudományos szen-

Digitized by Google

vedelmének fő, sőt kizáró tárgyai lettek. Vas szorgalmának sikerült már itt a héber és arab nyelveket, felülhaladva társait, hogy ne mondjam tanitóit is, elsajátítani, a törököt magán szorgalommal magáévá tenni, sőt Tamaskó István tanár, a „De causis linguae sanscritae" értekezés szerzője, által az óind nyelvre figyelmeztetve, ennek elemeibe is csakugyan e tanítónak vezérlete alatt avattatni. Az öszves előljáróság becslését ekép ritka mértékben bírt növendék megnyerte azon kedvezést is, hogy az iskola segedelmével 1842-ben Tübingába mehetne, szinleg a theologiai tanulmányok bevégzése, de sajátlag, keble biztos sugallata szerint, a keleti irodalomban szerzendő vég kimívelődése végett. Ewald, e kornak legnagyobb hebraeistája, meglepetéssel látta a szerény magyar ifjunak bevégzett avatottságát a bibliai s az arab nyelvekben, s mikép maga emlegeté később oda került ifjaink előtt, fölmentette őt azoknak folyama alól, s a szanszkritnak kizáró ízésére buzdította. Repicky, megragadva a kedvező alkalmat, díjmentesen járta Ewaldnak az indoeuropai tőnyelvről adott privatissimáit, s minden idejét ennek, úgy a többi keleti nyelvek s az öszves keleti tudományosságnak, az irodalom, a föld s néprajz, a keleti bölcsészet és vallások, a történet és költészet teljes és mélybe ható tanulmányozásának szentelte: miután ő e nyelveket nem csak lingvisticai, hanem tudományos szempontból tekintette, s általok az összes kelet szellemi életének rejtélyeibe kivánt behatni. Így kikészülve visszatérvén, Bécsben állapodott meg, hol az udvari könyvtár keleti osztályának kincsei foglalták le; itt kezdte a perzsa nyelv tanulását is, a tübingi tartózkodása idejében zsugorgatott filléreken élődve, s nem részesülve más meleg ételben, mint melylyel őt — a tudomány táplálta! Ezeknek is elfogytával Pestre jött le, hol Székács társunk által ajánltatva, néhány magán tanórára tett szert, melyeknek szük keresményét nem annyira

Digitized by Google

az élet szükségeire, miket ő egy falat száraz kenyérrel is le bírt csillapítani, hanem a keleti tanulmányok folytathatására szükséges eszközökre fordított.

Ez időtájban történt, Tekintetes Akademia, hogy az egyetemi könyvtár olvasóteremében egy fiatal ember vonta figyelmemet magára, ki a mennyi keleti munkákat bírunk, azokat sorban olvasta, kivonta, kiírta. Ki lett volna ez más, mint Repicky János? Nem sokára látogatásait is vevém, s meg voltam lepetve azon terjedelmes, mély és biztos ismeretek által, miket különösen a hasonlító nyelvtudomány körében, gyakori és hosszas társalgásban, fel nem ismernem nem lehetett. Engem is ily stúdiumok foglaltak akkor el mint segédeszközök a magyar nyelv rokonsági kérdése s eredetének megitélésére, s éltem a kedvező alkalommal magán leckékben annyi felvilágosodást szereznem a szanszkrit nyelv körül, mennyit az indoeuropai nyelvosztály külön természete és rokonságai belátására szükségesnek tartottam. Okom lett bámulnom, Tekintetes Akademia, azt a biztosságot és szerteágazó avatottságot a keleti tudományban, melyet a Mahabhárata egyik szép töredékének, a Nálának, boncolgatása közben oly könnyüséggel és készséggel fejtett ki, mint ha Berzsenyit vagy Vörösmartyt commentálná. Meglátogattam őt, Tekintetes Akademia, s tiszta szobácskájának szinte egyedüli bútoraiúl egy kisded könyvtárt találtam, mely többnyire arab munkákból állott, s köztök Freitágnak huszonhat talléros nagy szótára! Tisztelettel hajoltam meg e fiatal ember előtt, kinek nem volt más szerelme mint a tudomány, nem más szüksége mint a tudomány, nem más vágya mint patriam illustrare — mert ő a Lajtán túl minden hazában anyáskodó hazát lelt volna — s nem más jövendője mint — gondok és szegénység!

Ez ifju férfiúnak, ki nem ért reá barátokat, pártfogókat keresni, némi hatáskört szerezhetni, volt első vágyam: más jutalmát velem volt fáradozásainak nem fogadott el.

Digitized by Google

Kértem: folyamodnék — bár eleinte díjtalan, de tán jövendővel bíró — rendkivüli tanárságért a keleti nyelveknek az egyetemnél még el nem látott szakához. Reá bírtam, s folyamodott. Ekkor közelített a Pyrker-képtárnak József nádor névünnepén díszes megnyittatása: Repicky János egy arab költeménynyel üdvözlötte a szép napot s annak ünnepeltjét, melyhez magyar fordítást mellékelt. Az egyetemi könyvtár egyik szobájában közlötte velem azt; s miután benne a dolgok állása nem ismeréséből egy meg nem állható szakaszt találék, s őt eziránt felvilágosítám, a könyvtár asztalán készített, néhány óranegyed alatt, egy közel húsz versből álló pótszakaszt, s a művet rögtön átadta a nyomdásznak. Egyidőleg a Tekintetes Akademia előtt forgott Arab Nyelvtana, mely ahoz értő birálók előadására sajtó alá is érdemesíttetett. Az alatt Repicky János, ki életét ez időben néhány görög lecke adásával tartotta fenn, hosszalván a tanári kérdés késését, megjelent a bölcsészeti kar igazgatójánál, ajánlani ügyét — mondjuk: a tudomány ügyét. — Tekintetes Akademia! Repicky nem él többé, s így nem sértem meg kíméletes érzését, ha bizodalmas panaszát kibeszélem; s nem él ama befolyásos férfiú sem többé — de él az igazság, melynek birószéke valót kiván; s elmondom a látogatás eredményét. A folyamodó tehetsége iránti kételyek voltak-e a válasz? Nem. Üres biztatások-e? Szinte nem; hanem a mi ezerszerte fájóbb vala a mi barátunknak: szánakozó megmosolygása a szándéknak, lenézése a tárgynak, nevető megkérdése annak: mire való legyen ez a török nyelv? S ezt neki, ki mélyen meg vala győződve hogy a magyar nyelv eredete s rokonsági kérdését, a magyar ősi, úgy a török-magyarkori történetet a török nyelv és irodalom teljes ismerete nélkül fel nem világosíthatni soha!

Szomorú, igen szomorú idők, Tekintetes Akademia, s egy közel gyásznak jelenségei, midőn a tudomány sáfárjai

Digitized by Google

a tudománynak nem mondom minden gyakorlati haszontól független becsét, de oly közel fekvő szellemi gyümölcsösségét sem fogják fel, s hidegen, sőt gúnynyal fordúlnak el a hű és szent munkától, félre ismerik, nem becsülik a munkást, ki az élet minden javai és kényelmeire, ki egy egész jövendő reményeire nagylelkű önmegtagadással néz le, mert földi léte célpontjává, élte jeligéjévé a nagy romainak e szavait tűzte ki: Patriam illustrare!

A folyamodás e sáfár asztalán volt még, mikor ez meghalt. Repicky azt be nem várhatá, s összeroskadva ezen, az emésztő gondnál is nagyobb leverettetés alatt, nevelői helyet keresett, és talált is, a vidéken. E háznál becsültetett, szerettetett a mi barátunk; 1847-ben pedig a Tekintetes Akademia által levelező tagjai sorába vetetvén fel, béhegedt a seb, mely a nem panaszolkodni, de titkos bújában evődni szokott ifju férfiúnak annyira fájt. Időközben olvastuk tőle a Társalkodó lapjain az arab költészet rövid ismertetését, melyet a Pesten kevés időt élt, de hosszabbra érdemes „Athenaeum" nevű egylet estvélyein olvasott fel 1846-ban; s nevelői díjából megtakarított néhány obulusát Keleti Órái első füzetének Szegeden kinyomatására fordítá, melyben az arab, perzsa és török költészet párhuzamos megismertetésére vegyes költeményeket adott, verses forditásban, az említett nyelvekből; mik a forma gyarlósága mellett is becses, mert jellemző, adalékok a keleti szellem megértésére. Még is e vállalat a kitört forradalom által még nevelt részvétlenség következtében már csirájában elhalt. Szinte a forradalom okozta, hogy növendéke a világba lépett; s így Repickyt 1848-ban ismét Pesten találjuk, hol a szinte gyermeksége óta egyedűli támaszához, a házi tanitáshoz tért vissza. Ekkor volt az, hogy az akademiai könyvtár írnoki állomása megürült. A mi felejthetetlen másod elnökünk, gróf Széchenyi István, sietett a ritka embert e helyre beiktatni,

Digitized by Google

s őt, tudományos érdemei tekintetéből alkönyvtárnoki címmel és állással ruházni fel. Ekkor a mindig kevés igényű, s a kevésből sokat venni tudó ember egy hozzá méltó nőt hozott kisded hajlékába, ki szerető gondjai s fáradhatlan munkásságával hátralevő életének jótékony nemtője lett. Kisded jövedelme mellett is, mind személyén mind házán rend, tisztaság és csín mutatkozott; idejének és szorgalmának fele az intézeté volt, melyet szolgált; a nap másik fele leckék által vétetett igénybe, és csak midőn a csendes éj ereszkedett le a földre, midőn a szerencsésb világfi a nappalnak örömeit piheni ki, vagy éjjelt nappal cserélve új élvekben őrli le senkinek nem kellő életét: akkor ülhetett a mi barátunk a munkához, melyet nem magának, de neked tett, ó haza, hogy nyelved és történeteid felett új meg új világokat gyújtson.

Végre 1851-ben célt értek barátunk régi ohajtásai. A cs. kir. közoktatási minister úr akkori ideiglenes országfőnök báró Geringer Károly úr ajánlására is, ki szinte avatottja a török nyelv és irodalomnak, e tárgyak felett vele többször társalkodott, őt a keleti nyelvek magántanárává nevezte egyetemünk mellé, hol sorban a török, perzsa és szanszkrit nyelveket tanította, egy elismert becsű Gyakorlati Török Nyelvtant tett közzé, s kevés, de buzgó tanítványokat nevelvén, a múlt évben, sőt eziként is, szinte halála ágyán, ugyan azon minister úr által tiszteletdíjjal s elismeréssel lön megörvendeztetve. A Tekintetes Akademia javaslatára pedig elhúnyt dicső emlékezetű elnökünk őt azon évi oct. 6. a török-magyar történeti kútfők gyüjtése és ismertetésével bízta meg. E megbizatás gyümölcsei lettek a török-magyar kori történetirást érdeklő bécsi kéziratok lajstroma, a jászberényi török levelek másai és fordítása, Naima török történetiratainak kivonatos forditásai, mik közől a váci táborozás kezdetét 1596., Szaturdzsi Mohammed tábornagy dolgait, a zsitva-

Digitized by Google

toroki béke történetét, ugy Hatvan és Eger ostromát és meghóditását 1596. előadatni is hallottuk; továbbá Dzsáfer pasa névtelenének magyarországi emlékiratait; a Derbend-Náme kivonatait, a lévai török levelek fordításait, Szulejman cs. naplójából a magyar hadjáratokat illető részeket, Dzselalzáde kivonatait, s egy egész kis török-magyar okmánytárt: mikre nézve 1854-ben a Történelmi Bizottmány tagjául is kineveztetett. Ezeken kivül több folyóiratokat becsesített apróbb historiai közleményeivel; név szerint az Új Magyar Muzeumban Ali Mondataiból adott egy fogást, a zentai ütközet történetét török irókból, az arab rímes prózát és Harírit ismertette, s legujabban a turk nemzetségeket terjesztette elő Cazwini kosmographiája után. A Jerney János Parthiájára közzé tett Észrevételeivel oda kivánt hatni, hogy teljesen nem ismert nyelvek nevei és szavai értelmezésével historiai célokra a tudomány kárára játékot ne üzzünk. És ezeken kivül egy eredeti munkát hagyott még, Tekintetes Akademia, kéziratban, Szeladeddin történetét, keleti forrásokból dolgozva, de tekintettel a középkori keresztyén tudósitásokra is, melynek Évkönyveinkben kiadása által a Tekintetes Akademiának jut azon szép tiszt, ezen, ritka lelkesedéssel csak is a tudományoknak élt férfiúnak maradandó emléket emelni.

Ki fogja köztünk állíthatni, Tekintetes Akademia, hogy azon férfiú, kiről inkább mint sok másról mondhatni el a költővel:

Multa tulit, fecitque — — sudavit et alsit

nem e kifogyhatlan munkásságnak, az általa rejtegetett, s épen mert rejtegetett, annál mélyebben érzett keserüségei és gondjainak áldozata gyanánt halt-e el? Betegsége a szívben volt. November 27-dik vett utolszor részt ez osztály ülésében, melynek dísze lön. — Ezután mintegy rögtön lett szenvedővé, s a baj, sebes változások közt, martius

Digitized by Google

25-kén ragadta ki közölünk, férfiú kora legszebb virágjában. Lesz-e ki e férfiút nekünk pótolja, lesz-e ki ily változhatlan szeretettel, kitüréssel, sőt elszánással e hálátlan, de a hazai nyelv és történettudományt nem sejtett fényü eredményekkel biztató mezőt utána mívelendi : erre a jövendő ad majd választ. De nekünk kötelességünk e lelki nagyságot tiszteletben tartanunk, s követés példájaul általadni maradékainknak.

Digitized by Google

XXI.

HETÉNYI JÁNOS.

Tisztelt gyülekezet! Rég éreztem elégtelenségem nyomasztó súlyát nagyobb mértékben mint ma, midőn társasági törvényink meghagyásából Heténi János, akadémiánk és tudományosságunk egyik első rangú bajnoka, e mindent átölelő, átható, s önálló erővel alakítani tudó szellem elhúnyta feletti fájdalmunknak szót és kifejezést kölcsönöznöm kell. Ohajtottam, reménylettem, hogy e terhet szakbeli társai valamelyike leveszi vállaimról; de miután második éve telik immár a nagy korú, de ránk nézve még mindig korán eltünt férfiú halálának, s a hála és dicsőítés szózata mind eddig késik; szólanom kell, tisztelt Akademia, nehogy a lelketlen egykedüség vétkének csak színe is elhomályosítsa azon kegyeletet, melyet szint oly mélyen érzünk neve említésénél mí, mint fogja azt a későbbi kor történetirója érezni, ki azon szép tisztben járand el: a magyar szellem irányait és tetteit a bölcsészet mezején nyomozni, méltatni, s mi arra érdemes, dicsőíteni.

Ki gyanította közölünk ezelőtt húsz s néhány évvel, mennyi tudomány, mennyi elmélkedés gyümölcse, mily buzgó akarat s hatásra készülő hév egyesült egy félreeső helység ismeretlen papjában, midőn e tisztelt osztály elő-

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában jul. 2. 1835.

Digitized by Google

ször nyitván meg a bölcsészeti versenytér sorompóit, philosophiai mívelődésünk története s hátramaradásunk okai fejtegetését tűzvén ki, azon egy névtelen bajnok, leeresztett sisakkal jelent meg, kiben a pályabírák egyike legott felismerte azon mélyelmű, önálló gondolkodót, kit a hazának összes philosophiai közönsége, midőn munkája, bár csonkítva jelenhetett csak meg, örvendő meglepetéssel üdvözlött; ez után pedig több évek során át új meg új diadalmi koszorúkat aratni örömmel látott.

A pályázó Hetényi János volt. Nyomban ez első, csak fél szerencséű, verseny után, 1834-ben a történettudományi, 1836-ban és 39-ben a philosophiai, 1840-ben ismét a történettudományi osztály mindannyiszor neki itélte az első rangot. Tárgyai munkáinak: honi városaink befolyása nemzetünk kifejlése és csinosbulására; a lélektan hatása az erkölcsi és polgári nevelésre, a pantheismus természete, eredete s befolyása a bölcsészeti rendszerekre; végre a régi magyar várszerkezet eredete, változásai s hatása alkotmányunkra, voltak. Ezekhez még három diadalmas versenye járult más testületeknél: egy, 1840-ben, a pesti protestáns egyetem iránt; s két más, egészen elütő, t. i. az államgazdászati szakb an, név szerint 1844. a robot és dézma kérdése feletti, melyért a Gazdasági Egyesület jutalmazta meg, és 1846. egy más, az Erdély reménylhető anyagi kifejléséről a földbirtoki viszonyok célszerűbb rendezése által, melyért egy erdélyi társulat itélte neki az elsőséget. Sőt beküldött ő 1847-ben a Kisfaludy Társasághoz is, ennek jutalomtételére, egy magyar mythologiát, mely azonban idején nem érkezvén, visszautasíttatott.

Sokan, kik az iró készületeibe és szellemének irányába mélyebben be nem tekintenek, kik lélektanilag nem méltatják azon hatást, melyet gondolkodni és munkálni szerető lelkekre ily elszigeteltségben, rokon lelkekkeli közvetlen eszmecsere hiánya mellett, s buzdítónak s végre

Digitized by Google

kiadónak is nem létében bármi külső alkalom és felhivó ok gyakorol : kapkodásról, irói mesteremberségről voltak hajlandók vádolni Heténynek e többféle pályára szállását. Mí, hogy méltányosak legyünk azon férfiú iránt, ki a maga fő szakában, a philosophiában, oly hathatós szellemnek bizonyította magát, tartózkodni fogunk a hirtelen és könnyed itélettől; hanem tekintettel az imént érintett körülményekre, tekintettel a férfiú mívelődési folyamára, és végre munkáira is, ki fogjuk tűzni azon szempontot, mely nem csak méltányos, de az egyedűli helyes is.

Egy tekintetet tehát élte folyására, mely minden egyéni működés fő feltétele, legbiztosb megmagyarázója leszen sok oldali működésének. A mí társunk hasonnevű atyja Komárom mellett, Ekelen, sok éven át ref. prediká-tor volt. Itt született fia 1786-ban julius 26., itt vette ez első készületeit, miket Komáromban, Pozsonyban, Debrecenben folytatott, s mely utóbbi város collegiumában a fensőbb osztálybeliek köztanítója s 1812-ben ellenőr és senior volt. Innen meghívatott a komáromi iskolához tanárnak, de eltökélett szándéka lévén a külföldi tudományos egyetemek főbbjein kiegészíteni itthon vett míveltségét, mellőzte a meghivást. Azonban az akkor Napoleon ellen folyt háború gátot vetvén szándékának, kénytelen volt a harc végét bevárni, s így csak 1814. év elején létesülhetett utazása. Addig, tehát másfél évig, atyja házánál folytatta tanulmányozásait, miután már Debrecenben megkisérlette volt a tudományos öndolgozást két ízbeli előmozdíttatásai alkalmával : De genio et usu artium liberalium, és : De scholis realibus nyilván értekezvén. Az ohajtott lehetség beállván, egyenesen Göttingába ment, hol Staeudlint a theologiában hallgatta, Tychsennél, a híres keleti tudósnál, magán leckéket vett az ázsiai vallások philosophiájáról, s hallgatta Eichhornt a bölcsészetben, s épen bölcsészi iránya folytán Blumenbachot is a physio-

Digitized by Google

logiában; és csak, mert atyja halála után ennek helyébe papnak választatott, rövidítette meg tervelt utazását, úgy hogy felső és alsó Németországon tett sebes körút, s Bécsben az udvari könyvtár kincsei közt töltött két hónap után, atyja helyét elfoglalni sietne, melyet mind halálaig, községe köz szeretetének folytonos jelei közt, tartott. E mellett, mi szinte vet világot némely munkálkodásaira, az iskolaügyben is igénybe vétetett hitsorsosai által; sőt 1823-ban az I. Ferenc által Bécsben felállított protestáns theologiai intézethez, díszszel kiállott csőd következtén, az ágazatos hittudomány tanárává neveztetett; de miután ez intézet a reformátusok részéről egyáltalában nem kerestetett fel, e kinevezésnek következés nem adatott.

Theologiai studiumai mellett tehát bölcsészeti, történeti, anthropologiaiakat is űzött, s így azon tudományos egyetemiségre törekedett jókorán már, mely nélkül a philosophia egyoldalú, kopár és szobaszerű marad örökké. Kiegészítette ez ismekört azon részvevő figyelem, melylyel a jelenkornak sokféle változásait követte e század eleje óta már, s melyek hazánkban is a politikai eszmék fejlődésére hatalmasan hatván, közéleti érvényre és fontosságra vergődtek. Ehez képest a magyar történet, a jelené úgy mint a múlté, melyre a jelenkorról gondolkodó elme természetesen utaltatik, neki is nem csak része lett az egyetemes emberi történetnek, hanem mint a hazai jelen és jövendő megértése s megismerésére szolgáló nélkülözhetlen kulcs, lassanként előtérbe lépett, s nézeteinek a társodalmi viszonyokról folyton élő anyagot nyújtott. Így lőn, miszerint az akademia historiai osztálya eléggé elkészülve találhatta arra, hogy midőn a honi városok befolyását a nemzeti művelődésre kívánta fejtegettetni, Hetényinek, ki a philosophia elibe már rég gyakorlati célt tűzött, t. i. az emberi életnek egyénileg és társodalmilag boldogítását, szépítését — mint ő nevezni szerette; s mely

Digitized by Google

végre, hogy tapasztalati úton haladhasson, különösen a művelődéstörténeti stúdiumok rég másod szakjává váltak — e történeti készületei csak némi különszerű kiegészítéseket követeltek. Így létesült e pályamű, mely ha adataiban nem teljes, miben lakhelye sem kedvezett, és épen ezért conbinátióiban nem általán való is, de mint philosophiai mű mindenkép tekintetre méltó volt. A várszerkezet kérdése sem kevesbbé függött össze a társodalmi állapotokkal, a mennyiben ezekre, s ismét a közmíveltségre is, hatalmas befolyással volt. A közgazdászati művekben is azon a köztársaság érdekeit magasb szempontból felfogó philosophiai főre akadunk, melytől a jogtudós, ki gyakran nem ily áttekintő állásról itéli azokat meg, nem keveset tanúlhatott. A tanügy felderítésére végre gondolkodásai, tapasztalásai, sőt élményei és ön működései által volt meghivatva. Mit lendített volna a magyar mythologiára, miután e műve kéziratban hever, nem tudhatjuk; nem, miután azt sem tudjuk, mely forrásokból merített; de Hetényi, ki még Göttingában az ázsiai vallásokat különös tárgyává tette figyelmének, nem lehet, hogy munkájában legalább termékeny philosophiai eszméket, és sok felderítő hasonlitásokat a további vizsgálatnak ne nyújtson.

Hosszas volnék, Tekintetes Akademia, ha mind azon egyes értekezéseket, miket egyenesen fő szakjára, melyet hosszú életének feladásává tett, melytől várta legnagyobb hatását úgy, mint dicsőségét, el kivánnám sorolni; el azokat, mik ezen akademia körében olvastattak, s részint Évkönyveink és Tudománytárunkban, részint Értesitőnk folyamaiban, részint végre az Athenaeum és Figyelmező lapjain láttak világot. De nem hibázek, ha, ámbár ez irányáról engem csak érintések illetnek meg, mint némileges előrajzát tudományosan kifejtendő rendszerének, azon első nagyobb művét emelem ki, mely már 1825-ben készült, de csak tizenkilenc évvel később s akkor is csak saját

Digitized by Google

költségén jelenhetett meg. „Sarolta és Adalbert"jét értem, melyet ő „hőskölteményszerű történetirási festvénynek," s „vallásos erkölcsiség gyarapítására készített népkönyv"-nek nevez, de mi, tekintettel a szépműtani osztályzásokra s a mű uralkodó irányára, bár prózában iratott, helyesben philosophiai tankölteménynek nevezhetnénk, eposi formában és hosszasb beszélgetésekkel átszőve. Épen ez iránynál fogva, mely nagyon is érezhetőleg lengi át az egészet; bár az epostól az elbeszélő alakot, a féltörténeti világítást, a költői ékesítést, sőt a machinát is elkölcsönzi, de mely valódi egyéni alakok helyett, az ily ikerművek eredendő bűnével csak jelveseket állít elénkbe; az nem annyira szépészeti, mint tartalmi tekintetben köti le figyelmünket, a mennyiben benne találjuk már philosophiai rendszere előhírnökét. Neki t. i. a philosophia vég elemzésben gyakorlati tudomány, mely mindent, mi nem ilyen, köréből kizár, melynek vég hivatása a szép, jó és igaznak létesítését sürgetni; miknek forrása, előképe, szerinte is, az istenség, mint az örök szép, jó s igaznak concrét fogalma levén, a bölcsészet első teendője is, ezeknek isten által a látható és szellemi világban kifejezett törvényességét kinyomozni, megismertetni, s egyénileg és társodalmilag valósításukat létünk fő és vég céljául bebizonyítni. Szerinte e megismerés az ész s a kedély erői által éretik el, s azért ezeknek egyezményes mívelése szükséges eszköze a célnak, nehogy vagy a rideg gondolat és kétely, vagy a vak hit és babona áldozatául essünk. A vallást tehát, mely egyezményes bölcsészete zárkövét képezi, nem csak hitre, hanem meggyőződésre is kivánja alapítani; s mert a keresztyénség épen azt igyekszik a kedély utján valósítani, mit a tiszta ész utján a bölcsészet fejt ki és bizonyít: a Krisztus tana neki a legfenségesebb bölcsészet, maga a tiszta és legnemesb emberiség: az isteninek emberileg létesitése. És a keresztyénség ez igazsága, szépsége, emberítő

Digitized by Google

s boldogító erejének feltüntetése kisértetik meg a magyar nép megtéritése történetében, melyet ő kevesbbé István erőhatalmas eljárása, mint már Gyéza alatt Adalbert s a nagyfejedelemnő által a meggyőződés fegyvereivel tekint véghez mentnek. Bármit tartsunk, tisztelt Akademia, azon művekről, melyek a költészetet eszközül, vagy épen csak segédül használják bizonyos igazságok megkedveltetésére; s bár „Sarolta és Adalbert"ről önkényt bevallom, miszerint bölcsészet és költészet benne inkább egymás mellett, mint egymást áthatva jelennek meg — mint azt annyi más, neves tankölteménynél is tapasztaljuk — tartalma nem csak társunk szivének, hanem eszének, s formája, alakító képességének becsületére válik; s ha mégis a mű viszhang és hatás nélkül pendült el, az nem a bölcsész és iró, mint inkább a nem korszerű forma, hogy ne mondjam a kor szelleme rovására irandó, mely mindentől, mi a lélek s az élet magasb szellemi érdekeivel foglalkodik, hideg közönösséggel fordúl el. De ő, mint láttuk, nem csüggedt el, hanem folytatta nemes munkásságát, s mind világosban kifejtette azt társodalmi alkalmazásaiban is, különösen midőn körünkben a romaiak philosophiáját főbb jellemvonásaiban, s ismét Széchenyi Istvánt „mint nemzeti nagynevű bölcselkedőnket" állította elő. Azon nézeteket, miket itt, és elébb, sokszor és több oldalról, az emberi élet külön, de mindig legfontosb, irányaira vonatkozva, fejtegetett, egybe foglalandó volt azon nagy műve, melyet húsz év óta soha szem elől nem vesztett: az öszhangzati rendszer organonja, mikép ő azt nevezni szerette; s melynek a magyarnak nemzeti szelleméveli megegyezésénél fogva mély behatást és hosszú jövendőt igért. Ismerjük már azon irányt, melyet ő a philosophiának kitűzött; mely szerint e tudomány, mellőzve a fogalmak iskolai és dialektikai szőrszálhasogatását, az ember minden nemes érdekei, a vallási és erkölcsi, a társodalmi és mívelődésiek tisztába hozatalában

Digitized by Google

találja fő célját, hogy egykor egy nemesített, erkölcsiebb s az élet szépségét a tudományos és művészeti kiképzésben lelendő emberiség vallás- és törvénykönyvéül váljék. Nem kívánok pálcát törni egyéb rendszerek felett; de, habár a bölcsészet úgy mint a művészet legfelsőbb elve egy s azon örökké : a kettőnek világtörténete mutatja, hogy különfélekép jelenik meg idők, népek, éghajlatok és mérsékmény szerint; hogy más a harmoniai míveltségű görögnél s a főleg politikai életű romainál, más a képzelmes keleti s a bensőséges keresztyén népeknél, más az éjszaknak józan és szemlélődésre —, s ismét a délnek heves és érzékiségre hajlamló nemzeteinél; s hogy a mely nemzetnek szellemi sajátságai az érintkezések folytán másokéba be nem olvadtak, valamint költészete, úgy bölcsészeti organumai is mások és sajátok lesznek. A nemzeti philosophiákra vonatkozom, tisztelt Akademia, valamint nemzeti műszellemről is szólunk fennakadás nélkül; s Hetényi rendszere is azért, s annál inkább jelent meg nemzeti irány és szinezetben, mert ő a magyar szellem természetes hajlamai szerint bölcselkedett — szinte mint a valóban nemzeti költő a magyar érzést és képzelmet tükrözteti vissza a művészet általános vásznán. S e saját, ez egészen a magyar szellemnek megfelelő, concrét, s folyvást az élet gyakorlati érdekeire célzó, bölcsészeti rendszernek befejezésében szakasztotta félbe e nemes életet a halál. Hattyúdala azon munkája volt, mely e helyen mint „a magyar Parthenon Előcsarnokai" kötötte le néhány év előtt figyelmünket, s mely, ha erre még szükség volt volna, azon kritikai áttanulásáról tanúskodott az összes philosophiai történetnek, azon éles, tiszta felfogásról, átlátszó s hódító előadásról, mit egyebünnen ismerünk már, de mely diadalmát ez Előcsarnokokban üllötte. S ezen előadások emlékezete az, tisztelt Akademia, mely oly fájdalmassá teszi Hetényi Jánosnak idő előtti elhalását, elhalását akkor, midőn nagy

Digitized by Google

munkája annyira haladt volt már, hogy egy szerencsés év alatt azt immár bevégezve reménylette a Tek. Akademia által a nemzetnek bemutathatni.

Ennyi legyen tőlem, s e pár percre mik HeténYi emlékezetének voltak szánva, elég. De a Tek. Akademia gondjaiba ajánlom elhúnyt kitünő tagja dicsőitését az által, hogy Parthenonját homályából elővonja, emlékezetének megüllését pedig oly tag által rendelje el, ki összes szép épülete vázolásával meggyőzhesse a kételkedőt is, miszerint vele oly csillag töröltetett le tudományos egünkről, mely a mint annak dísze volt eddig, úgy akademiánknak is mindenkor büszkesége marad.

Digitized by Google

XXII.

KISS BÁLINT.

Régi tartozást rovok le ma, Tekintetes Akademia, midőn intézetünknek most két év előtt elhúnyt Nestorának, Kiss Bálintnak emlékezetét újítom meg. 1853-diki martius 25-kén húnyt ő el, hosszú és tevékeny élete nyolcvanegyedik évében, négy heti sorvasztó betegségből, csak kevés napokkal végső órája előtt szűnvén meg a munkától, melyben töltötte férfiúi és agg korát.

Kevés és nem változatos vonásokból áll össze azon kép, melyet életéről rajzolhatok. Vésztőn Békésben születve 1772. december 9-kén, ott kezdte, s a debreceni főiskolában folytatta tanulását; s miután már három évig szülőhelye iskolájában taníta, engedve a bővebb kiképzés szomjának, Németországba ment, hol a jénai egyetemben töltött egy év —, s a szász és bajor nevezetesb városok és nevezetességeik meglátogatása után 1799-ben haza térvén, három meghivás közől a szentesiekét fogadta el, s julius 13-kán mint papjok új hivatalába lépvén, ötvennégy évig viselte azt, közönségesen tisztelve s mint lelki édesatya szeretve a nagy község örege, ifjától. Ugyanitt fejezte is be, mint a békés-bánsági egyházmegye espereste, hosszú, áldásos életét.

*) Olvastatott az akademiában jul. 9. 1855.

Digitized by Google

Elmondták felette, mit ez erényes lelki tanítóról s egyházi előljáróról mondaniok kelle, több paptársai azon díszes és népes gyászünnepen, mely eltakaríttatásakor rendeztetett. Nekem e helyt az iróról kell szólanom. Kiss Bálint több szakban sikeresen dolgozott; főleg a vallás és néptanítás ügyét több elismert használatosságu munkával mozdította elő. Első iroi kisérlete még 1808-ból való, melyben „azon módokat fejtegette, mik szerint a közönséges isteni tiszteleteken mondatni szokott könyörgéseket úgy kellene készíteni és elmondani, hogy azok a vallásbeli felvilágosodásnak s egyszersmind a kegyes életnek hathatósb elősegélői legyenek.“ Az itt kifejtett nézetek vezették őt szent tisztében is, s lelték rendszeres kifejtésöket azon munkában, melylyel pályáját bevégezte : t. i. a rövid idő alatt kétszer megjelent „Természeti és Keresztyén Vallás“ tanában. Kidolgozta utóbb a keresztyén vallás főbb igazságait, az erkölcstudományt, egy népszerű életrendtant, mik bár ki nem nyomtatva, egyházkerülete elemi oskoláiban sok évig általánosan használtattak; valamint a tiszántúli superintendentia használatára a feletti értekezését, „mi módon lehessen különféle hasznos tudományokat könnyen érthetőleg és foganatosan a kisebb nemzeti oskolákban tanítani úgy, hogy a gyenge gyermekek figyelmezésre szoktatva örömmel tanúljanak, értelmök világosodjék, erkölcsök javúljon, viseletök tisztességes legyen, s egészségök és friseségök megmaradjon.“ Csak az utóbbi években, midőn kézirati segédkönyvei becsét a hosszabb tapasztalás bebizonyította, nyomatta ki átdolgozva Olvasásra tanító könyvét, Első évi Oktatóját, Nőitanát, s a Földmívelő Oktatóját, mik részben szinte ismételve kerültek sajtó alá.

Tudva, hogy egészséges lélek csak egészséges testben élhet, ifjabb éveiben testi erejét kézi mesterségben s a gazdászat körül is gyakorlotta; s ez iránybeli tapasztalatai s tanulmányozásai eredményeként támadtak következő

Digitized by Google

értekezései: „A chemia mellett, még eddig tudományos célból kevessé használt ízlő és szagló eszközeink által mi módon lehetne a növények alkoté részeinek közelebbi ösmeretére jutni?“ mely kéziratban maradt. Egy könnyen járó vas eke készitése módjáról, mely 1818-ban Pethe Ferenc Mezei Gazdájában jött ki; egy más a cserep zsindelyek hasznos voltáról s könnyü móddal készitéséről a Tud. Gyüjtemény 1820-ki folyamában; végre 1826-ban az alsóausztriai kormányszékhez egy, a szokásban levő vízi és száraz malmok hibáit s azoknak miképeni jobbitását tárgyazó beadványt tett.

De már ez idő körül historiai stúdiumok felé kezdett fordúlni figyelme. Egyháza levéltárában egy kézirati munka találtatott: „a szentesi ekklézsia krónikája,“ mely annak történeteit 1700-tól 1765-ig tárgyalta. Némi hivatalos érzés elhatározta őt annak folytatására, s megkészült az, a nevezett évtől 1825-ig, két ivrétü kötetben hatszáz lapra terjedve. Az ily munkával járó kutatások beavatták őt e mesterségbe, s ekép folytatott egyháztörténeti tanulmányai második, gazdagabb és tanulságos gyümölcseként állt elő „a helvét vallástételt követő békés-bánsági egyházvidék vallási, polgári, tudomány- és földleirási története“ négy kötetben. E közben egy magyar onomastikon eszméje is ébredezett benne. Mint ilyennek leggazdagabb forrása, a híres „Ritus explorandae veritatis“ kapta meg figyelmét mindenek előtt, s eredményezte ennek fordításán kivül a nehezebb értelmü szók fejtegetését s a hely- és személynevek betürendü sorát; s ugyan ezen folytatott gyüjtések és vizsgálatok birták reá, hogy az akademiának 1837. kitett nyelvtudomány-osztályi kérdésére: „Melyek legyenek a két hazában és hajdani magyar tartományokban részint fenlevő, részint régi emlékekben találtató azon magyar hangzatú helyirási és családnevek, melyeknek eredeti jelentését bizonyossággal, vagy legalább hihetőséggel meg-

Digitized by Google

határozhatni?“ ő is versenyezne. A nagy terjedelmű, s részletes elődolgozatok szűkében nehéz feladatnak azonban sem ő, sem két versenytársa eleget nem tehetett. Köz figyelmet egy szinte azon időben készült és 1839-ben megjelent régiségvizsgáló munkája gerjesztett: Magyar Régiségei t. i., miknek első részében a nemzet eredetéről neve, nyelve, irása, öltözetei vizsgálata után szól, megkülönböztetve őket a scythák és húnoktól; a másodikban régi székei s történeteiről; a harmadikban a régi magyar vallásról.

Nem tagadhatni, tisztelt Akademia, hogy társunk sok olvasottsággal, de fájdalom korántsem annyi itészeti szigorral, látott feladata megoldásához. A nemzet eredetét ő egész komolysággal Noe harmadik fiára, Madájra viszi visszza, ki Josephus Flavius szerint a médok őse volt; és ezt csak azért, mert e név a „magyar“ névhez némileg hasonlít. Hogy pedig a kettőt azonosíthassa, a medusok Herodot szerinti Árius nevők gyökérszótagjához folyamodott, mely kettőből aztán könnyen megkészült neki a Madaj ar, vagyis, ha, úgymond, a közepső *a* betűt alig hallható shévává változtatjuk, a Madjar vagyis Magyar név. Neveztettek-e a médok valaha állítólagos ősük után, tétetett-e valaha a két külön eredetü név össze, melyek másodika neki magosságot, s egyet jelentene a chaldaeai harral, a szláv horeval, s a magyar orommal: azt ő lényegtelen ellenvetésnek tartotta. Pedig ez önkénytes, és semmi kútfőben nem találtató összetett nemzetnéven emelkedik, mint alapon, állításainak egész épülete, egyetlen egy nagy elvkövetelményképen. Innen leszen már a magyar és méd nyelv is egy s azon, mert hiszen Strabo szerint Ázsiában egy nyelv uralkodott, a magyarok pedig Ázsiában laktak! De a médok a syrusok közé számíttattak, tehát a magyarok is végre a syrusok közől valók. Ez így lévén, a magyar nyelv a zsidó s a syrochaldaeaival rokon, tehát a sémi osztályhoz

Digitized by Google

tartozik, mit aztán egy bő zsidó és syrochaldaeai szó- és névtárral bizonyítgat. Innen nyeri meg továbbá számos elavúlt s ma már értelemvesztett magyar hely- és személynév a maga felvilágosíttatását; innen győződünk meg, hogy nemzetünk Jób idejében „tudományos, pallérozott s virágzó állapotban élt.“ De Diodor és Plinius az irás feltaláltatását az assyriusoknak tulajdonítják: Assyria pedig és az azzal határos és sok ideig egy kormányzó alatt volt Média őseink első hazája: tehát voltak betűik őseinknek, még pedig az assyriai és phoeniciekhez hasonlók, miket véges végül a XVI. században Telegdi János mentett meg az örök feledéktől!

Nem emelem ki, tisztelt Akademia, miképen e vizsgálatok folyamában nem kevés ellenmondások fejlenek ki; mikép megvallja ugyan szerzőnk, hogy arra, miszerint „a mágusok magaroknak vagy mogaroknak neveztettek volna, bizonyítványt a históriában nem talált“: de már utóbb a mágusok vagy magyarok köz névvel hunosoknak neveztetnek, mert az építés feltalálói, a „kunnyók“ első építői ők voltak; s ekkép im birtokában vagyunk a régi magyarok míveltségtörténete alapjának, mert a mit a világtörténet a mágusoknak tulajdonít, az magyar találmány, vagy legalább egykorú közbirtok. Hogy a médok és más hunos nemzetek régi irásai elvesztek, megfejti — a mit már e historiai oskola felsőbb sugallatból tud — az, „hogy világi dolgokról írtak: historiát, geographiát, philosophiát;“ a zsidó írott emlékek közől is csak azok jutottak ránk, mik vallásos dolgokat foglaltak magokban s mint szentek megmaradtak; a hunos-magyar betűk is csak imakönyvekben maradtak meg, úgymond: — hogy ezek, a mennyiben ilyek léteztek, keresztyének voltak, az mellékes dolog. A hosszas vizsgálat alatt léptenként annyira felvilágosodik a kérdés, hogy végre régi magyar irásunk formaváltozásai, betűszáma, sora, iránya is kiderül, sőt vé-

Digitized by Google

gül kitünik, miszerint az régibb a syrus, az arab, a görög betűknél, mert hisz emezek már jobban kiformálvák. De számneveink is syrus eredetre mutatnak, sőt nemzetünk régi öltözetei, melyeket az ariusoké szerint ír le, hívén egyeznek a közelmúlt időkével. S itt már divatképet is veszünk!

A skytha, a hún rokonság sok bajt szerez társunknak. De már itt nem követem őt; s még kevesbbé a második részben, őseink régi történetében, melyben őket Médiából második hazájokba Ázsiába, innen Kipcsakba, majd Etelközbe, s végre Magyarországba hozza be; hol valamennyi nehéz oldatú kérdések, a skythák és húnok, a parthusok és besnyők, az avarok és ephthaliták, a sabirok és sabartoasphalok stb stb rokonságai vagy különbözései fejtegettetnek: nem ritkán a scylla és charybdis közt evezőnek kinjaival. Nyugalmasabb menetet vesz a munka, harmadik részében, hol a régi magyar „azaz mágus" mythologia Zoroaster szerint kényelmes neki-ereszkedéssel tárgyaltatik, s azon kevés érintkező pontokkal, miket a historiai források a magyar vallásra nézve csak elvétve nyújtanak, könnyen kiengeszteltetik. A negyedik rész, mely talán az állami és jogi viszonyokat tárgyalta, kéziratban maradt, miután Fejér György, társunk felett kettős támadásban könnyű és teljes diadalmat vívott ki.

Tisztelt Akademia! rövid vázlatban kivántam azon aberrátiók eredményeit felmutatni, melyek felett nem mosolyganunk, hanem igenis elkomolyodnunk annyi okunk van. Mert elhúnyt társunk nem magányosan áll históriai vizsgálódásaink terén nagyszerű, és más nemzetek elfogulatlan tiszta nézletmódjokat tekintve bámulatos, tévedéseivel; hanem mint tagja egy egész iskolának, mely folytonosan kútfőket emlegetve, ősi történetünket minden tudományosságból kivetkőztette, s lázas álmak chaoszává bélyegezte: mert minden következtetéseit nevek fejtegetésé-

Digitized by Google

ből eredezteti, még pedig oly fejtegetésekből, mikre nem puszta historiai olvasottság, hanem főleg teljes és mély avatottság az összehasonlító nyelvtudományban jogosít. Mennyi tudás, hány éjjelek fáradozásai, mennyi önáldozó odaadás, költség, sőt életöröm ment füstbe ez áltudomány bálványos oltárán! Mennyit tehetett volna Kiss Bálint is, ki, mikép két szintoly terjedelmes mint fáradságos historiai monographiájának olvasói állítják, képesítve volt e szakot sikerrel mívelni; mennyit tehetett volna ő, ha historiai s nem mesés alapon, ahhoz mért készülettel, s mindenek előtt elfogulatlan elmével lát a munkához! De így egy munkás élet fele eredménytelenül folyt le, s hajlandó vagyok azon több egyedrajzokat is, miket a magyar régészethez tartozólag kéziratban hagyott, látatlanban elitélni. Hogy tehát emlékezete ne egy nagy tévedéshez maradjon kötve, ohajtom, s ohajtjuk kétség kivül mindnyájan, miszerint a különben érdemes férfiú egyháztörténeti munkái, melyek, mint értesülve vagyok, becses adalékokat tartalmaznak a polgári történelemre, föld- és helyrajzra, a míveltség- és irodalomtörténetre is, hitsorsosai által pártfogásba véve, világot láthassanak. Örömmel el fogjuk akkor azon áldozatot feledni, melyet az áltudomány isteneinek hozott, s az őszinte s nem kétes elismerés télizöldjét sírjára hinthetni.

Digitized by Google

XXIII.

PETÉNYI SALAMON.

A tudománynak is megvannak a maga áldozatai, Tekintetes Akademia, valamint az erkölcsi, a vallási, a társodalmi eszméknek; s megvannak nem csak a négy fal s az éjjeli mécs tudományainak, nem csak a világrészek fölfedezésének, a vadonok bekalandozásának, az Aetna és Vezúv észlelésének; nem csak a természeti tudományoknak, legnagyobb mérvökben: de vannak a természetvizsgálat szelidebb, látszólag veszélytelen nemeinek is: s egy ilyet gyászolunk azon kedves, azon tisztelt emberben, kit csak azimént kisértek Önök sírjához, Petényi Salamonban. Ó sok az, mi e névnél részvételünket, tiszteletünket költi fel, s nem kevesebb, mi kora elvesztése felett mély fájdalmat gerjeszt kebelünkben: mert benne egy az elmét, képzelmet, érzést egyformán mívelő, gyönyörködtető, nemesítő tudománynak köztünki Mózsesét vesztettük el, mielőtt ő még az igéret földét láthatta, mielőtt mind azon jót, szépet, nagyot kivihette, s azon tudományt voltakép megalapíthatta s keletbe hozhatta hazánkban, melynek nappalait és éjjeleit, állását s jövendőjét, vagyonát s az élet minden kényelmeit, sőt emberi örömeit, s végre magát az életet is feláldozta. De azért Petényi még is boldogtalan nem

*) Gyászbeszéd, tartatott az akademiában oct. 29. 1855.

Digitized by Google

volt : ő a természet vizsgálatában oly nemeit és mértékét éldelte az örömeknek, melyeket a világ szegény gazdagja nem ismer; ő abban nem csak az alakok és színek millió változatait, e szeszélyesnek látszó gazdagság törvényességét és magas célszerüségét csodálta, hanem mindenütt, a fűszálban úgy mint az ősvilág óriási állatmaradványaiban, a világtalan földtúróban úgy, mint a levegő madarainak énekében az alkotó mindenhatóságát és jóságát imádta, s nem csak physikai holt törvényeket, hanem éltető erkölcsi elvet ismervén fel benne, oly kedélycsendet és vallásos vigaszt meríte a természetteli folytonos társalkodásból, mely mindennemű nélkülözések, fáradalmak, gyakori gúny, nem ritkán irígység közepett szenvedni, tűrni segíték, míg utóljára a megvesztegetett test, lelkét is érzékenyebbé tevén, a betegség és szívfájdalmak egyesült ostromai alatt végkép összeroskadt.

Nem szóvirágok ezek, tisztelt Akademia! nem általánosságok alkalmazásai, hogy egy hivatalos dicsbeszédnek megadják a maga módját és formáját : hanem az ő életétől, tetteitől, érzésmódjától elvont színek, mikből, ha képét elég vonzólag festeni nem leszek is képes, de hü vázolását jó lélekkel meg akarom kisérleni. E végre élete folyamatát kell követnem, miben, miután ő nekünk arról, elég vétkesen, semmit nem hagyott, némely barátjainak adataihoz, saját irásaiban alkalmilag elhintett feljegyzésekhez és ennen emlékezéseimhez kell folyamodnom; s bár így a kép csonka lesz, de való, de mutató mi lehetett volna, ha ő, élményei, érzései, tapasztalásai följegyzését, mik mindössze oly tanulságosak leendettek, tőlünk meg nem tagadja.

Ötvenöt éve kereken, hogy Petényi Salamon Nógrádnak Ábel-Lehota helységét, mely egy századdal elébb Mikovínyi Sámuel, a Bél Mátyás segítő társa bölcsőjét rengeté, születése által újra megnemesítette. Egy tősgyökeres

Digitized by Google

magyar, de hazánk felsőbb részei eltótosulásának korában szinte eltótosúlt család fia Peténvi Gábor, ott tótúl hirdette az isten igéjét, de így is hálánkat érdemelve, mert mint jeles tudományos fő, a görög és héber nyelvekbe avatott hittanár s tiszta hírben álló ember, oly irányt ada jókorán Salamon fiának, hogy ez az iskolába nem szokás és parancsból, hanem kedvvel és korán felköltött tudvágygyal lépett. A jó sors őt Besztercebányán, tíz-tizenkét éves korában már, akademiánk két becses tagjával, a Kubínyi testvérekkel fűzte össze; együtt tanúltak és játszottak ők; először is a madárpeték sokféle- és sokszinűsége vonta magára gyermeki érdeköket, miket akkor még játékból, utóbb bizonyos szeretettel, s lassanként teljesedő s rendezgető ismerettel gyűjtögettek. Az eléhaladó ifjúi korral mind komolyabban lőn űzve a szép szenvedély, külön rándulatok jöttek létre, mik Besztercebányáról sorban Selmec, Körmöc, Breznóbánya, Zólyom városai s Nógrád megye vidékeire terjedtek ki; a fiatal természetvizsgálók már ekkor mindenütt proselytákat ujoncoztak, a nevezett helyeken figyelemre méltó petegyűjtemények támadoztak, köztök a magokéi, mik idővel válogatott példányokkal gyarapodván, a nemzeti muzeum ebbeli nevezetes gyűjteményének adtak nem csak eredetet, hanem díszt, sőt hírnevet is. Ez első lépés természetesen tovább vezette barátinkat, felébredt bennök a vágy hazánk minden részeiből fészkeket és tojásokat kapni, majd e fészkek rakói és megnépesítőivel, azok népszerű, tájbeli, sőt tudományos neveikkel is, majd költési és tartózkodási helyeikkel, életmódjokkal és erkölcseikkel megismerkedni. Tovább menve, madártani munkák tanulmányozása, a bécsi császára tárlat figyelmes szemlélgetése, európai madártanászokkal megindított levelezés és csereviszony, a hazának több irányban bejárása, saját nyomozások és észlelések következtek — s így lőn társaink által Besztercebánya a hazai madártan bölcsője,

Digitized by Google

s míg a testvéreket más irányok is igénybe vették, Petényi annak valódi megalapítója.

De még elébb Pozsonyba és Bécsbe kell őt kisérnünk. Amott az evangelikusok lyceumában a bölcsészeti, itt a protestáns hittudományi tanintézetben a theologiai folyam lőn elvégezve. Mindkettőben Petényi messze kitünt társai felett, de amaz általános képző s eme kenyértudományok komoly üzése mellett nem lőn elfeledve a gyermek- s hajnalló ifjukor szerelme sem; sőt ez pótlotta az elmetágító minden egyéb örömeket. Bécsben különösen, az ifju ornithológ a császári cabinetben csakhamar nem csak figyelmét, de barátságát is megnyerte Kollárnak s a két Natterernek; s ott tanúlta meg a kitömésnek az értetlenek által lenézett, de oly fontos és nehéz mesterségét, ha t. i. az többet kiván előállítani élettelen báboknál, ha az állatot lelkének, jellemének, életének, tartásábani nyilatkozatával akarja megörökíteni. Mennyire vitte ő e mesterséget, melynek alapját nem egyedül anyagi szerekkeli bánás, gyakorlati ügyes fogások, hanem az állatok sokszori és gondos észlelése s életmódjoknak ismerete teszik, tudják, kik e műveit nemzeti muzeumunkban gondolkodva csodálták, tudja a külföld is; s a világhírű párizsi növénykert nem egy példányt mutat fel, melynek készítése az ő mesterkezére volt bízva. De az eszmevilágban nincs megállapodás; nem érti a természetet, ki azt töredékesen vizsgálja, nyilatkozásai egy-egy formájában s nemében. Így az ornithológ Petényi is Bécset mint egyetemes állattanász hagyta el, midőn 1825-ben, a nélkül hogy káplánságot viselt volna, s dacára fiatalságának, a cinkotai előkelő, jövedelmes lelkészségre meghivatott. Azok, kik őt ez időben ismerték, hivataloskodásában vele érintkeztek, sőt összes gyülekezete megvallják, hogy tudományosabb hittanár, buzgóbb pap, lelkesebb szónok kevés volt kerületében; s kevés évek alatt oly díszes vélemény birtokosa lett, hogy

Digitized by Google

felekezetének legjobbjai benne már a majdani superintendenst kezdék látni. Őt azonban más vágyak, más gondok foglalták el. Minden üres órák folyton természettudományi ismeretei kiterjesztése és kiegészitésére voltak szánva. A kitömés magától az állatbonctan, ez az állatélettannak tanulmányozására vezették; míg másfelül a gyüjtés, az észlelő kirándulások, a szép tudományú Földváry Miklósnak, az irónak s akkori esperességi felügyelőnek társaságában és segédkezésével nagyobb mérvben folytattattak, mint valaha. A jeles ember híre elhatott József nádorhoz, a nemzeti muzeum buzgó pártfogójához, s megtörtént, még pedig Petényi óhajtása szerint, hogy 1833-ban a természetosztályi kitömő hivatala megürülvén, tulajdonkép mint ilyen, de tudományos becse tekintetéből segédőr címmel, Pestre tetetnék által.

Tisztelt Akademia! a lelki nagyság címe sokszor, igen sokszor vesztegettetik az életben úgy, mint az életrajzokban. De ha a valódi nagyság azon önfeláldozásban áll, mely az önérdek feledésével valamely eszmének hozatik; tartózkodjam-e barátunk e lépését, melyet a felületes felfogás meggondolatlanságnak s mindenkép jelentéktelennek lesz hajlandó bélyegezni, rugói nemességénél s áldozatosságánál fogva nagy tettnek nevezni? Gondolják meg, Uraim: Petényi egy őt szerető gyülekezetet, őt tisztelő hivataltársakat, állásához képest fényes jövendőt, kényelmes lakot, egy kedves kertet, ön keze alkotmányát, ezer ötszáz ezüstforintos jövedelmet hagyott el; s rajta egészségrontó fáradalmas foglalkodást, egy négyszáz frt bérrel járó szolgai állomást, rosz lakot s nyolcvan frt évi utipénzt váltott! Ó csak az tudja e csere tevőjét lelki nagyságában felfogni, ki őt ama mélyen fekvő, kunyhószerű, kis ablakú, nedves rosz szobában látogatta meg, mely a muzeumtér déli sarkán az árvíz előtt az ott elmenő szemeit botránkoztatta, melyet az 1838-ki nagy hó alól ki

Digitized by Google

kellett ásni; hol ő önkénytes szegénységet cserélt jólétért, szolgaságot rangért, rideg függetlenséget családi örömekért, s melyben a természet gyermekded kedélyű vizsgálója a hazai természetrajz megalkotása, a természettudományoknak a magyarral megkedveltetése, s azoknak a köz jólét érdekében hasznosítása nagy eszméjével kebelében, szigorgott, és szenvedett, és pirongott! Nincs szavam, Tekintetes Akademia, azon, tiszteletből, csodálásból és fájdalomból elegy érzések festésére, melyekkel, valahányszor ő nekem e dohos hajlékban a nyílt természet szépségeiről, hazánk gazdagságáról, szakjától várható virágzásáról beszélt, lelkem előtte meghajlott, de szívem elfojtódott!

Ez időtájban, s hosszas tanulás, észlelés, tapasztalás, nélkülözések közt és fáradsággal tett számos utazgatások után, lépett ki Petényi Salamon, szerény névtelenségéből, a magyar tudományos világ elébe. A külföld rég ismerte; a hazában nem volt eladdig tér, alkalom, fogékonyság. Létesültek a magyar orvosok és természetvizsgálók Bene Ferenc által indítványozott vándor gyülekezetei, s a Bugát Pál által megalkotott természettudományi társulat. Nem volt gyülésök e tudománybarátoknak, hol ő nem tanította, nem gyönyörködtette hallgatóit, nem mutatta elé munkái eredményeit, s nem szónokolt, lelkesen nem izgatott volna az ügy mellett. Besztercebányán, hol mint gyermek lett madarász, a tudomány magasán álló férfi lerótta a hely, mint a magyar ornithologiának főleg általa lett bölcsője iránti hálaját, s e tudományszak hazai történetét adta elő, méltatva, kiemelve mindenkit, ki e részben addig bármi keveset tett, és számot adva saját fölfedezéseiről. Már ekkor méltó önérzettel számos az országban elszórt tanítványai- s a tudomány apostolaira hivatkozhatott, s mint ilyen jogosúlva volt buzdítani, sőt útat mutatni a haladásra. Besztercebányáról ez őszszel látogatta meg egészsége helyreállítása végett a stubnai fürdőket, honnan a szom-

Digitized by Google

szédos Bars és Trencsénybe tevén kirándulásokat, a hazai emlős-, madár és haltant új fölfedezésekkel gyarapította; s különösen a madártaniakat a természettudományi társulattal közlötte is. Ugyan ezen társulat a fogas vakonyról is hallotta őt értekezni. De neki a fauna nem egyedűli szakja volt. Kubínyi Ágoston jutalmat hirdetett ki azon kérdés megfejtésére: „mi legyen oka, hogy oly erdőkben, melyekben rengeteg fáknál századok óta egyéb nem nő; midőn ezek kivágatnak, a pagonyokban legott az első évben sok növény fejlik ki, még pedig olyanok, mik nem magból madarak által oda hozatva tenyésztetnek?“ Ki fejthette volna azt meg szerencsésben mint Petényi, ki gyermekkora óta oly figyelmetesen járta a szárnyas nép fő lakjait, s nyomozásait a természet minden tüneményeire szokta volt kiterjeszteni? A temesvári gyűlés hallotta e megfejtést; hallotta őt, tovább menve, a magyarországi emlősök faunáját ismertetni meg. Ekkor hirdetteté ki Kubínyi Ágoston ezen, fájdalom csak rövid időre nevezetessé lett kérdését: „Irassanak le az oly igen szenvedélylyé vált állatkínzások módjai hazánkban, ezeknek káros volta, kivált zoologiai, státusgazdasági s emberiségi tekintetben; s adassék elő, milyen módokkal s utakon lehetne ezeket legcélszerűbben megakadályoztatni, s e helyett az állatok iránt szelidebb bánásmódot behozni?“ E kérdés nem csak tudományos és gyakorlati, hanem erkölcsi tekintetben is megkapta Petényi figyelmét, s melegen szónokolván mellette, az imént nyert hat arany díját a jutalomhoz toldotta. S 1844-ben a kolosvári gyűlés itt is őt látta győztesnek; ő pedig ismét visszabocsátá a jutalmat, ily kérdésre tűzvén ki annak felét: „Adassék elő a természeti tudományok nagy jelentősége a két haza anyagi és szellemi boldogsága kifejlődésére;“ a más felét az általa javaslott állatkínzásirtó társulat alapjául ajánlván fel, miben több lelkes követőket találván Petényi, a magyar természettudományi

Digitized by Google

társulat által készített terv szerint amaz egyesület utóbb fel is állott. Ez alkalommal Erdélyt is bejárta, s ott szerzett nyomos és áttekintő tapasztalásait a madártanban a természettudományi társulat előtt, az összes állattanróliakat pedig 1845-ben Pécsett terjesztette elő. Kassán a vakandokróli nyomozásai nem csak az állatászok, hanem a gazdák figyelmét is nagy mértékben lekötötték. Eperjesen az apró legyészről adván elő tapasztalásait, egyszersmind lelkesen s költői fölmelegüléssel mutogatta, mikép a természettudományok minden vidéket és helyet érdekessé és becsessé tesznek, a becses tájak érdekét pedig felette emelik, sokszorozzák és élvezésöket fűszerezik. Ez alkalommal a haza természettani ismeretét egyszersmind úgy emelte ki, mint a hazaszeretet egyik hathatós rugóját, melynél, úgy kiálta fel, „nemes lélek előtt nincs magasztosabb cél, édesebb kötelesség, dicsőbb erény!"

Petényi neve utai s előadásai által országos volt, midőn akademiánk öt 1846-ban december 18. e természettudományi osztály levelező tagjai sorába vevén fel, 1848-ban julius 3. először lépett e szószékre, melyben a Pesten még csak kisebb körökben hallatott férfiú a vadász sólyom történetét adván elő, mind irodalmi eruditiójával, mind szellemdús felfogása és előadásával Önöknek is köz elismerését vívta ki. Azóta nem csak a természettudományi társulat üléseiben, melynek az állattani szakban lelke volt, hanem e helyen is többször közlötte nyomos észleleteit, érdekes fölfedezéseit. Névszerint 1850-ben a kakukról beszélőt, remekelni láttuk az állati erkölcsrajzban, s kik közölünk e fő jelességű munkájára emlékezünk, nem tudjuk: a fáradságos észlelést, a tünemények megfejtésébeni éles elmét, vagy a kedélyes felfogás erkölcsi bájait emeljük-e ki inkább? Azon év végén pirókjait ismertette meg, 1851-ben fogas vakonyait; a múlt évben szarútlanócait, melyek, valamint szinte akkori közleményei azon útjáról,

Digitized by Google

melyet a bihari Sebes- és Fekete-Körös közti hegyláncolaton Kovács János jeles természetbaráttal főleg azon végből tett, hogy az ottani számos barlangok közt az ismert, s netán még ismeretlen csontbarlangokat őslénytani tartalmukkal kikutassa, őt úgy, mint az utolsó évtizedben kifejlett jeles palaeontológot tüntették fel, milyennek őt már a földtani társulatban gyakran hallott előadásai bizonyították; s bizonyítja nemzeti muzeumunk europai fontosságu őslénytani osztálya, mely, valamint az állattani egyéb osztályok is, Petényi rendező, alkotó kezei élő emlékei maradnak.

Nem érzem magamat hivatottnak, Tekintetes Akademia, hogy Petényi Salamon szaktudományi tetteit s fölfedezéseit vagy részletesen ismertessem, vagy a tudomány álláspontjáról méltassam. Erre szakférfiú kell, s ilyennek beszédére ő nem csak méltó: ilyen az ő irányában szent kötelesség is. De én ismertem Petényit, gyakran fordúltam meg nála szigorú éveiben, s ő nálam gyakran, mióta némileg jobbra fordúlt szerencséje. T. i. 1851-ben, tizennyolc évi alárendeltségéből s hozzá méltatlan ellátásából báró Geringer Károly akkori kormányfőnök úr által végrevalahára kivétetett. Ismertem munkáit, melyeket előszeretettel olvastam mindig, sőt közőlök némelyeket valódi szépmüveknek tartok; ismertem végre dolgozása módját, fáradozásai rúgóit. Azért engedjenek Önök, kik szaktársai voltak, nekem még egy rövid végszót. Ő figyelmét lassanként kiterjesztette az összes élő, s végre az ásványos faunára is. Mindenben az egyesből, a részletekből indúltak ki stúdiumai; ő éjjel lesekben ült viharban és hóban; lőfegyverrel vállán s kenyérrel és irótárcával táskájában járta az erdőket, gázlotta a vizeket, mászta a fákat és sziklákat, ügyelve minden madár röptire, s hogyan ápolja kisdedeit, hogyan s mily eledelt hord nekik, leste mozgásaikat úgy mint énekeiket, jegyzette tartózkodásaik helyét; fogta az

Digitized by Google

élőket, és szobájában tartogatta, hogy erkölcseiket figyelemmel kövesse; vagy lelőtte és kitömte; s így a részletes tapasztalás fokain emelkedett fel az elvonás magasaira, az osztályokra, a rendszerre. Később e gondot, mint érintetett, hasonló módon kiterjesztette a többi osztályokra is, s míg a hazai ornithologia és palaeontologia általa teremtetett meg, az emlőstant érdekes fölfedezésekkel gazdagította, a hülészetet, haltant és kagylásztant figyelmesen mívelte, mindezekben számtalan tárgyat gyüjtött, az illetőket páratlanúl készítményezte; végre semmi természetrajzi tüneményt el nem hagyott észlelés nélkül síklani, s oly számát halmozta egybe a becses adatoknak, melyek közzétételét tartozásnak tekintem, s külön leszek bátor a Tekintetes Akademiában indítványozni. A mi felett szólt és írt, arra nézve ő mindig teljes tájékozást nyitott hallgatóinak nézleti, oknyomozó, okoskodó és irodalmi tekintetben. Különösen ügyelt az állati psychologiára; az állatok erkölcsei vizsgálatában tekintettel volt az őket körülvevő természetteli összefüggésre. Földrajzi elterjedésök, ennek változó viszonyai éles figyelme tárgyai voltak. Kiemelte s ott érezte fel sokszor az állatok gyakorlati jelentőségét, hol az közönségesen nem is sejtetik. S az összes élő természetismeret millió adatait, nemes kedélyének lelkesültségével, egy isteni természetgazdászat rendszerében egyesítette, s itt benne a theológ s a természetbuvár végre barátilag frigyesült. Innen az a vallásos-erkölcsies irány, mely előadásai közt sokszor meglepi, s e költőies gyermetegség, mely azokat gyakran oly vonzókká teszi. Azonkivül ő utain, levelezéseiben, élő szóvali előadásaiban, de az életben is, a hol járt kelt, oktatott, buzdított, esdeklett; vizsgálatot, öntapasztalást sürgetett; számtalan a természeti jelenetek körül divatozó balitéleteket megtámadott. A haza teli van tanítványaival, s ha az eredmény nem feltünőbb, azt a természettudományoknak lehető legkevesbbé ked-

Digitized by Google

vező viszonyok fejtik meg. A népi műnyelvre hazánk minden fajai közt gondosan ügyelt, s jegyzései e részben valódi kincstárt képeznek. Magyarúl írt, és csak kivételkép néhányszor németűl is; eleinte ugyan nehezen, később jobban : lelkesen mindig. Benne a nemzeti nyelv szeretete folyton növekedett; s a legnehezebb időkben legteljesben bebizonyította forrása nemességét.

Néhány hónapja súlyosan kezdett elbetegesedni. A mireny, melyet életében annyit kezelt, megvesztegette szervezetét; bőrére és hártyáira rakodtak le az ártalmas elemek; s végre nehéz szenvedéseihez többféle lelki sérelmek érzései vegyűltek. Érezte halála közelgetését, de nem félt tőle. Irományait az akademiának jelentette átadatni, s — meghalt. Hiszem, Tekintetes Akademia! értjük mindnyájan az ezen felajánlásban fekvő vég esdeklést; s reménylem, tudni fogjuk, mivel tartozunk neki, a tudománynak, a hazának. Szolgáltassuk ki e kiszenvedett életnek a vég igazságot : kevesebbet a nagy áldozó irányában tennünk nem lehet, nem szabad.

Digitized by Google

XXIV.

SOMOSSY JÁNOS.

Tisztelt Akademia! Azon tagjaink közől, kiket e lefolyt szünnapjainkban vesztettünk el, Somossy János mint tanító és iró a magyar helvét-vallásu hittudósok egyik legnevezetesb embere volt: méltó hogy emlékezete köztünk is tiszteltessék. Annál inkább fájlalom, hogy egyik társához és közös társunkhoz intézett felszólitásom eredmény nélkül maradván, nekem kell teljesitenem a gyászszónok tisztét, ki nem ismervén az elhúnytat személye szerint, csak holt adatokat közölhetek a tisztelt Akademiával, melynek, a keleti nyelvekben volt jártasságánál fogva, nyelvtudományi osztályába volt tagúl meghíva, s e minőségében, midőn segédkezése igénybe vétetett, azt készen és tudományához méltólag, nyújtotta is.

Somossynak Zemplény Bodzás-Újlak nevü falva, most már mezővárosa, adott születést 1783-ki május 24-dikén, s adott nevelést s első oktatást is nyolcadik életéveig; a falu iskolájában tanulván az első elemeket, melyek közt, a kor szokása szerint volt a deák nyelv első ismerete is. Innen a pataki főiskolába küldetvén, hét év alatt az alsóbb, öt alatt az akademiai tanulmányokat üzte; mik után a német nyelv kedvéért egy évet az ágostaiak lőcsei gymná-

*) Olvastatott az akademiában nov. 5. 1855.

Digitized by Google

siumában töltvén, hol a francia nyelvvel is megismerkedett, ismét a nevezett anyaiskolába tért vissza, s ott két év alatt a hittudományokat fejezte be. Még tanulása utolsó fél évében alkalmaztatott helyettes oktatónak a költészeti osztályban, s ez volt az elhúnyt köztanítói pályájának kezdete. Előljárói korán felismerték benne azon tehetséget, mely őt idővel a legnevesebb tanárok rangjára emelte, s így 1806. év ősze óta egész 1813-ig mint rendes tanító működött, sorban a nyelvtani osztályokon kezdve fel a bölcsészeti előkészítő tudományokig; miken kivül 1808-ban a görög nyelv előadása, s 1806-tól 9-ig a könyvtárőrség is reá bizatott, mely utóbbit mindenkor úgy tekintette, mint tudományos fejlődése leghathatósb lendítőjét. De most tudományszomja már a külföldre vonzotta; s e végett 1813-ban Bécsbe ment, honnan mindazáltal, hasznosan töltött fél év után, a lobogó francia háború miatt csak a következett év februáriusa utolsó napján indúlhatott ki. Célja korának első német egyeteme, a Georgia-Augusta, volt, melyben, a nevezetesb szász városok figyelmes megtekintése után martius 20-dikán megállapodott. Választott szakja a hittudomány volt, e mellett azonban rendesen látogatta Eichhorn és Tychsen előadásait a philologiában, Heerenéit a föld- s néprajzban és történelemben, Schulze és Bouterwekéit a bölcsészetben; Benecke alatt pedig az angol nyelvet sajátította el. Másfél év múlva a hesszeni és rajnai főbb városok megtekintése után, Ulmban a Duna hajóira ült, s őszszel ismét elfoglalta Patakon a humaniórák, s majd a bölcsészet tanszékét, míg 1818-ban a tiszamelléki superintendentia közgyülésében a hitágazattan és szentirásmagyarázat tanárává választatott el, és september elején e hivatalába be is iktattatott; de egy év múlva már, a hittanárok száma háromra szaporíttatván, exegetikai előadásai az ótestamentomi könyvekre szoríttattak. E pályán, melyen harminchét évig járdalt, olyannak bizonyította

Digitized by Google

magát Somossy, ki tanításainak mind tudományos nyomosság, mind lelkes, élénk s gerjesztő előterjesztés által, mely tiszteletes korával sem hanyatlott, az elsők közt az első helyet érdemelte ki. Átkaroló tudósságának köszönhette, hogy 1823. óta a könyvtár igazgatása is reá bízatott, sőt a főiskola nyomdája s a vallásos könyvek elővizsgálata is. A táblabirói rang, melylyel Zemplényben és Tornában ruháztatott fel, azon tekintet kifejezése volt, melyben az őt ismerő közönségnél állt, s nála és hasonlóinál oly nemzeti szép megtiszteltetés, melynek becsét a visszaélés sem bírta leszállítani, mikor az, elismert érdemnek jutott; s melyre mint életbe hatott intézvényre gúnynyal csak az értetlenség és kegyeletlenség szokott visszatekinteni.

Somossy János emlékezetét az irodalom két iránybeli tekintélyes munkáiért fogja megőrzeni. 1827-ben adta először, 1835-ben másodszor „A dogmatika theologia első vonásait" a kezdő hittanulók számára; 1836- és 1838-ban pedig a hitágazattant egyházi tanítói hivatalra készülő tanítványai számára „Keresztyén Hittudomány" című két tetemes kötetben, melyben azoknak, kiknek szánva van, kedvekért, a tárgyak bővebben fejtegettetnek, történelmileg felvilágosíttatnak; a külön vallások eltérő tanai bíráltatnak; azonkivűl az öntanulás és nyomozás elősegélésére bő irodalom adatik. Ekkép helvét hitvallásu olvasói ez általok classicainak tekintett munkában ágazattant, irodalom- s ágazattörténetet s vítató hittant bírnak. Ezen iészeti átdolgozása után e tudománynak, jelentek meg tőle 1843-ban „A Hittan első vonásai," mik inkább a nagy „Hittudomány" kivonata, s az első kisebb dogmatika helyettese, mint harmadik kiadása voltak, mikép ő azokat nevezte. De a dogmatikus theologus exegeta is volt, s e végre ő a héber nyelvet beható gonddal tanulmányozta. Ez irányban nyújtott ő egy héber nyelvtant és olvasókönyvet Gesenius után 1833- és 35-ben, két kötetben; s dolgozott

Digitized by Google

ezelőtt tizenöt évvel már, egy héber-magyar szótáron, melyben e két nyelv hasonlóságára is, mint maga mondja, figyelemmel volt. Mily eredményekre jutott társunk a nyelvrokonsági kérdés körül, miután a munka eddig napvilágot nem látott, nem tudom: hihető hogy a theologusok álláspontján azon hagyományos, de az egyetemes hasonlító nyelvészet által immár megcáfolt nézetet követte, mely a mi nyelvünket a sémiekkel hozta rokonságba, s mely az újabb időkig nálunk szinte az érinthetetlen valóság tekintetében állott. Még is, Somossynak az ó-testamentom nyelvében szorosan nyelvtani s gyakorlati avatottságát tekintve, okunk van ohajtanunk, hogy e munka is világot lásson, s így Somossy fáradozásai a vég elégtétel, az irodalom egy tovább már nélkülözhetlen segédkönyv, nélkül ne maradjanak.

Digitized by Google

XXV.

VECSEI JÓZSEF.

Félre a panaszokkal, félre az elcsüggedéssel, Tekintetes Akademia, habár a halál nemtője folyvást, megszünés nélkül, ritkítja is sorainkat! Hányszor kelle csak ez évben is a gyásznak hangját hallatnom, midőn tudományosságunk annyi pótolhatlan bajnokait láttuk kidölni; hányszor kérdeznem: hol vannak, mikor lesznek, kik megürült helyeiket betölteni, kik — mert ez nem elég — az erőket sokszorozni fogják, mik nélkül tudományos tőkéink nem gyarapodhatnak a sietö idő mértani haladásaiban? Bele fáradtam, s hiszem, bele fáradtak Önök is a panaszba; váltsuk fel ezt azon reménynyel, hogy valamint a természet nagy pusztulásokat kettőztetett termékenységgel igyekszik helyre hozni; a nemzeti szellem is, annyi jeles elmék sírja felett hathatós lendületet nyerend az enyészetet virág- és gyümölcsszőnyeggel vonni be, s a múlt felett egy gazdagabb, egy szebb jövőt idézni elő.

Az a társ, ki september 11-kén hagyta el ez osztálybeli ügyfeleit, barátit és számos tanítványait, Vecsei Jó-

*) Olvastatott az akademiában, nov. 12. 1855.

Digitized by Google

zsef, bár fényes fellépte s tíz évi hathatós munkálkodás után a bölcsészeti irodalomban régóta hallgatott tollával, nem hallgatott mégis a tanszéken; s Debrecen férfiai megmondhatják Önöknek, mikép ő sikerrel folytatta e pályát szinte haláláig. Mert a bölcsésztanár sikere nem csak bölcsészirók, hanem helyesen, behatólag gondolkodó, a dolgok okait világosan belátni akaró és tudó tanítványok készitésében áll; s a philosophia célja nem önmagában van, hanem mint anyjaé, nevelőjeé minden tudománynak, azon szellem terjesztésében, mely nélkül az öszves tudományok nyers anyag vagy meddő fellegvárak maradnak. Vecsei bölcsészete ily szellemmel táplálta az öszves tudományosságot, füzetei húsz év óta száz meg száz figyelmes tanítvány kezeiben becses örökségül forognak, s biztos kalaúz gyanánt kísérik őket tudományban és életben.

Egy pillantás életbeli előzményeire s tanulmányaira egészitse ki azon képet, melyet én itt csak futva vázolhatok; de festőjére, ohajtom és reménylem, Önök közt találni fog — mert az érdemnek, buzdítás és világítás okáért is, méltánylás nélkül e körben maradnia nem szabad.

Polgári szüléktől Debrecenben 1800. évi február 13. születve, ott végezte 1807-től 1827-ig az alsóbb iskolákat, s a bölcsészeten kivül, melyben Ercseink hallgatója volt, a honi törvényt s a hittudományokat is; időközben a költészeti, a szónoklati osztályokban rendes-tanítói, s az utolsó évben seniori hivatalt viselvén. Lelkészi vagy tanári pályára levén elszánva, mikép a sors engedni fogja, a külföldre vágyott tanulmányai kiegészitése végett; és szerencsés volt az akkor befejezett országgyülésen kivívott engedélylyel első élhetni, s Göttingában tölthetni egy, reá mindenkép gazdagon gyümölcsöző évet. Névszerint a bölcsészeti tudományokban Schulze Ernőt és Bouterweket, a természetiekben Blumenbachot és Mayer Tóbiást, a történelemben Heerent, a hittudományban főleg Pottot hallgat-

Digitized by Google

ta; onnan Bécsbe ment, s még három hónapot a természe tieknek szánván, 1829. év elején haza tért, hol nem sokára Budai Ézsajás mellett segédpap, két évvel utóbb bárándi s 1834-ben Debrecenben kórházi lelkész lett, míg 1836-ban, Ercsei halálával, ennek helyébe a bölcsészet, országtan és államisme tanszékére hivatott meg.

Vecsei t. i. már ekkor nem csak figyelmét, de becsülését is bírta hitfeleinek, valamint azoknak mind, kik a tudományok tudományának haladását hazánkban őr szemmel kisérték. Átkaroló tanulmányok voltak azok a philosophiai tanok történetében, miknek ért gyümölcseit kezdte, 1833. óta már, tőle hozni a Tudományos Gyüjtemény; s az a beható itészet, melylyel a mód- és rendszereket birálta, az a világosság és nyugalom, melylyel a magával tisztában levő derült fej, nézeteit kifejtette: az elsők közé helyezte azon fertályszázadban, melyben philosophiánk Kötelestől Hetényiig oly szép lendületet, oly sokat igérő mozgalmakat tüntetett fel. A philosophusi rendszereket értelmező első munkájában találjuk már álláspontját szilárdon meghatározva. Miután ő abban a külön philosophiai rendszereket élesen megkülönbözteté a philosophia kútfői és módszereitől, s a birálati bölcsészet nyomán ugyan, de a transcendentalis synthetismus helyébe a maga syneidismusát helyezve, a létel és tudás összeköttetéséből vagyis az eszméletből származtatott, s állított megmagyarázhatni minden ismeretet. „Úgy van, így szólal fel előzményei után, az eszmélet a philosophia egyedüli forrása. Ha a philosophia e mellett megáll, oly erő van kezében, melylyel még az okos, azaz az oly kételkedés nyughatatlan szárnyait is megkötözheti, mely nem azért kételkedik csak, hogy kételkedjék, hanem hogy igazságot keressen. Mert a mire magában kiki közvetetlen eszmél, azt az okos kételkedő sem tagadhatja, hamindjárt a következéseknek, melyeket abból valaki von, ellene kiált is. De — folytatja — abban

Digitized by Google

hibázzák el a philosophusok, hogy mindent meg akarván fogni, az eszméletben mint utolsó kútfőben meg nem állapodnak, hanem túlmenvén azon, annak származását fejtegetik, létét magyarázzák, holott, mint Jakobi jegyzi meg helyesen, a levőt, annak közvetlen ismeretén kivül épen úgy nem lehet előterjeszteni, mint az eszméletet nem az eszméleten kivül. Megfejthetetlen azért az eszmélet származásának titka az ember előtt, s ez bölcselkedésének végső határa, melyet ha általhág, nem az igazság országába lépik, hanem az álmok világába szédül." S ezen nihilismusig vezető igyekvésnek tulajdonítja azon kárt, melyet némely újabb rendszerek nem csak a tudományon, hanem a közéleten is ejtenek; mert — így nyilatkozik — minden józan philosophia Sokrates kívánsága szerint nem az oskoláért, hanem az életért bölcselkedik, ha igaz, hogy annak célja nem más mint az, hogy az emberi ismeret utolsó kútfőit fölfedezze, annak határait kijelelje, a lélek tehetségeit kifejtegesse, az embernek kötelességeit elibe terjessze; hogy így az ember mind maga számolni tudjon magának s másnak tulajdon —, mind mástól számot tudjon venni saját ismereteiről; — hogy így itélete az emberiséget illető legfontosabb tárgyakról se egyoldalú, se fonák ne legyen; hogy se az emberi ismerő tehetség kitüzött határait általlépvén, a valóság helyett árnyékot ne öleljen, s tulajdon erejét nem ismervén, törpe lélekhez illő tehetetlenségben ne vesztegeljen; hogy így tudván nagy hivatását, tisztit, mindenkor és mindenben megfeleljen, s felséges rendeltetésének cáfolhatlan érzete benne ekképen önkényt felébredjen: ha — úgymond — „minden józan philosophiának célja ez: mely kipótolhatlan veszteség, mely tetemes romlás legyen ezen kincs nem léte vagy elvesztése egyesekre s a közéletre, kiki megitélheti. Ezért mondja Plato épen, hogy a görögök akkor állottak az értelmi és erkölcsi csínosodás, polgári fény és boldogság legmaga-

Digitized by Google

sabb polcán, mikor közöttök a bölcselkedők uralkodtak, és az uralkodók bölcselkedtek."

Magát, és hosszasban, szólaltattam meg köztünk elhúnyt társunkat, mert e sorok elég világosan rajzolják nekünk philosophiája kútfőit, mód- és rendszerét, s úgy tüntetik fel őt, az irót és tanítót, mint hirdetőjét azon gyakorlati iránynak, melyet az egyezményes magyar bölcsészet oly méltán sürget. Ily álláspontból folytatta ő philosophiai vizsgálódásait, miket az említett havi iratban tétetett közzé; hol (1833.) a test és lélek összeköttetését, (1834.) az életet s annak elvét vizsgálja, s már itt az úgynevezett természetbölcsészek, különösen Oken —, Hegel érthetetlensége, az egyéni élet tagadói s a természetmindenítők ellen fordúl; honnan 1836. ismét a mindenistenítéshez menve által, ennek adta történetét és birálatát.

Ezeket ismerte Vecseitől a magyar közönség, midőn a tiszántuli egyházkerület és a debreceni curatoratus által Ercsei tanszékére meghivatott. Ez az életnek bölcselkedő férfiú, ünnepélyes bevezettetésekor méltán fejtegette a philosophia befolyását a status és egyesek boldogságára, s minden haszna mellett is a tőle való idegenkedés okait; s a Tek. Akademia philosophiai osztálya kétségkivül érdemlett méltatásban részesítette, midőn őt 1838-ban tagjai sorába felvette.

Hogy ő az újabb, különösen a Németországban akkor virágjában állott speculatív philosophiát tekintette, negatív és positív következményeivel, azon káros tényzőnek, mely a magyart is inkább elidegeníteni képes, mint vonzani a philosophiához, már az eddigiekből is észrevehettük. Ekkor, 1836., lépett fel köztünk Tarczy Lajos, mint Hegel első apostola Magyarországban a tanszéken és irodalomban, utána, 1837., Wargha János és 1838. Taubner Károly. Vecsei itt látta idejét a hathatósb fellépésnek ellene, nehogy az új tan amúgy könnyeden belopúljon is-

Digitized by Google

koláinkba; s az Athenaeumban megkezdte s a Figyelmezőben folytatta 1838. és 39-ben azon harcot, melyben Wargha János vette fel a keztyűt a természeti tudományokhoz áttért Tarczy Lajos helyett, és Szeremlei Gábor képezte az utósereget. Négyszeri felszólalás után Szeremleinek engedte a vég szót, melyről azt hitte, hogy a tudománynyal, élességgel s hatalmas dialektikával folytatott háború diadalmát tőle el nem ragadhatja. A lap szerkesztője rekesztette be a tudományunknak mindkét részről valóban nem szégyenére vált vitát egy külföldi szózat közlésével, mely a magyar olvasónak a rendszer veszélyességébe engedett vetni mélyebb pillantást. Még Schelling volt hátra, ki akkor új életre serkent Berlinben: Vecsei oly bizodalommal viseltetett a magyar józanság iránt, hogy elégnek tartotta e nagy tekintély előtt saját magával zárni el az utat Magyarországba, midőn 1841-ben a Tud. Gyűjteményben annak természetphilosophiáját szinte annak ön szavaival ismertette meg. Szontagh társunk Propylaeumai adtak neki még alkalmat e bölcsészünkkel kezet fogni egy nemzeti philosophia formulázásában, Schaden logikája pedig egy biráló éles cikkel támadni meg a logika összeforrasztását az ismetannal, valamint Schaden képtelen fogalomjátékait; s utolsó intése az 1842-ki Athenaeumban a francia költővel ez volt:

La parfaite raison fuit toute extrémité,
Et veut que l'on soit sage avec sobriété!

Nem említem a scepticismus mentségét, melyet azon évben még Schulze után adott, s a Tud. Gyűjteményben és Minervában megjelent néhány fordítását; sem beszédeit I. Ferenc, Péchy Imre, Dobrossy János felett, mely utolsóban a hazai törvények tanítója fontos hivatásáról értekezett; mellesleg csak a különböző nemzetek anyai nyelvök melletti buzgóságáról szóló cikkét hozom fel, mint a melyben ismét a dolgok eredeti okait nyomozó bölcsészszel ta-

Digitized by Google

lálkozunk : deigen, sajnálkozva érintem az öszves bölcsészet kidolgozott rendszerét : a lélektant, gondolkodástant, elvtant, ismerettant-, észjog, erkölcs és országlástant, miket kétségkivül nem félelem vagy túlszerénység, mely a becsületes és lelkismeretes munkássághoz nem illik, tartattak vele vissza, hanem a hazában, s tán épen társunk legközelebbi hazájában, anyavárosában, uralkodó azon tudományos élet hiánya, mely egyedüli legbiztosabb előmozdítója minden szépnek, jónak, nagynak a szellem országában.

S ezzel tisztelet a jeles ember emlékezetének, kit társai úgy ismertek, s ismertem magam is, mint az erő és erény férfiát az élet minden viszonyaiban. Azt ohajtanám még, hogy kiadatlan munkái világ elébe adatnának azon intézet által, melynek, míg élt, legközelebbi dísze volt; de ők — ha van bennök lélek — megteszik, akarom hinni, mit ohajtásunk nélkül is, meg nem tenni hidegség, sőt hálátlanság s kötelességmulasztás volna önnön magok iránt.

Digitized by Google

APOTHEOSIS.

Digitized by Google

Digitized by Google

IDŐSZAKOK ÉS KOSZORÚK.
(1836).

I.

Ádria tengernek főnforgó habjai
Vajjon oly nagyok-e mint szemem árjai?
Zrínyi.

A kies Abauj szélén, ott hol az Zemplénybe nyomúl, látszik egy domb, közepette egy termékeny rónának; a dombon, magányosan, egy csak félig kész, vakolatlan ház; néhány ablaka téglával berakva, néhány másnak hibázó üvegtáblái helyenként papirossal pótolva. A ház udvara mögött egy kert, s benne viola és emlénynyel beültetve egy sír, alatta egy fejér kőnek. A hely neve Széphalom.

A fejér kőhöz támaszkodik egy nagy szépségü lény; ember alakú, de földfeletti tekintettel; vonásaiban végheteten nyájasság és jóság. A kiknek megjelenik, Honszellemnek nevezik őt.

S kétes derü vala írva képére, s nyomai hosszú keserűségnek. S megszólalt:

„Gyéren tűnnek fel örömeim, mint föllegek közt itt-ott egy tiszta fény; s épen azért még drágábbak, még becsesbek. Fájdalmim pedig nagyok és sokak.“

„Volt idő, midőn engem az én népem elfelejtett. Szomorú idő, s tízszerte szomorúbb, mert egy nagy korra következett; korra, mely szakadásaiban is erős, szenvedé-

Digitized by Google

seiben is bátor, hű magához nyomatásában : meghasonlás és háború, árulások és ínség közt fenkölt érzésű vala, s koszorúzott az értelem virító ágaival."

„De e kornak is eljött órája, és letűnt. Pázmányt a hon határain rég letevék a sírba; Zrínyi kobzának hangjai hallatlanúl zengettek el az Ádria szélvészei közt; Murány ura és úrnéja örök nyugalomra hajlottak, s utánok Murány éneklője is."

„A nyugalom évei elzsibbasztá, nem üdíték föl népemet. Én neki álmaiban sem jelentem meg. Ott ültem kedveseim sírja fölött; s körültem a magyar birodalom sírkert, melyben csak árnyékok lengettek föl s alá. Azoknak kelle lenni, különben mint lehete, hogy nem ismertek meg engem, és én nem ismertem meg őket?"

II.

Múlik az éj, virrad.
Bessenyei.
Örömnek könyei folyják el szememet.
Barcsai.

„Miként puszta fenyéren is terem olykor egy-egy illatosabb virág, úgy született a szendergő időnek is néhány fia, kiknek füleibe áthatának a rég elhagyott szószékek dörgései, feledékben porló lantok zenéi, s a vérmezők riadalmai; s e hangok, majd nyájasan és bájlón, mint Memnon szobrában a kelő nap sugárai, zengének vissza kebleikben; majd ismét fájdalmasan, mint ugyan abban az estveli nap vérszínben leáldozó tüze. E viszhangok megilleték az alvók füleit, fölébreszték, kiknek volt, szíveiket; s az ivadék támadozott. És sápadt arcaimon is rám kezde ismerni, mint midőn távol és rég látott barát vonásin emlékezünk vissza rég elmúlt időkre."

„Átrezzent lelkemen a gyönyör. Az én népem ki-

Digitized by Google

mondta nevemet, s a név elismertetett szerte a haza földén."

„S egy hatalmassal lön harcom. Felkölt ellenem, mert bálványnak tartott, álistennek. Céljai szentek, de nem jól választva az eszköz, s nem jól értve a cél maga. Én küzdöttem; s velem a lelkek mind; s az én ellenem engedett. Az én nevem pedig tiszteletes lön e földön minden jók, s félelmes minden nemjók előtt."

„A korona újra ragyogott, s örömzaj hangzott végig birodalmomon a Krivántól az Adriáig, s Pozsonytól a székely havasokig."

III.

‚Hamvamat a maradék áldani fogja, tudom.'
Kazinczy.

„Új kor derengett. Kor, mely nyelvemet érteni, érzésimet viszonzani dicsőségnek tartotta."

„Te hű serege nyelvem papjainak, melynek neve e négy folyó közt elhangzani nem fog, legyen üdvöz emlékezeted! Te védő kart nyújtál a szegény leányzónak, ki megvetve, eltaszítva, idegen rabságban, nem merte fölvetni szeme pilláit, nem, mutatni arca rózsáit. Általad fényre vonva, népem megismerte menyasszonyát, kitől áradandó leszen reá minden boldogság. Áldás reátok s nevetekre fény!"

„De nem volt előttem nagyobb, nem kedvesebb senki náladnál, ki itt enyészel a sírban. Mosolyogva nyílt meg előtted az élet, meg egy fényes pálya, a földi javak sokféle varázsival édesgető. ‚Isten veled, te fény, kényelem s minden földi jó! — mondád — én független maradok tőled, hogy egy istenné rabja lehessek.' S tapsolának a jók, s áldozatod kedves volt; a tieid pedig szántak, s hűségedet betegségnek mondák."

Digitized by Google

„Azonban jött a meggondolatlan barát, s körülveve. Te megintéd őt, korholád és hallgatál. S megragadott a sors, iszonyú kezével. . . . De lelked erőt vön a honszerelemtől s nem csüggede. Negyven éve virúlt el életednek, s haláltékid már őszbe borúltak, virító tetemeid öszvefonynyadtak. . . . De fentebb és fentebb loboga kebledben a világ, mely szemeidnek nem loboga. S megszülemlék az eszme, melylyel új birodalmakat valál elfoglalandó nyelvemnek. . . . .“

„Megjelent végre a szabadúlás órája, s te kiléptél ismét a föld szinére. De a mely ivadék ismert vala, rég elfeledett, az új ellenben nem ismert téged.“

„Te pedig hozzá fogtál a nagy munkához. Irtanod kelle s rontanod, hogy építhess; és korod fellázadt ellened a butaság és makacsság, irígység és dac minden fegyvereivel. Árulónak szidalmaza téged, a hűvet; rontónak az alkotót; őrjöngőnek a bölcset; tilalmakat akart szórni ellened, a jótevő ellen; üldöze, rágalmaza, követ emele minden kicsiny gyarlóságod ellen: te pedig beburkoltad magadat rendületlen hited, eltökélt nagy szándékod s tűrő bölcseséged palástjával, s hagyád magadra hullani a köveket, és — építettél.“

„Zászlód alá esküvék egy újabb, lelkesebb sarjadék. S követé az úttörőt. Az egyesült erő új századot teremte; a század pedig el nem ismerte teremtőjét.“

„Itt szenvedél te, e rideg falak közt. A haza gondjai közt elfeledéd magad, el háznépedet. Bevontad ablakidat, hogy ne lássa senki, mint nem tálalhata hitvesed egyebet, mint a mi egykori legszegényebb jobbágyod asztalán is álla. Lelked békén tűrte saját ínségedet, s nem jajdúlt el, csak midőn gyermekidet pillantád meg. S mind ezt érettem!“

„Azért nem volt előttem és nincsen nagyobb, sem kedvesebb senki náladnál, ki itt enyészel a sírban.“

Digitized by Google

„Most házad üres. A harminc évi örömek háza, nemzeti haladáson kelt örömeké, s a harminc évi gyötrelmek és jajok háza üres és puszta. Mert mit nekem annak mostani lakója!“

„Vagy inkább, fájdalom nekem, ez idegen lakók miatt, s jaj mindnyájatoknak, kik ezt látjátok és tudjátok, és segíthetnétek; de nem rázkodik meg lelketek, és nem szánakoztok a nemesnek árváin, s nem boszúljátok meg a szerencsétlennek emlékezetét; ki ha láthatná házát, és benne nem özvegyét és gyermekeit, hanem ez idegen háznépet: elfájdulna keblében a kidobogott szív, s a halott mélyebben sülyedne sírjában.“

IV.

S ha kik szavamra buzdulatba kelnek,
Jutalma nyilik e szorúlt kebelnek.
Kisfaludy Károly.

„Lelkes férfiak lépdeltek az úttörő nyomain. Váratlan fényben, új csillagként a borongó egen, tünt fel Miklának dalosa. Így még nem zenge magyar lant. Dicsőség lengett fejére, közös a nagy úttörőével. De a mi ki volt viva az ész s a szépnek istennéje előtt; a sokaság tagadta, nevetekre szégyent torlaszta.“

„Az oktalan, a hálátlan nép! Így támadt fel a zsidó nép is vezetője ellen.“

„S új segedelmet külde a jó ügyek ura.“

„Egy régi háznak, melyből nyolc század alatt egész egy had vérzett el a csata síkján, fiai közől az utolsó, gyilkolója lön anyjának, születése által. Az apa haragja lebegett a bölcső felett; az csinála a heves, de lelkes, de jó gyermekből elvesztett fiút, az üzte csatákba, ki a rideg életbe, az ínségbe. Ez az ő nagy iskolája. Fölébredt lelkében a költészethatalma, föl keblében a honszerelem keserédes szenvedelme.“

Digitized by Google

„Ő pedig az úttörő zászlóihoz álla.“

„Sok alakú, gazdag szellemének ereje felkölté megint az elcsüggedt, vagy készantag elfordított, elszórt, megvesztegetett figyelmet. Új mezők nyíltak a magyar lantnak; új élet keletkezék a színpadon. A sokaság érze valamit, mit azelőtt nem; az avatott felfogta őt, és áldá. Elszántsága és ereje új hevet és ösztönt öntének társaiba; biztatásai új bajnokokat nevelének az ügynek.“

„Az ő évtizede koronázza a múltat, s kezdője egy szebb jövőnek.“

„A színre néztem: a szó honi volt, de idegen ember, érzés, hang; betekinték a lyányka csendes hajlokába: honi volt mit a fül hallott, de a léleknek idegen. Ő magadat tüntete fel, oh nemzet, színeden; a lyányka téged láta és halla; és téged kezde érezni. S a kor hevült tőle, s lassanként nem hallá többé az ócsárlókat, hanem hinni és reményleni kezdett.“

„Boldogok, kik látják kikelni a magvakat, melyeket elhintettek!“

„Tőled, hű fia népemnek, ez öröm megtagadtatott. Kora sírba szálltál, miután a sors keze megenyhült vala feletted, s napjaid elért függetlenség után s nemzeted tapsai közt derültebben folytanak már, éjjeleiden nyugalom lebegett. Sírba szálltál küszöbén egy új, nyíló időszaknak, melyet te is segítél támasztani. De az szépen virít, elszórt magvaid kikelnek; a remények, melyeket szíved szent hitében neveltél, teljesednek; s kiket buzdítál, a férfiak, dicsőséggel váltának fel a pályán.“

„Te pedig mind ezeket nem érhetted; nem örülhetél a jókkal, nem munkálkodhatál tovább az erő és lángésznek melletted feltűnt embereivel. Azért emlékezeted fájdalommal párosúlva él szivemben, s mind azokéban, kik téged szerettenek.“

Digitized by Google

V.

Áll a Parthenon.
Panegyricus.

„Az én sugallásim nem voltak hasztalanok.“

„Együtt a haza atyái. Panaszim előtörtek sziveikből, buzdításim ömlöttek ajkaikról. Fölkél fia egy felejthetetlen férfiúnak, s leteszi áldozatát a legszentebb ügyért. Meglepetés, bámulat, öröm köti le a nyelveket; de szólnak az arcok vonásai s a könyük, melyek a nagy tettnek folynak.“

„S a bajnokot bajnokok követik. Füstölög az oltár. Áll a Parthenon.“

„Hála, mert nemzetemről le van törölve az önzés, a szükkeblüség szennye; le, általad, hősfaj, melynek neve bájhang lesz a népnek, míg élni fog e földön; és nagy leszen a világ előtt: mert nagy az, ki eszméért áldozni tud.“

„S nappallik e birodalom felett.“

„Nem voltak tehát hiába téve a nagy munkák, hiába hullatva a veritékek, sírva könyei váltva a keservnek és örömnek; nem szégyenült meg e gyermeki bizodalom, s a százados reménység betelni indúlt. A nemes tudományok megszólamlanak nyelvemen; s van, ki meghallgatja a szólókat. S közöttök ott az áldozattevő is; munkál és fárad, küzd és ví, tollal és tettel, éj és nap.“

„Oh mikép hálájam meg neked ezt, hü fia nemzetemnek?“

VI.

S fel tamatt a poor had.
Régi krónika.

„A szép hajnali eget felhők borítják. Az irígység és meghasonlás szörnyei dúlnak hajlokimban. Kiséretökben ledérség és gög, áltudás és önhittség, feledése minden ne-

Digitized by Google

mesnek, tapodása minden szentnek. Az én ügyemnek nem voltak veszélyesb ellenei mint e had. Az én színeimet hordja zászlóin, s ezek alatt öldös; engem hord ajkain, és kudarcot áraszt rám.“

„A te elleneid, úttörő, ki e sírban hamvadsz, nem hivének bennem. Ez a nép pedig hisz bennem s az én védeimben. Hanem elárul engem, és gázolja őket azon rút ércért, melyet csak dicső cél nemesít. Ezt készek ők minden áron vásárlani.“

„Azért borong felhőkkel homlokom, s keseríti bú örömeimet.“

„Te pedig, úttörő, lengd körül türödelmeddel azokat, kik hozzám hívek, és szent ügyemhez. A te emlékezeted, mely nekem kín és öröm, tanítsa őket a nemes tettek örömei felett türni, a méltatlanságokat megvetni! Úgy ők örökké fognak érteni engem, s a felhők oszlani.“

Digitized by Google

TARTALOM.

ELŐSZÓ III

ELSŐ KÖNYV.

Lap.

I. Telegdi Miklós 3
II. Gróf Zrínyi Miklós 8
III. Gyöngyösi István 20
IV. Révai Miklós 24
V. Virág Benedek 30
VI. A két Budai 39
VII. Horvát István 44
VIII. Fejér György 58
IX. Gróf Teleki József 64
X. Kulcsár István 69
XI. Gaal György 76
XII. Szemere Pál 87

MÁSODIK KÖNYV.

Beszédekben.

I. Nemeskéri Kiss Pál 93
II. Kis János 97
III. Schedius Lajos 106
IV. Gyurikovics György 114
V. Sztrokay Antal 119
VI. Dohovics Vazul 121

Digitized by Google

Lap.
VII. Horváth József 124
VIII. Döbrentei Gábor 129
IX. Stáhly Ignác 136
X. Széchy Ágoston 140
XI. Lassú István 143
XII. Bárány Ágoston 147
XIII. Antal Mihály 152
XIV. Helmeczy Mihály 156
XV. Jászay Pál 163
XVI. Nagy Ignác 169
XVII. Ifj. gróf Teleki Ferenc 174
XVIII. Czech János 180
XIX. Gróf Teleki József 188
XX. Repicky János 206
XXI. Hetényi János 215
XXII. Kiss Bálint 224
XXIII. Petényi Salamon 231
XXIV. Somossy János 242
XXV. Vecsei József 246

APOTHEOSIS.

Időszakok és koszorúk (1836) 255
I. Széphalom. — Romok 251
II. Ébredés. Erő. 256
III. Kazinczy Ferenc. Újiskola 257
IV. Kisfaludy Károly. Aurórakör 259
V. Széchenyi. Akademia 261
VI. A zavargók 265

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

895.29
T5755

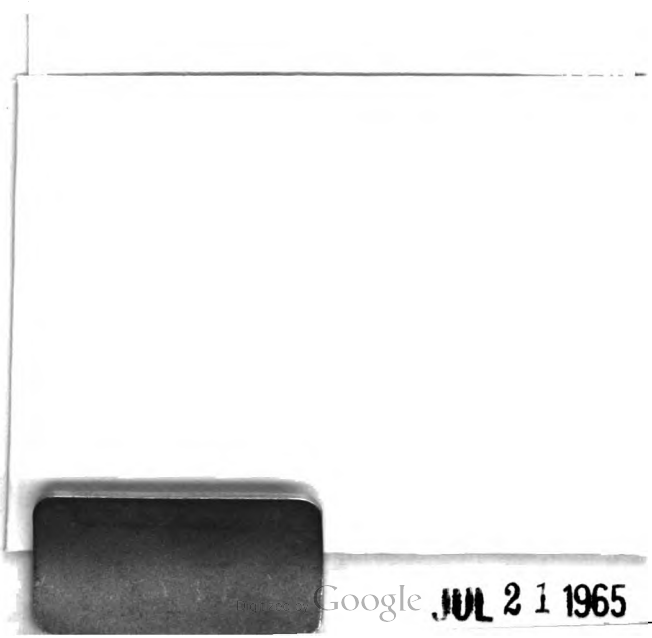

Digitized by Google JUL 21 1965